LUND UNIVERSITY

Prisregleringen, företagen och förhandlingsekonomin

Jonung, Lars; Rydenfelt, Jan

1984

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Jonung, L., & Rydenfelt, J. (1984). *Prisregleringen, företagen och förhandlingsekonomin*. (Näringsliv och samhälle 1984; Nr 1: 1984). SNS Förlag.

Total number of authors:
2

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Lars Jonung

Prisregleringen, företagen och förhandlingsekonomin

sn &S

Prisregleringen, företagen och förhandlingsekonomin

Prisregleringen, företagen och förhandlingsekonomin

Lars Jonung

under medverkan av
Jan Rydenfelt

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Denna bok ingår som nr 1 (av 4) i skriftserien
Näringsliv och Samhälle 1984
© Lars Jonung och Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Tryckt hos Kristianstads Boktryckeri AB, 1984
Förlagsredaktör Jan-Olof Edberg
Diagram av Ragnar Edberg
Omslag av Tommy Säflund
ISBN 91 7150 252 1

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2
114 27 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

SNS – STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE
är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv, fristående från politiska partier och intresseorganisationer. Genom vetenskaplig forskning, konferenser samt studier och debatt i lokala grupper vill SNS sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till individuella ställningstaganden i den allmänna debatten.

Innehållsförteckning

Om prisregleringen 7
Utgivarens förord 11
Författarens förord 13
Inledning 17
Del I Bakgrunden 21
1 Den svenska prisregleringspolitiken 23
1.1 Prisregleringen enligt prisregleringslagen 23
1.2 Prisövervakningen 31
1.3 Prisregleringspolitikens omfattning 34
1.4 SPKs ställning 37
1.5 Slutsatser 40
Del II Prisregleringen och företaget 43
Inledning 45
2 Gullfiber AB och prisregleringen 1974–75 49
2.1 Gullfiber AB 49
2.2 Regleringsförloppet 50
3 Siporex AB och prisregleringen 1974–75 93
3.1 Siporex AB 93
3.2 Regleringsförloppet 1974–75 94
4 MoDo-Konsumentprodukter och prisregleringen 1974–75 och 1978–79 105
4.1 MoDo-Konsumentprodukter 105
4.2 Regleringsförloppet 1974–75 105
4.3 Regleringsförloppet 1978–79 116
5 AB Tegelcentralen och prisregleringen 1978 121
5.1 AB Tegelcentralen 121
5.2 Regleringsförloppet 122
6 Lilla Harrie Verkstads AB och prisregleringen 1974–76 131
6.1 Lilla Harrie Verkstads AB 131
6.2 Regleringsförloppet 131

7 Prisregleringens företagsekonomiska effekter 141
7.1 Intäktsbortfall genom prisregleringen 143
7.2 Effekter på investeringsverksamheten 150
7.3 Kostnader för priskontrollens handläggning 151
7.4 Fallstudiernas representativitet 156
7.5 Sammanfattning 160
8 Prisregleringen som förhandlingsspel 161
8.1 SPKs beteende 162
8.1.1 SPKs förhandlingstaktik 162
8.1.2 SPKs prissättningsanalys 168
8.1.3 SPKs informationsläge 169
8.2 Företagens beteende 169
8.3 Sammanfattning 173
Del III Prisregleringen och samhällsekonomin 177
9 Prisregleringens samhällsekonomiska effekter 179
9.1 Effekter på inflationstakten 179
9.2 Effekter på inflationsförväntningarna 188
9.3 Effekter på resursallokeringen och inkomstfördelningen 193
9.3.1 Resursallokeringen 193
9.3.2 Inkomstfördelningen 205
9.4 Utländska erfarenheter från 70-talet 207
9.5 Sammanfattning 210
10 Prisregleringen och det politiska systemet 215
10.1 Prisregleringarnas politiska ekonomi 215
10.2 Urvalet av prisreglerade varor och tjänster 227
10.3 SPK som lobby för prisregleringar 234
10.4 Sammanfattning 242
Slutsatser
Appendix 1 Näringsfrihetsombudsmannens syn på prisregleringspolitiken 248
Appendix 2 Prisregleringens politiska ekonomi – erfarenheter från Nixons kontrollprogram 256
Litteraturförteckning 267

Om prisregleringen

När regeringar beskriver sin ekonomiska politik och sina avsikter beträffande dess fortsatta utformning brukar de tala om stabiliseringspolitik och inflationsbekämpning. Detta är på sätt och vis ganska vilseledande i den mån det ger intrycket att balansrubbningar och inflation beror på faktorer utanför regeringars inflytande, t ex på marknadskrafterna inom det enskilda näringslivet och dess reaktioner på vad som händer utomlands samt inte minst på arbetsmarknadens organisationer. Visst är en sådan hänvisning delvis berättigad men i verkligheten beror balansrubbningarna och inflationen också på politiska beslut. Staten tar ju i anspråk produktionsresurser för en rad olika ändamål och ger vidare vissa kategorier enskilda och hushåll olika slags bidrag. Man vill med andra ord påverka resursanvändningen och inkomstfördelningen. Samtidigt måste man då försöka att med skatter dra in en del köpkraft från allmänheten och att med penningpolitik begränsa kredittillgången för att hålla nere den privata efterfrågan på varor och tjänster så pass mycket att landets produktionsresurser inte blir överansträngda.

Man lyckas emellertid av en rad skäl sällan helt, och i så fall bara tillfälligt, med detta. Följden blir då inte endast balansrubbningar och inflation utan ofta även andra störningar i det ekonomiska livet, som inverkar ogynnsamt på konjunkturerna och skapar arbetslöshet. I synnerhet som varken mycket höga skatter eller dyra lån och hårt begränsade lånemöjligheter är populära hos den stora allmänheten har därför även ett antal andra, politiskt mer tilltalande medel efter hand blivit prövade,

särskilt under 70-talet. Till dessa har i många länder hört prisregleringar i olika former. För många som inte vill eller inte kan ägna de ekonomiska sammanhangen i ett folkhushåll något större intresse och studium har det legat nära till hands att tro, att prisstegringar kan förhindras eller i varje fall motverkas ordentligt på detta sätt. Trots att ingreppen ifråga blivit vanliga, har ju dock inflationen fortsatt.

I Sverige blev 70-talet ett årtionde med en omfattande prisregleringspolitik, vilken utmärktes av detaljregleringar av prissättningen för ett mycket stort antal företag. Prisregleringarna utgjorde, som påpekats av bl a den statliga prisregleringskommittén, ett permanent inslag i den ekonomiska politiken under detta årtionde. Praktiskt taget hela den privata konsumtionen med undantag för boendet var föremål för prisregleringsåtgärder, vilka antingen byggde på prisregleringslagen eller på den s k prisövervakningen. Denna utveckling mot en prisreglerad svensk ekonomi ägde rum utan någon större uppmärksamhet från vare sig allmänhetens eller politikernas sida.

I den ekonomisk-teoretiska litteraturen har det sedan länge gått att få förklaringar till att inflation inte kan effektivt bekämpas med prisregleringar. Det var dock länge sämre beställt med faktaunderlaget för teorins slutsatser. Först på senare år har i flera länder studier gjorts som i stort sett bekräftat vad som på teoretiska grunder framstått som högst sannolikt. Ingenstans har man dock någorlunda systematiskt försökt att studera vad ingreppen i prisbildningen inneburit för företagen i industrin och handeln och vad detta i sin tur fått för följder, bl a för den ekonomiska utvecklingen. Detta är anmärkningsvärt, eftersom det funnits goda skäl att fråga sig huruvida inte dessa följder varit betydande i flera intressanta hänseenden.

På sina håll, särskilt bland utövarna av prisregleringen, har man ansett det osannolikt att följderna varit beaktansvärda, medan man på företagshåll tvärtom gärna hävdat att det varit långtgående och ej sällan skadliga, i synnerhet i det långa loppet, och detta inte endast för företagen utan även för samhälls-

ekonomin. En stor del av denna bok behandlar samspelet mellan ett antal enskilda företag som blivit föremål för prisreglerings och den myndighet som administrerat dessa i Sverige. Det är värdefullt att få tillgång till en detaljerad beskrivning av prisregleringspolitikens effekter i Sverige, där verkningarna på såväl företagen som samhällsekonomin analyseras. Vetenskapliga, i möjligaste mån faktabaserade, försök till belysningar av det här slaget har inte gjorts tidigare av svenska ekonomer.

Undersökningen av relationerna mellan enskilda företag och den prisreglerande myndigheten är unik och bör ha ett betydande intresse även internationellt sett. Det finns nämligen ingen anledning att tro, att andra länders erfarenheter skulle vara väsentligt skilda från de svenska.

Erik Dahmén

Utgivarens förord

Prisreglering i olika former och av varierande omfattning har sedan början av 70-talet varit ett i det närmaste permanent inslag i den ekonomiska politiken. Den har därmed kommit att bli ett viktigt inslag i den svenska förhandlingsekonomin. Såväl de företagsekonomiska som de samhällsekonomiska konsekvenserna av prisregleringarna har emellertid analyserats och diskuterats i mycket begränsad omfattning. Denna bok syftar till att bidra till att denna brist rättas till.

Inom programmet *Samhällsorganisation under omprövning* analyserar SNS bl a rollfördelningen och relationerna mellan företag, politiker, myndigheter och organisationer. Bokens inriktning på fallstudier av relationerna mellan företag och den prisreglerande myndigheten, SPK, har medfört att den ovanligt tydligt illustrerar mekanismerna bakom förhandlingsspelet i dagens svenska ekonomi och samhällsorganisation.

Boken har skrivits av docent Lars Jonung, Lunds universitet. Civilekonom Jan Rydenfelt har medverkat vid fallstudierna. Manuskriptet har i olika stadier diskuterats vid seminarier, varvid värdefulla synpunkter framförts av bl a representanter för SPK. SNS är tacksam för denna hjälp. Som alltid är brukligt i SNS böcker står författaren ensam för framförda synpunkter.

Stockholm i februari 1984

Bengt Rydén

Författarens förord

Denna bok har tillkommit som en följd av mitt arbete som sakkunnig inom den statliga prisregleringskommittén under åren 1977–81. Kommittén hade till uppgift att utvärdera den svenska prisregleringspolitiken. Som sakkunnig skulle jag bl a studera regleringarnas effekter på inflationstakten och inflationsförväntningarna. Undersökningen gällde således de makroekonomiska effekterna av regleringarna. Under arbetets gång väcktes min nyfikenhet beträffande prisregleringarnas mikroekonomiska effekter, dvs deras verkningar på enskilda företag. Professor Erik Dahmén, ledamot av kommittén, var, med utgångspunkt från sin skepsis mot studier på aggregerad nivå, också intresserad av enskilda företags erfarenheter.

Erik Dahmén stod i kontakt med några prisreglerade företag, bl a Gullfiber AB. Han föreslog att vi tillsammans skulle besöka Gullfibers huvudkontor i Billesholm. Det visade sig att ledningen för Gullfiber hade en rik dokumentation av kontakterna mellan företaget och Statens pris- och kartellnämnd (SPK) – den myndighet som svarar för den praktiska tillämpningen av prisregleringar. Materialet ställdes till mitt förfogande. Det kompletterades med en rad intervjuer med representanter för företaget. Resultatet blev så småningom en rapport som presenterades för prisregleringskommittén.

Rapporten fick ett blandat mottagande. Två ledamöter, ekonomerna Erik Dahmén och Nils Lundgren, föreslog att den skulle ingå som ett separat avsnitt i bilagedelen till slutbetänkandet. De övriga ledamöterna med förankring inom statlig förvalt-

ning motsatte sig detta. Huvudargumentet var att SPK i så fall kunde kräva att i en särskild bilaga få ge sin syn på regleringsförloppet, något som de ansåg skulle vara ett olämpligt förfarande i en statlig utredning. Kommittén uttalade sig för en annan form av publicering för Gullfiberstudien. Därmed föddes idén till denna bok.

Under arbetet med materialet från Gullfiber AB kom jag i kontakt med andra företag som varit föremål för prisregleringar. Jag beslöt mig för att närmare studera ytterligare fyra företag, vilka hade en omfattande dokumentation av sina erfarenheter, nämligen Siporex AB, AB MoDo-Konsumentprodukter, AB Tegelcentralen och Lilla Harrie Verkstads AB. Dessa fyra undersökningar utfördes av Jan Rydenfelt. Kapitlen 3–6 är i huvudsak utarbetade av honom med samma uppläggning som Gullfiberrapporten. Han svarar dessutom för en stor del av beräkningarna i kapitel 7.

SNS visade på ett tidigt stadium intresse för att publicera de fem företagens erfarenheter av prisregleringspolitiken i anslutning till en principiell diskussion om prisregleringarnas roll i den ekonomiska politiken och i den svenska förhandlingsekonomin. I denna bok ingår de fem fallstudierna av företagen i en brett upplagd beskrivning av prisregleringspolitiken, vilken behandlar såväl de företagsekonomiska som de samhällsekonomiska verkningarna av regleringarna.

Förhandlingarna mellan SPK och prisreglerade företag utgör den centrala delen av boken (se kapitlen 2–8). Det finns ingen studie av denna förhandlingsprocess i prisregleringskommitténs i övrigt digra betänkande. Däremot bygger granskningen av regleringarnas samhällsekonomiska effekter och politiska ekonomi i kapitel 9 och 10 till betydande del på mitt arbete inom prisregleringskommittén. Föreliggande bok behandlar dessutom regleringspolitiken under åren 1981–83, dvs efter det att kommittén publicerat sitt slutbetänkande.

Många har gett mig värdefullt stöd. SNS har varit tillmötesgående, bl a genom att svara för utskrifter av olika versioner av

boken och genom att arrangera två seminarier under hösten 1982 kring delar av manuskriptet. Jag har fått givande kommentarer från deltagarna i dessa seminarier liksom från Bengt Assarsson, Per-Olof Bjuggren, Lennart Göranson, Åke Hallman, Ingemar Hansson, Lars Heikensten, Roger Henning, Bengt Höglund, Göran Lagerholm, Sture Larsson, Axel Leijonhufvud, Nils Lundgren, Johan Myhrman, Ed Palmer, Erling Pettersson, Göran Skogh, Ingemar Ståhl, Hans Tson Söderström, Björn Thalberg och Eskil Wadensjö. Sven Rydenfelt har generöst gett mig tillgång till sitt omfattande klipparkiv om prisregleringar. SIFO har hjälpt mig med en sammanställning av opinionsundersökningar om inflation och pris- och lönestopp. Lilly och Thorvald Jonsson har lämnat råd beträffande den språkliga framställningen. Gunnar Eliasson vid SNS har bidragit med konstruktiva synpunkter och med stor entusiasm drivit fram boken. Christina, min hustru, har som vanligt granskat och stuvat om i manuskriptet. Jag bär givetvis det fulla ansvaret för kvarstående felaktigheter och oklarheter.

Jan Rydenfelts arbete har finansierats genom ett personligt stipendium från Skånska handelskammarens stipendiefond. Mitt eget arbete har legat inom ramen för ett forskningsprojekt om inflationen och arbetslösheten i Sverige under 1900-talet som finansierats av Riksbankens jubileumsfond. Sist men inte minst vill jag tacka de företag som lämnat mig sitt arkivmaterial och därmed gjort denna bok möjlig.

Lund i december 1983.

Lars Jonung

Inledning

Under 70-talet prövade en lång rad industriländer olika typer av pris- och lönekontroller för att dämpa inflationstakten. I Sverige bedrevs sedan hösten 1970 en omfattande prisregleringspolitik som dock inte gällde lönebildningen. Syftet med denna bok är att allsidigt belysa de svenska erfarenheterna av denna regleringspolitik. Tonvikten ligger på en beskrivning av samspelet mellan några prisreglerade företag och den prisreglerande myndigheten, Statens pris- och kartellnämnd (SPK), samt på en analys av priskontrollens effekter på företagens ekonomi. Regleringarnas verkningar på företagen påverkar den samhällsekonomiska utvecklingen. Kunskap om kontrollernas effekter på enskilda industrier är därför nödvändig för en uppskattning av deras verkningar på samhällsekonomin.

Prissättningen i den svenska ekonomin var tidigare, dvs före 70-talets kontroller, "fri" i den bemärkelsen att företag inte var tvingade att anmäla prisändringar till en statlig myndighet eller behövde ansöka om dispens för att ändra sina priser. Regleringspolitiken medförde en ny situation för företagen. Politiken var nämligen starkt inriktad på att direkt styra enskilda företags och branschers prissättning och detta med hjälp av flera typer av regleringar. Dessa omfattade såväl juridiskt bindande kontroller som administrativa påtryckningar och förhandlingar mellan företagen och SPK.

Det kan ligga nära till hands att tänka sig att regleringarna skapade ett system med centralt fastlagda priser där SPK fungerade som prissättare och kontrollmyndighet – ungefär som pris-

sättningen i centralt planerade ekonomier brukar beskrivas i läroböckerna. Redogörelsen för regleringsförloppen utmynnar emellertid i en annan slutsats. Priskontrollpolitiken förvandlades i själva verket till utdragna förhandlingar om priser mellan berörda företag, branschorganisationer, olika politiska instanser och SPK. Kontrollerna blev inte så mycket ett steg mot den centralstyrda ekonomin som mot den s k förhandlingsekonomin. En betydande del av framställningen utgör en dokumentation av denna tes.

Boken består av fyra delar. I del I (kapitel 1) skildras huvuddragen av den svenska prisregleringspolitiken, varvid prisregleringslagen, prisövervakningen, priskontrollernas omfattning och SPKs roll behandlas. Del II (kapitlen 2–8) redogör för regleringspolitiken sedd i företagsperspektiv. Regleringsförloppen för fem enskilda företag beskrivs i dagboksliknande form. Priskontrollens företagsekonomiska effekter sammanfattas i kapitel 7, där en rad beräkningar av priskontrollens kostnader presenteras. Det centrala temat i fallstudierna är de förhandlingar som utlöses mellan SPK och prisreglerade företag till följd av regleringarna. Denna förhandlingsprocess analyseras närmare i kapitel 8.

I del III (kapitlen 9–10) diskuteras samhällsekonomiska aspekter på regleringspolitiken. I kapitel 9 analyseras verkningar på inflationstakten, inflationsförväntningarna, resursanvändningen och inkomstfördelningen. Kontrollernas politiska ekonomi tas upp i kapitel 10. Priskontrollpolitiken, både svensk och utländsk, utmärks nämligen av ett nära samband mellan den politiska processen och användningen av priskontroller. Som framgår av del II är också administrationen av priskontroller ofta en fråga om politik, där SPK, företagen och en rad andra institutioner och myndigheter dras in i en förhandlingssituation. Ett särskilt avsnitt i kapitel 10 ägnas åt SPK – den myndighet vars verksamhet är central i priskontrollpolitiken.

Slutsatskapitlet sammanfattar erfarenheterna från den svenska prisregleringspolitiken. Min egen värdering av kontrollpoli-

tiken redovisas här. Två appendix följer efter huvudtexten. Näringsfrihetsombudsmannens syn på regleringspolitiken återges i appendix 1. Appendix 2 behandlar priskontrollens politiska ekonomi under Richard Nixons administration.

Den omfattande internationella litteraturen om 70-talets regleringspolitik kan i grova drag delas upp i två grupper. Den ena gruppen söker beräkna effekterna av kontroller på priser och löner. Dessa undersökningar kan betecknas som makrostudier, då de berör regleringarnas effekter på aggregat som prisnivån och lönenivån. Den andra behandlar erfarenheterna hos enskilda politiker och byråkrater som infört, administrerat och avskaffat regleringar. Dessa studier tillhör närmast ämnet "politisk ekonomi" och utgör ett förhållandevis nytt område i studiet av priskontroller.

Denna bok kännetecknas av koncentration på ett antal reglerade företag. Den ger en detaljerad beskrivning av företagens kontakter och förhandlingar med den myndighet som administrerar priskontrollen samt av företagens reaktioner i övrigt till regleringarna.[1] Denna del av boken, dvs del II, utgör således ett mikroorienterat avsnitt. Makroaspekter på den svenska regleringspolitiken liksom dess politiska aspekter behandlas som tidigare nämnts i del III efter kartläggningen av de enskilda företagens upplevelser av priskontroller. Här görs då en anknytning till den traditionellt orienterade litteraturen om priskontroller.

Tre allmänna kommentarer avslutar denna inledning. För det första, begreppen "priskontroller" och "priskontrollpolitik" används liktydigt med "prisregleringar" respektive "prisregleringspolitik". För det andra, när de svenska erfarenheterna diskuteras, täcker termen "prisregleringspolitik" såväl rättsligt bindande prisregleringar, dvs sådana som införts genom direkta regeringsbeslut, som den s k prisövervakningen, vilken bygger

[1] Någon liknande beskrivning av samspelet mellan den prisreglerande myndigheten och det reglerade företaget har författaren inte funnit i den internationella litteraturen om efterkrigstidens prisregleringar.

på instruktioner för SPK utfärdade av regeringen.[1] För det tredje, boken behandlar de priskontroller som använts i det uttalade syftet att dämpa uppgången i den allmänna prisnivån. Denna form av priskontroll kan betecknas som inflationskontroll. Priskontroller inriktade på specifika marknader, såsom kreditmarknaden, jordbruksmarknaden och bostadsmarknaden och som införts av andra motiv än stabiliseringspolitiska, behandlas inte.

[1] En utförlig motivering för att även prisövervakningen betraktas som en del av svensk prisregleringspolitik ges i kapitel 1.

Del I Bakgrunden

1 Den svenska prisregleringspolitiken

1.1 Prisregleringen enligt prisregleringslagen

Under första hälften av 50-talet avvecklades den prisregleringspolitik som infördes under andra världskriget. Prisbildningen förblev under resten av 50-talet och under 60-talet förhållandevis fri från statliga regleringar med undantag för vissa marknader som bostadsmarknaden, kreditmarknaden och marknaden för jordbruksprodukter. I slutet av augusti 1970 infördes emellertid ett prisstopp på vissa matvaror. Detta blev inledningen till en ny period av prisregleringspolitik. 1970 års prisregleringar, som successivt avvecklades under 1971 och upphörde helt i december det året, infördes med stöd av 1956 års prisregleringslag, en beredskapslag som kan sättas i tillämpning i situationer av undantagskaraktär.[1] Den förutsätter således en begränsad användning av prisregleringar. Prisregleringslagen, som inte tillämpades under 60-talet, har varit i kraft dels från augusti 1970 till december 1971, dels fr o m december 1972.[2]

Under 1973 tillkom en ändring i lagstiftningen som – utan att lagens huvudprinciper ändrades – utökade prisregleringsinstru-

[1] Den dåvarande socialdemokratiska regeringen ansåg att en sådan situation förelåg i augusti 1970, kort före riksdagsvalet. Se även kapitel 10, vilket behandlar politiska aspekter på prisregleringar.

[2] Prisregleringslagen är en fullmaktslag. Det innebär att den måste förlängas av riksdagen med ett år i taget för att vara i tillämpning. En sådan förlängning har lämnats varje år sedan december 1972, vilket betyder att lagen tillämpats kontinuerligt sedan slutet av 1972.

mentet, dels genom att nya juridiska typer av regleringar infördes, dels genom att användning av priskontroller redan vid "fara för allvarlig prisstegring inom riket på viktigare varu- eller tjänsteområden" tilläts. Tidigare har krävts "betydande fara för allvarlig stegring av allmänna prisläget inom riket" för att lagen skulle kunna sättas i tillämpning. Lagändringen öppnade således dörren för en mer selektivt inriktad regleringspolitik och en mer frekvent användning av prisregleringar.

Efter 1973 års ändring medger prisregleringslagen fyra former av direkta regleringsåtgärder: *1* prisstopp, *2* högstpris, *3* utfästelsepris och *4* obligatorisk förhandsanmälan. Vid prisstopp låses ett företags priser vid en nivå som gäller då prisstoppet införs. Det kan ges en retroaktiv verkan, vilket betyder att priset kan föras tillbaka till en nivå som hölls vid en tidpunkt före prisstoppet.[1] Någon tidsbegränsning beträffande retroaktiviteten anger inte lagen. Högstpris innebär att ett företag inte får höja sitt pris över ett visst angivet pris. Utfästelsepris betyder att ett företag lovar att inte överskrida ett visst s k utfäst pris. När obligatorisk förhandsanmälan gäller måste företag anmäla planerade prishöjningar till den prisreglerade myndigheten och skälen för dessa senast en månad innan höjningen äger rum. Regleringspolitiken har sedan den 1 juli 1973 byggt på 1956 års prisregleringslag med 1973 års ändringar.

Tillämpningen av de olika formerna av juridiskt bindande prisregleringsåtgärder under åren 1970–83 beskrivs i diagram 1:1 och tabell 1:1. Diagrammet och tabellen visar att såväl generella som selektiva prisregleringar har tillämpats under dessa år. I diagram 1:1 finns sex höga staplar som anger allmänt prisstopp omfattande 70–75 procent av den privata konsumtionen. Det första allmänna prisstoppet under åren 1970–71 markerar inledningen för regleringspolitiken. Under våren och hösten 1977

[1] Tabell 1:1 visar att den s k stopprisdagen, dvs den dag vars priser "låses" av prisstoppet, som regel inte sammanfaller med dagen för beslut om prisstoppets införande.

Diagram 1:1 Prisreglerade (enligt prisregleringslagen) varors och tjänsters andel av den totala privata konsumtionen januari 1970–december 1983.

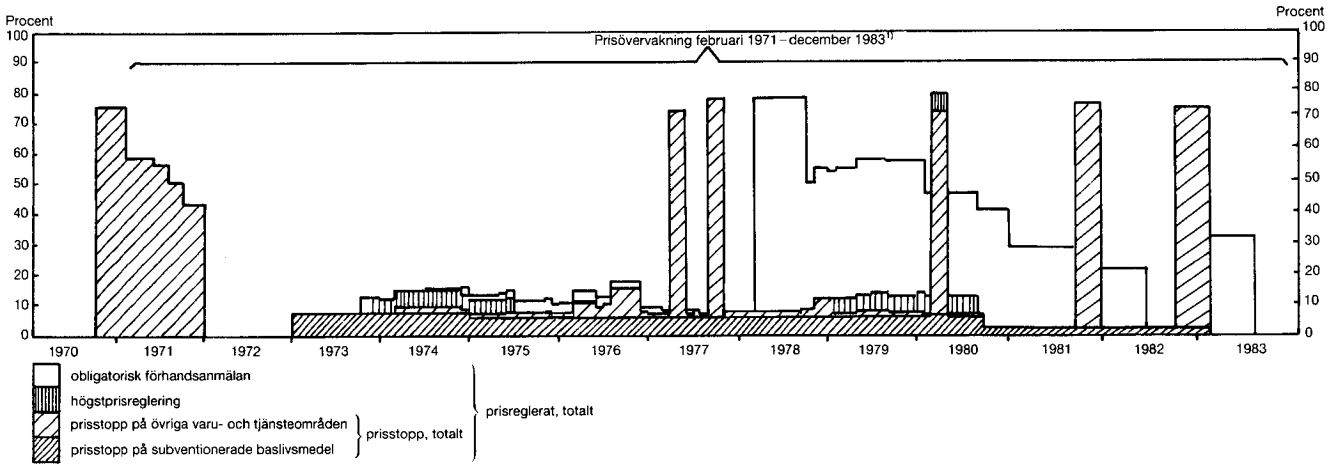

Diagrammet avser andelen prisreglerade varor och tjänster i slutet av respektive månad.
Praktiskt taget hela den privata konsumtionen utom boendet var dessutom föremål för prisövervakning från februari 1971 till december 1983.

[1] Systemet med prisövervakning började införas i februari 1971 i samband med avvecklingen av prisstoppet. Från och med januari 1972 kan prisövervakningen betecknas som fullt utbyggd och heltäckande.

Källa: SOU 1981:42, bilaga 10 samt SPK.

Tabell 1:1 Översikt över tillämpningen av prisregleringar

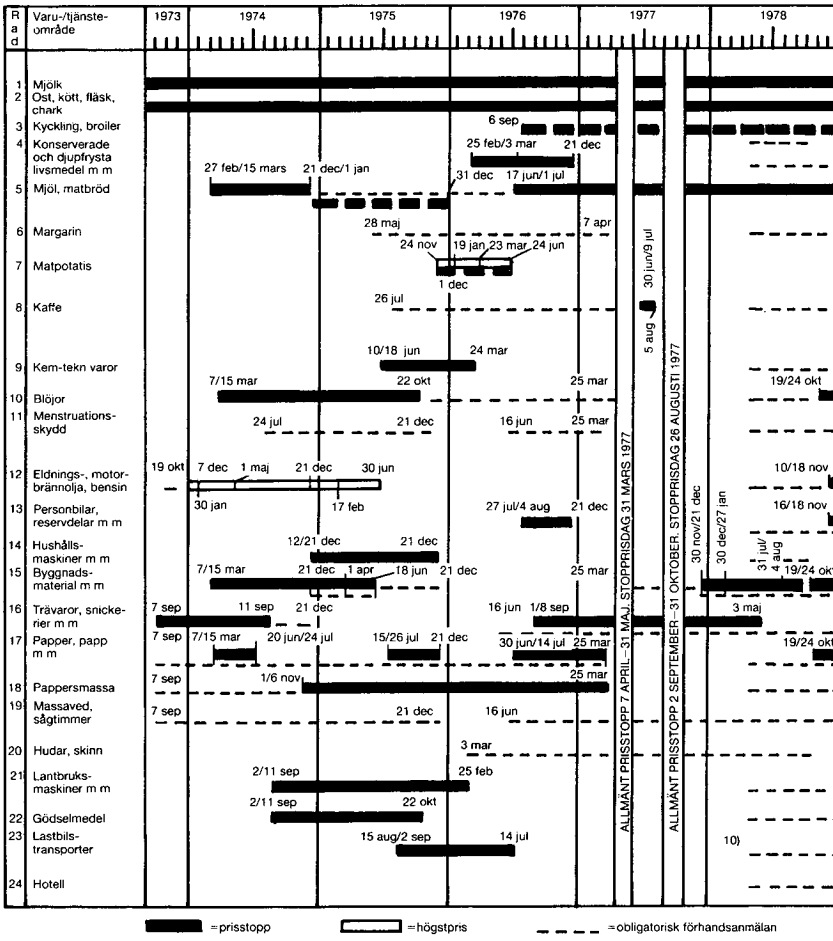

(enligt prisregleringslagen) under 1973–83.

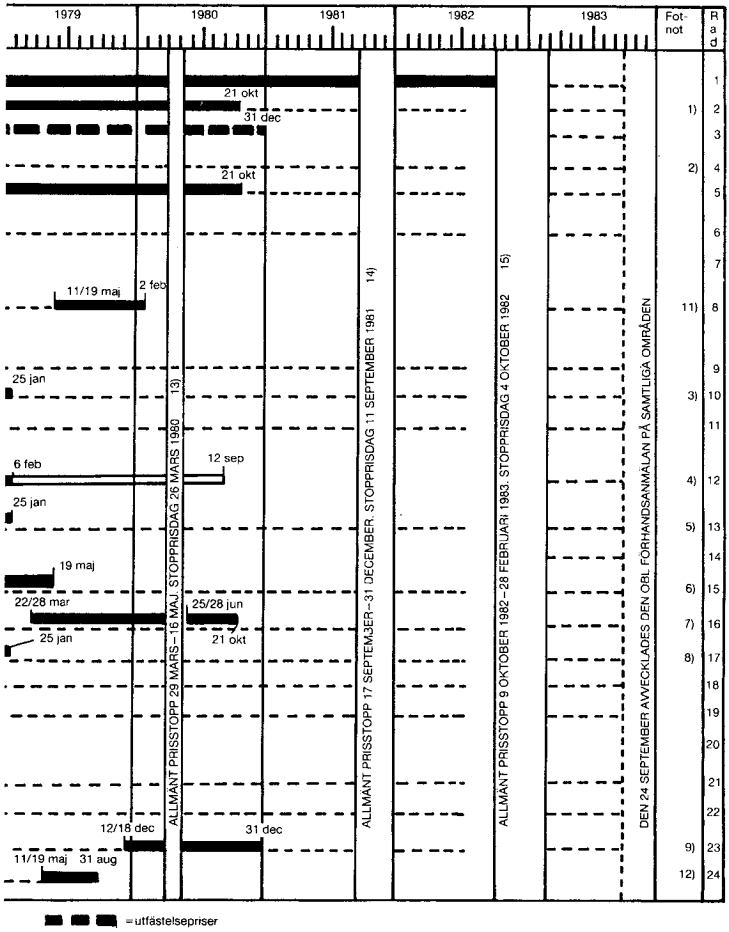

Noter till tabell 1:1

1) Prisstopp på vissa *subventionerade baslivsmedel* infördes 1 januari 1973 med stopprisdag 21 december 1972. Prisstoppet upphävdes på *fruktyoughurt* samt på *får-* och *getost* den 18 juni 1975 och på *grädde* och vissa *dessertostar* den 21 december 1975. Prisstoppet på *nöt-* och *fläskkött, chark, ost, mjöl* och *matbröd* upphörde den 21 oktober 1980.
   Fr o m den 21 februari 1979 undantogs *kött av häst* och *kalv, ost (ej hårdost), vissa mjölkförpackningar* från prisstoppet och övergick till obligatorisk förhandsanmälan.
2) Prisstoppet upphävdes på *fiskkonserver* och *konfektyrer* den 21 juni 1976.
3) Den 24 oktober 1978 infördes prisstopp på *blöjor* med stopprisdag den 19 oktober 1978 och upphävdes den 26 januari 1979.
4) Den obligatoriska förhandsanmälningsplikten som infördes den 19 oktober 1973 gällde endast importörer och upphävdes den 21 december 1973.
   Den 7 december 1973 infördes högstpriser på *eldningsolja, dieselbrännolja* och *bensin*. Högstprisregleringen upphävdes den 30 juni 1975.
   Den 18 november 1978 infördes prisstopp på *bensin, eldningsolja* och *dieselbrännolja* med stopprisdag den 10 november 1978. Prisstoppet ersattes fr o m 6 februari 1979 med högstpriser. Under perioden 19 maj–8 juni 1979 undantogs eldningsolja 3-5 från högstprisregleringen och ingick i den obligatoriska förhandsanmälningsplikten. Under perioden 9 juni–18 juli 1979 rådde fri prissättning på eldningsolja 3-5. Fr o m den 19 juli 1979 återinfördes högstprisregleringen på eldningsolja 3-5.
   Högstprisregleringen beträffande *motorbensin, dieselbrännolja, lättdiesel* och *eldningsolja 1-5* samt obligatoriska förhandsanmälningsplikten på *flygbensin, jetbensin, flygfotogen* och *motorfotogen* upphävdes den 12 september 1980.
5) Prisstoppet som infördes på *startbatterier* den 18 november 1978 med stopprisdag den 16 november 1978 upphävdes den 26 januari 1979.
   Obligatorisk förhandsanmälan på *personbilar* infördes den 19 maj 1979 och upphävdes den 31 december 1980.
6) Den 24 mars 1977 införda obligatoriska förhandsanmälningsplikten gäller endast för planerade prishöjningar på *mineralull, isoleringsrutor* och *cellplast*.
   Prisstopp på *betongtakpannor* infördes den 21 december 1977 med stopprisdag den 30 november 1977 och upphävdes den 11 oktober 1978.
   Prisstopp på *mur-* och *fasadtegel* infördes den 27 januari 1978 med stopprisdag den 30 december 1977 och upphävdes den 4 maj 1978.
   Prisstopp på *planglas* infördes den 4 augusti 1978 med stopprisdag den 3 juli 1978 och upphävdes den 11 oktober 1978.
   Prisstopp på *golvbeläggningsmaterial av plast* infördes den 24 oktober 1978 med stopprisdag den 19 oktober 1978 och upphävdes den 19 maj 1979.

7) Det i september 1976 införda prisstoppet på *sågade* och *hyvlade trävaror* gällde endast sågverksledet. Prisstoppet upphävdes den 3 maj 1978.
Prisstopp infördes den 28 mars 1979 på *köksskåp och garderobsskåp* av trä med stopprisdag 22 mars 1979. Prisstoppet upphävdes den 16 maj 1980 i samband med upphörandet av det allmänna prisstoppet.
Prisstopp på *spånskivor* infördes den 28 juni 1980 med stopprisdag den 25 juni 1980. Prisstoppet upphävdes den 21 oktober 1980.

8) Prisstopp gällde för *tidningspapper* under perioden 15 mars–19 juni 1974, för *mjukpapper* under perioden 15 mars–23 juli 1974, för *kartonger, askar* och *burkar av papper* eller *papp* under perioden 26 juli–20 december 1975 samt för *kraftpapper, kartong* och *finpapper* under perioden 14 juli 1976–24 mars 1977.
Den 24 oktober 1978 infördes prisstopp på *hushålls-* och *sanitetspapper* med stopprisdag den 19 oktober 1978 och upphävdes den 26 januari 1979.

9) Prisstopp på *transport av livsmedel* under temperaturgaranti och *transporter i samband med snöröjning, saltning* eller *sandning av vägar* upphävdes den 21 december 1975.
Prisstopp på *befordran av gods i inrikes fjärrtrafik med lastbil* infördes den 18 december 1979 med stopprisdag den 12 december 1979 och upphävdes den 31 december 1980.

10) Allmän obligatorisk förhandsanmälan infördes fr o m den 18 mars 1978.
Fr o m den 25 april 1978 undantogs detaljhandelsföretag som under 1977 hade högst fem helårssysselsatta.
Fr o m den 11 oktober 1978 gjordes inskränkningar på vissa varu- och tjänsteområden i den obligatoriska förhandsanmälningsplikten.
Fr o m den 6 april 1979 undantogs *tidningar* och *tidskrifter* från den obligatoriska förhandsanmälningsplikten.
Fr o m den 2 februari 1980 undantogs *glödlampor, startbatterier, dagstidningar* och *organisationstidskrifter, kläder, skor* och *huvudbonader* från obligatorisk förhandsanmälningsplikt.
Fr o m den 1 januari 1981 undantogs *veckotidningarna* från den obligatoriska förhandsanmälningsplikten.

11) Prisstopp på *kaffe* infördes den 19 maj 1979 med stopprisdag den 11 maj 1979 och upphörde den 1 februari 1980.

12) Prisstopp på *hotellrum* infördes den 19 maj 1979 och upphävdes den 31 augusti 1979.

13) Det *allmänna prisstopp* som infördes från och med den 29 mars 1960 gällde i första hand till och med den 9 maj 1980 men förlängdes till och med den 16 maj 1980 (avtalsuppgörelsen).

14) *Allmänt prisstopp* infördes den 17 september 1981 mot bakgrund av att den svenska kronan devalverades med 10 procent den 14 september. Prisstoppet upphörde att gälla fr o m den 1 januari 1982. Omfattningen av regleringen

efter det allmänna prisstoppets upphörande motsvarade i huvudsak vad som gällde före det allmänna prisstoppets införande men med undantag av skyldigheten att i förväg anmäla prishöjningar på grus, makadam, sand, kakao, choklad och tobaksvaror.

15) *Allmänt prisstopp* infördes den 9 oktober 1982 mot bakgrund av att den svenska kronan devalverades med 16 procent den 8 oktober. Stopprisdag blev den 4 oktober. Prisstoppet på konsumtionsmjölk, som infördes den 1 januari 1973, upphörde samtidigt att gälla. Prisstoppet efterträddes av en obligatorisk skyldighet att förhandsanmäla prishöjningar för bl a följande varugrupper: livsmedel, vissa kemisk-tekniska dagligvaror, fodermedel, gödselmedel, byggnadsmaterial, sågtimmer och massaved, pappersmassa, emballage, bilar, lantbruksmaskiner, bilreservdelar och tillbehör, hushållsapparater, batterier, oljeprodukter, läkemedel samt vissa tjänster såsom t ex inrikes transporter i fjärrtrafik, frisörtjänster, försörjning med elektrisk kraft. Den obligatoriska skyldigheten att förhandsanmäla prishöjningar avvecklades för samtliga produktområden den 24 december 1983.

Kommentar. När två datumuppgifter lämnas vid prisstopp anger den första stopprisdagen och den andra tidpunkten för prisstoppets införande.

Källa: SPK

---

infördes kortvariga allmänna prisstopp i samband med devalveringar av den svenska valutan. Under våren 1980 tillkom ett två månader långt prisstopp i syfte att "underlätta" en löneöverenskommelse på arbetsmarknaden. Devalveringen i september 1981 kombinerades med ett prisstopp som varade till slutet av december det året. Även devalveringen i oktober 1982 utlöste ett allmänt prisstopp under perioden oktober 1982 – februari 1983.

Den allmänna obligatoriska förhandsanmälan, som infördes på våren 1978 och som täckte ungefär 70 procent av den totala privata konsumtionen motiverades av en önskan att hålla inflationstakten inom de prisklausuler som angavs i löpande löneavtal. Andelen varor som täcktes av obligatorisk förhandsanmälan minskades sedan successivt under åren 1978–82. I juni 1982 avskaffades den obligatoriska förhandsanmälan helt för återstående varugrupper. Efter prisstoppet 1982–83 gällde obligato-

risk förhandsanmälan under perioden mars–september för drygt 30 procent av den privata konsumtionen.

Diagram 1:1 visar också att ett prisstopp, som omfattade ungefär 5–7 procent av den totala privata konsumtionen, var i kraft från januari 1973 till hösten 1980. Detta prisstopp berörde ett antal subventionerade baslivsmedel som mjölk, ost och kött. Regleringen av mjölkpriset upphörde i början av 1983. Enligt diagrammet har prisstopp och obligatorisk förhandsanmälan varit de dominerande formerna för juridiskt bindande regleringar.

Regleringspolitikens selektiva inriktning framhävs av tabell 1:1. Tabellen, som ger en översikt av de enskilda varor och tjänster som varit föremål för åtgärder grundade på prisregleringslagen under åren 1973–83, visar att 24 olika varu- och tjänsteområden reglerats selektivt. Samtliga fyra former av regleringsåtgärder har prövats. Ett område, som en gång reglerats, regleras som regel på nytt, t ex kaffe, menstruationsskydd, bensin, trävaror och massaved. I realiteten har därmed regleringarna blivit långvariga. Av de 24 varuområdena är det enbart matpotatis som kontrollerats under en "kort" tid, nämligen cirka sex månader. Övriga varor och tjänster har varit underkastade antingen prisstopp eller obligatorisk förhandsanmälan under perioder på minst ett–två år. Prisstoppet på ost, kött, fläsk och chark varade i mer än sju år och prisstoppet på mjölk i omkring tio år.[1)]

1.2 Prisövervakningen

Förutom de åtgärder som vidtagits med stöd av prisregleringslagen har statens pris- och kartellnämnd, SPK, som svarar för administrationen av de av regeringen beslutade prisregleringarna, bedrivit s k prisövervakning sedan sin tillkomst 1957. Denna

[1)] Ett slående intryck av tabell 1:1 är inriktningen av regleringen på matvaror. Denna förklaras till en stor del av att kostnaderna för livsmedel utgör en betydande post i hushållens utgifter. En närmare diskussion om urvalet av selektivt prisreglerade varor finns i kapitel 10.

övervakning var ursprungligen passiv till sin karaktär. SPK samlade in prisuppgifter och sammanställde dem i undersökningar rörande prisutvecklingen och prisbildningen. I början av 70-talet fick prisövervakningen en mer aktiv inriktning genom uppdrag och instruktioner från regeringen till SPK. I samband med avvecklingen av 1970–71 års prisstopp gav regeringen SPK i uppdrag att bedriva en "utvidgad och intensifierad prisövervakning", vilket bl a innebar att SPK skulle anmäla till regeringen om "prisutvecklingen påkallar särskild åtgärd". I juli 1973 genomfördes ändringar i SPKs instruktion (se SFS 1973:609), varigenom SPK bl a ålades "att genom överläggningar med företag, organisationer och andra prissättare söka påverka prissättningen i en för konsumenterna gynnsam riktning".

Prisövervakningen bygger på det s k anmälningsförfarandet. Detta innebär att SPK väljer ut ett antal företag och ålägger dem att, med stöd av den s k uppgiftsskyldighetslagen, lämna uppgifter till SPK senast en vecka efter det att beslut fattats om en prisändring.[1] Anmälningsskyldigheten gäller inte bara ändringar i priser utan även variationer i kvalité, mängd, betalningsvillkor och förpackningsstorlek som är liktydiga med en prisändring. Nya konsumentprodukter skall också anmälas. SPK kräver också information om orsakerna till prisändringar. Anmälningsförfarandet, vilket var mycket omfattande under 70-talet, har täckt ungefär 900 ledande tillverknings- och importföretag och 1 600 tjänsteproducerande företag. SPK har genom anmälningsförfarandet kunnat följa prisrörelserna inom praktiskt taget hela den inhemska privata konsumtionen med undantag för bostadssektorn.[2]

[1] Anmälningsförfarandet regleras av uppgiftsskyldighetslagen från 1956. Denna lag tillkom för att tvinga företag att utlämna uppgifter om pris- och konkurrensförhållanden till SPK. Se bilaga 8 i SOU 1981:42 för en närmare beskrivning av SPKs prisövervakning.

[2] Prisövervakningen var så omfattande att SPK har använt uppgifter från anmälningsförfarandet och från särskilda prismätningar till att producera en kontinuerlig prisindex för den privata konsumtionen på månadsbasis. Denna serie är i stora drag jämförbar med statistiska centralbyråns konsumentprisindex.

Uppskattningsvis en fjärdedel av samtliga anmälningar har föranlett SPK att begära kompletterande upplysningar om motiven bakom prishöjningar. SPK har i cirka en tiondel av totala antalet anmälningar begärt s k överläggningar med företagen. Vid dessa överläggningar har SPK i enlighet med sin instruktion bl a sökt påverka prisbildningen i "en för konsumenterna gynnsam riktning", dvs sökt begränsa eller stoppa prishöjningar. Dessa överläggningar har också i vissa fall lett till att SPK har informerat och därmed i realiteten rekommenderat regeringen att ingripa med åtgärder enligt prisregleringslagen.[1] [2]

Det finns starka skäl att betrakta prisövervakningen som en viktig del av regleringspolitiken. Prisregleringskommittén diskuterade sambandet mellan rättsligt bindande åtgärder, vilka bygger på prisregleringslagen, och prisövervakningen, vilken inte innebär någon rättsligt bindande kontroll av priser. Kommittén drog slutsatsen att dessa två former var intimt förknippade med varandra och borde betraktas som ett "sammanhängande system" vid en analys av prisregleringspolitikens effekter.

> "Prispolitiken under 1970-talet har alltså byggt på ett nära samspel mellan SPKs prisövervakning, regeringens riktlinjer för denna övervakning och regeringens ingripande enligt PL (prisregleringslagen). Prispolitiken har på detta sätt inneburit att offentliga organ fortlöpande påverkat och ingripit i individuella företags prissättning genom direkt reglering eller i annan form. Även om prisregleringar i formell mening i regel haft kortare varaktighet och endast avsett delar av marknaden, har det sålunda sedan år 1972 på prisområdet rått förhållanden som i betydelsefulla hänseenden är att jämställa med en permanent prisreglering. Det synes därför berättigat att beteckna nyssnämnda påverkan på och ingrepp i prissättningen i företagen som

[1] Prisövervakningen mildrades i juni 1982. Den skärptes åter i februari 1983 genom nya direktiv till SPK från regeringen.

[2] Någon exakt beräkning av det totala antalet anmälningar av prisändringar, begäran om kompletterande upplysningar och överläggningar finns inte. Se kommentaren till tabell 1:2.

ett prisregleringssystem i funktionell mening. Det bör dock framhållas att prisövervakningen även innefattar verksamhet – utredning, registrering och information – som inte i och för sig har den angivna regleringskaraktären. Detta förhållande påverkar emellertid inte den lämnade beskrivningen av prispolitikens huvuddrag.

Med hänsyn till vad som nu har anförts är det inte möjligt att vid en ekonomisk-politisk utvärdering av prispolitiken strikt hålla isär de vidtagna formella prisregleringsåtgärderna och den bedrivna prisövervakningen. Tvärtom anser vi det nödvändigt att i huvudsak bedöma dessa element i prispolitiken som ett sammanhängande system."[1]

Inom kommittén fanns en minoritet som var mindre negativ till regleringspolitiken än majoriteten. Även denna minoritet hävdade emellertid en uppfattning som "i många fall" satte likhetstecken mellan juridiskt bindande prisregleringar och prisövervakningen. Det är också rimligt att betrakta prisövervakningen som en form av reglering eftersom företagen har uppfattat den så. Detta framkommer klart i del II i beskrivningen av enskilda företags erfarenheter av SPKs verksamhet. *När prisregleringspolitiken diskuteras i det följande får därför detta begrepp täcka både juridiskt tvingande regleringar baserade på prisregleringslagen och den icke rättsligt bindande prisövervakningen.*[2]

1.3 Prisregleringspolitikens omfattning

Det är svårt att finna ett entydigt mått på den totala omfattningen av prisregleringspolitiken på grund av de många formerna av regleringar, övervakning, kontakter och förhandlingar. Ett minsta mått på omfattningen beskrivs av den s k priskontrollgraden i diagram 1:2. Den anger de enligt prisregleringslagen pris-

[1] Se sid 121–122 i SOU 1981:40. "Prispolitik" var kommitténs beteckning på prisregleringspolitik.

[2] Näringsfrihetsombudsmannens vittnesmål i appendix 1 ger också stöd för detta synsätt.

reglerade varornas och tjänsternas andel av den totala privata konsumtionen under åren 1969–83 som årsgenomsnitt av månadssiffror. Priskontrollgraden täcker således de former av regleringar som finns återgivna i diagram 1:1 genom en summering av prisstoppens, högstprisregleringens och den obligatoriska förhandsanmälans omfattning.[1] Prisövervakningen, som existerat jämsides med de regleringar som tillämpats enligt prisregleringslagen, är inte medtagen i diagrammet. Om prisövervakningen inkluderas har prisregleringspolitiken i vid bemärkelse täckt praktiskt taget hela den privata konsumtionen med undantag för bostadssektorn.

Diagram 1:2 visar priskontrollgradens och inflationstaktens utveckling under åren 1969–83. Inflationstakten stiger trendmässigt under denna period. Priskontrollgraden uppvisar emellertid ett mer varierande mönster. Den första perioden med allmänt prisstopp under hösten 1970 och hela 1971 gav upphov till en priskontrollgrad på 20 procent för 1970 och mer än 50 procent för 1971. Inga rättsligt bindande prisregleringar var i kraft 1972. Under det socialdemokratiska regeringsinnehavet 1973–76 användes prisregleringar selektivt, dvs inriktade på ett visst urval varor och tjänster. Priskontrollgraden låg då kring 9–15 procent per år.

Efter valet 1976 under de borgerliga regeringarna har prisregleringsinstrumentet i stor utsträckning kopplats till den allmänna stabiliseringspolitiken, dvs till devalveringarna under 1977, till garantireglerna i 1978–80 års löneavtal, till avtalsförhandlingarna under våren 1980 och till devalveringen i september 1981. Vid dessa tillfällen har allmänna prisstopp eller allmän obligatorisk förhandsanmälan införts, vilket medförde att priskontrollgraden varierade mellan 30 och 60 procent per år under perioden 1977–80. Den socialdemokratiska regeringen kombinerade

[1] Omfattningen av utfästelsepris är inte medtagen. Denna går knappast att beräkna eftersom enskilda företag har gjort utfästelser om sina priser. Utfästelsepriser har använts på tre områden: bröd, kyckling och potatis.

Diagram 1:2 Priskontrollgraden (staplar) och inflationstakten (heldragen linje) 1969–83. Valåren är skuggade.

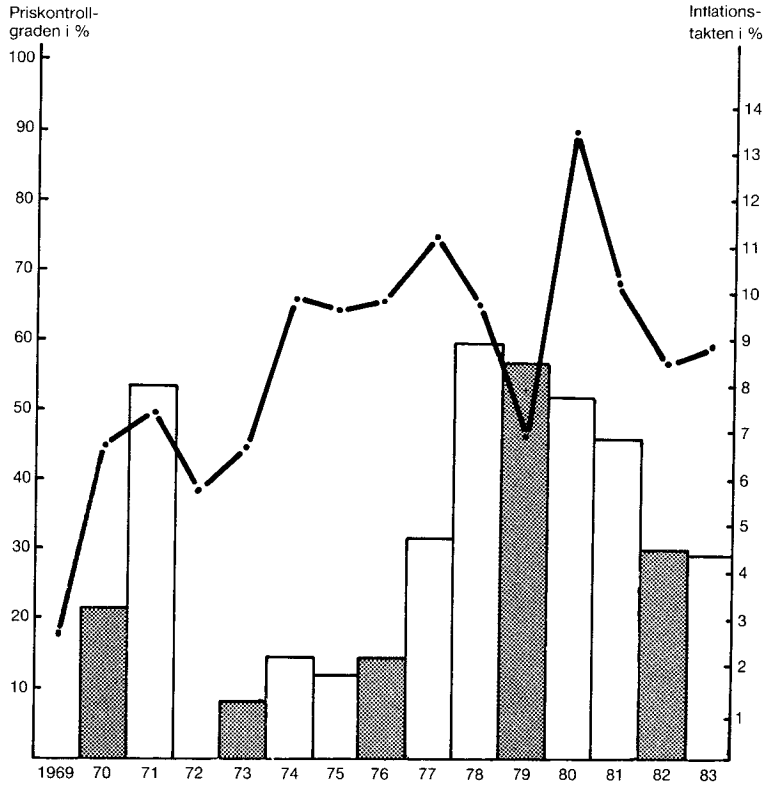

Kommentar. Priskontrollgraden mäter den enligt prisregleringslagen prisreglerade andelen av total privat konsumtion av varor och tjänster som ett årsgenomsnitt av månadsdata. Om SPKs prisövervakning också inräknas i priskontrollgraden, blir andelen prisreglerade varor nära 100 procent av den privata konsumtionen med undantag för bostadssektorn under de flesta åren av 70-talet.

Källa: Tabell 10:2.

devalveringen i oktober 1982 med ett allmänt prisstopp under oktober 1982–februari 1983 vilket bidrog till en priskontrollgrad på nästan 30 procent under 1983.

Prisregleringspolitikens omfattning antyds också av tabell 1:2, som anger antalet dispensansökningar, överklaganden, förhandsanmälningar och prisöverträdelser under åren 1973–79. Tabellen belyser några sidor av regleringarnas administration. Företag lämnade omkring 7 800 dispensansökningar till SPK i samband med olika prisregleringar. Av dessa avslog SPK 1 500, dvs omkring en femtedel, och biföll helt eller delvis 4 800, dvs cirka 60 procent. Ett betydande antal lämnades utan åtgärd eller utan erinran. Företag valde att överklaga SPKs avslag på dispensansökningar i 215 fall. Regeringen biföll helt eller delvis 17 överklaganden och avslog eller lämnade övriga utan åtgärd.

Systemet med obligatorisk förhandsanmälan av planerade prishöjningar på varor medförde under perioden 1973–79 något över 28 000 anmälningar från företag till SPK. SPK, som även har till uppgift att kontrollera att prisregleringslagen följs, gjorde sammanlagt 903 anmälningar om överträdelser av reglerade priser enligt tabell 1:2. Av dessa lämnades 10 fall till allmän åklagare.[1)]

Tabell 1:2 ger en bild av den administration och de åtgärder som de juridiskt bindande prisregleringarna utlöst – både inom SPK och inom enskilda företag. Som framgår av beskrivningen i del II är denna bild ofullständig: priskontrollerna gav nämligen upphov till betydande administrativt arbete i reglerade företag. Vidare täcker tabell 1:2 inte de anmälningar och överläggningar som prisövervakningen orsakade. Dessa kan uppskattas till omkring 100 000 under 70-talet enligt kommentaren till tabellen.

[1)] Prisstoppet 1970–71 gav upphov till cirka 7 500 dispensansökningar, varav en femtedel avslogs, och något under 2 000 anmälningar om prisöverträdelser. Omkring 90 fall gick till åtal. Av de 14 mål som avdömts före årsskiftet 1971–72 var 12 fällande. (DN 1971-12-31.) Under prisstoppet oktober 1982 – februari 1983 ansökte omkring 3 000 företag om dispens. Enligt SPK beviljades ett "fåtal" dispenser. (SvD 1983-02-25.)

Tabell 1:2 Dispensansökningar, överklaganden, förhandsanmälningar och av SPK behandlade prisöverträdelser under åren 1973–79.

Antalet dispensansökningar till SPK		7804
därav helt bifallna	2560	
delvis bifallna	2197	
ej bifallna	1500	
lämnade utan åtgärd, utan erinran, ej avgjorda m m	1547	
Antal överklaganden hos regeringen		cirka 215
Antalet förhandsanmälningar till SPK om planerade prishöjningar på varor under obligatorisk förhandsanmälan		något över 28000
Av SPK behandlade anmälningar om prisöverträdelser		903
ingen åtgärd	308	
skriftlig erinran	585	
överlämnade till allmän åklagare för vidare åtgärd	10	

Kommentar. Tabellen täcker enbart administrativa åtgärder som utlösts av juridiskt bindande prisregleringar. Prisövervakningen och anmälningsförfarandet medförde ett mycket stort antal anmälningar till SPK om prisändringar. Det saknas emellertid exakta beräkningar av denna volym. Den torde omfatta cirka 100 000 anmälningar under 70-talet enligt uppgift till författaren från Yngve Lindén, SPKs statistikchef.

Källa: SOU 1981:41, bilaga 5 sid 434–437.

1.4 SPKs ställning

Statens pris- och kartellnämnd är, som framgått ovan, den myndighet som administrerar prisregleringspolitiken, dvs utfärdar tillämpningsföreskrifter, prövar dispensansökningar, tar emot prisutfästelser och övervakar att regleringsbestämmelserna

följs.[1] SPK svarar för prisövervakningen och därigenom för kontakter, överläggningar och förhandlingar med enskilda företag och branscher. SPK är ålagd i sin instruktion att meddela regeringen när prisutvecklingen på ett visst område kan motivera att prisregleringslagen sätts i tillämpning, dvs när det "uppkommit fara för allvarlig prisstegring inom riket på viktigare varu- eller tjänsteområde".

SPKs skyldighet innebär en väsentlig initiativrätt. Det är SPK som gör bedömningar – med utgångspunkt från regeringens riktlinjer för prisövervakningen – vilka varu- och tjänsteområden, och därmed vilka företag, som skall anmälas till regeringen. Det ligger i sakens natur att utrymmet för skönsmässiga bedömningar är betydande eftersom det inte finns någon klar kalkylmetod för att bestämma vilka prishöjningar som är "motiverade" eller "omotiverade".[2] Det blir sedan regeringens uppgift att avgöra om åtgärder enligt prisregleringslagen skall införas. Ett intimt samspel mellan SPKs prisövervakning, SPKs anmälningar till regeringen samt regeringens ingripanden enligt prisregleringslagen har utvecklats över åren. Enskilda företag har därför många gånger inte sett någon skillnad mellan de olika åtgärdsformerna övervakning, överläggningar, förhandlingar och juridiskt bindande regleringar.

SPK har en framskjuten position i prisregleringspolitiken eftersom SPK svarar för den löpande kontakten med och övervakningen av olika prissättare. Dess starka position i förhållande till

[1] SPKs centrala organisation i Stockholm omfattade under budgetåret 1980–81 cirka 200 heltidstjänster. Av dessa var omkring 30 extra tjänster som ställts till SPKs förfogande i samband med prisregleringspolitiken under 70-talet. En stor del av den övriga personalens verksamhet har varit nära knuten till prisregleringspolitiken genom SPKs utredande verksamhet. SPK har dessutom en fältorganisation som bygger på länsstyrelsernas priskontor. Priskontoren hade cirka 75 tjänster 1980–81 varav 21 var anställda för uppgifter rörande rådande prisregleringar.

[2] Detta framgår för övrigt av beskrivningen i del II. Problemet att finna en klar och entydig kalkylmetod för beräkning av den "rätta" prisändringen är klassiskt i litteraturen om priskontroller. Se t ex Grayson–Jackson (1974).

enskilda företag beror också på att myndigheten har tillgång till väsentlig information om företagens ekonomi genom anmälningsförfarandet. Enskilda företag har dessutom varit medvetna om att SPK kan göra en anmälan till regeringen – vilken i sin tur kan utlösa en tillämpning av prisregleringslagen – om inte SPK möter medgörlighet från sin motparters sida. Nämnens centrala roll i regleringspolitiken belyses närmare i de följande beskrivningarna av de enskilda företagens erfarenheter i del II samt i kapitel 10.

1.5 Slutsatser

Prisregleringen byggdes ut snabbt under 70-talet. Regleringspolitiken blev ett permanent inslag i den ekonomiska politiken, trots att förarbetena till 1973 års ändringar i prisregleringslagen utgick från att prisregleringar skulle vidtagas enbart under korta tidsperioder. (Det saknades dock en närmare precisering av längden på "kortvariga kontrollperioder".) I realiteten har priskontrollpolitiken inklusive den s k prisövervakningen inneburit långvariga och återkommande kontroller på åtskilliga varu- och tjänsteområden.

Vid en internationell jämförelse framträder vissa drag hos den svenska prisregleringspolitiken. För det första har den utmärkts av en betoning på direkta ingrepp i enskilda företags eller branschers prissättning med flera former av regleringar, inklusive förhandlingar och administrativa påtryckningar. Det är denna aspekt som främst belyses av beskrivningen i del II. För det andra har politiken haft en selektiv inriktning. Prisregleringspolitiken utomlands har som regel haft en mer generell tillämpning.

För det tredje har priserna i Sverige kontrollerats utan någon motsvarande reglering av löneutvecklingen. Prisökningar, som motiverats med avtalsmässiga lönehöjningar, har tillåtits. I de flesta industriländer, som prövat någon typ av s k inkomstpolitik, har som regel både priser och löner reglerats. Det är troligt-

vis arbetsmarknadsparternas och avtalsfrihetens starka ställning i Sverige som förklarar varför statsmakterna undvikit att direkt reglera lönebildningen och i stället koncentrerat intresset på kontroll av varupriserna.

Del II Prisregleringen och företagen

Inledning

För en bedömning av prisregleringspolitiken är det viktigt att veta vilka verkningar den haft på enskilda företag. I den allmänna debatten om priskontrollerna förekommer i stort sett två föreställningar. En uppfattning säger att regleringspolitiken varit en relativt harmlös företeelse som administrerats smidigt av SPK utan några större skadeverkningar på enskilda företag och därmed på näringslivet. Den andra uppfattningen hävdar motsatsen: kontrollerna har skadat företagen och följaktligen haft negativa effekter på samhällsekonomin. En möjlighet att söka bedöma prisregleringarnas verkningar på företagsnivå är att studera den information som kan finnas hos enskilda företag. En sådan ansats ligger till grund för framställningen i kapitlen 2–8.

Fem företag, Gullfiber AB, Siporex AB, AB MoDo-Konsumentprodukter, AB Tegelcentralen och Lilla Harrie Verkstads AB, har lämnat arkivmaterial som underlag för fallstudierna. De slutsatser som dessa studier ger upphov till är beroende av det material som företagen ställt till förfogande. Kan man misstänka att företagskällorna utmärks av en slagsida som framställer företaget eller den prisreglerande myndigheten i en missvisande dager? Utelämnar materialet väsentliga delar av regleringsförloppen? En diskussion om källmaterialets tillkomst och egenskaper är på sin plats för att besvara dessa frågor. En sådan granskning följer här med utgångspunkt från Gullfibers erfarenheter.

Gullfiber dokumenterade i detalj företagets kontakter med SPK under åren 1974–75 beträffande prisstoppet på mineralull. Anställda vid Gullfiber upprättade omfattande minnesanteckningar omedelbart efter sammanträden och samtal med SPKs representanter. Dessa anteckningar beskriver, ofta mycket ingående, hur förhandlingar och kontakter mellan Gullfiber och SPK förlöpte, vilka argument som framfördes från bägge håll, vilka beräkningar om priser, kostnader och produktionsförhållanden som förelåg och hur stämningen under sammankomsterna var. Diskussionen och planeringen inom Gullfiber före och efter överläggningarna med SPK finns också belyst i källmaterialet.

Gullfibers dokumentation ger sannolikt en korrekt och realistisk beskrivning av företagets erfarenheter av prisstoppet på mineralull. Minnesanteckningar gjordes löpande och i omedelbar anslutning till kontakterna med SPK. Syftet med Gullfibers dokumentation var att den skulle ligga till grund för företagets planering, beslut och åtgärder avseende prisstoppet på mineralull och därmed också rörande företagets verksamhet i stort. Det arkiverade materialet samlades således enbart för Gullfibers interna användning – utan någon tanke på ett externt utnyttjande – varför föga anledning finns att misstänka att företaget sökt påverka eller styra anteckningarnas innehåll på ett för Gullfiber fördelaktigt och för andra negativt sätt. Minnesanteckningarnas stoff överensstämmer dessutom helt med innebörden av korrespondensen mellan Gullfiber och SPK i Gullfibers arkiv.[1)]

[1)] SPKs arkiv innehåller material om prisregleringen av Gullfibers produkter. Detta arkiv är emellertid inte tillgängligt för utomstående av sekretesskäl. Enligt uppgift, som lämnades av SPKs representanter när beskrivningen av Gullfibers erfarenheter diskuterades inom prisregleringskommittén, skulle en genomgång av SPKs arkiv knappast kasta något nytt ljus över den följande redogörelsen i kapitel 2. SPKs arkiv innehåller dessutom, enligt ovanstående källa, betydligt mindre dokumentation av kontakterna mellan SPK och Gullfiber än det omfattande material som Gullfiber byggde upp under prisregleringsperioden.

Synpunkterna som gäller Gullfibers källmaterial bör i stort sett kunna överföras till källmaterialet för övriga företag. Dessa har inte en lika rik dokumentation som Gullfiber. Fallstudien över Gullfiber är därför mer omfattande. De övriga företagens erfarenheter sammanfaller dock i mycket stor utsträckning med Gullfibers, vilket framgår av kapitel 7 och 8. Överensstämmelsen stöder bedömningen att källmaterialet inte har någon påtaglig snedvridning.

En annan central fråga gäller fallstudiernas representativitet. Kan regleringsförloppen betraktas som typiska eller behandlar de några unika fall av regleringspolitiken? Detta spörsmål diskuteras i kapitel 7. Slutsatserna från de fem fallstudierna jämförs då med resultatet från en intervjuundersökning utförd av AB Statskonsult.

Arkivmaterialet är förhållandevis omfattande för vissa företag. Följaktligen har en sovring gjorts i syfte att återge de viktigaste dragen i kontakterna mellan företagen och SPK och för att undvika upprepningar och beskrivningar som inte är av direkt intresse för framställningen. Långa diskussioner och företagsekonomiska kalkyler har sammanfattats på några rader utan att väsentlig information har utelämnats. Bearbetningen av dokumentationen har kompletterats med klargörande frågor till olika befattningshavare vid enskilda företag. Dessa har också i efterhand i detalj granskat redogörelsen för regleringsförloppet.

Trots att minnesanteckningarna och korrespondensen i många fall är omfattande, har med all sannolikhet inte samtliga kontakter och förhandlingar mellan företagen och SPK dokumenterats. Framför allt torde ett betydligt större antal telefonsamtal ha utväxlats och fler interna diskussioner ha ägt rum än vad som kartläggs i de följande beskrivningarna. Det allmänna intrycket och slutsatserna av dessa skildringar kan dock knappast påverkas av att de inte täcker samtliga kontakter och diskussioner.

Redogörelserna för regleringsförloppen i kapitlen 2–6 har en kronologisk, "dagboksliknande" uppläggning. En lång rad di-

rekta citat från centrala avsnitt av företagens minnesanteckningar, från interna meddelanden och från korrespondensen mellan företagen och SPK har gjorts. Dessa citat är försedda med citationstecken eller är satta med tätare radavstånd. Citat återges som regel sammanhängande i löpande text. När så ej är fallet är utelämnade textavsnitt markerade med tre punkter (...). I vissa fall markeras inom parentes vilka personer som representerar företagen respektive SPK.

Det bör påpekas att fallstudierna beskriver hur regleringsförloppen upplevdes av enskilda företag. Beskrivningen domineras således av företagets perspektiv genom att den bygger på minnesanteckningar och protokoll upprättade av anställda vid företag, vilkas verksamhet blivit föremål för prisregleringar. Denna syn på kontrollpolitiken är viktig att få kartlagd för en bedömning av regleringarnas företagsekonomiska verkningar. Om den prisreglerande myndigheten skulle redogöra för regleringsförloppen, skulle perspektivet blivit ett annat, vilket framgått vid kontakt med SPK-tjänstemän beträffande texten i de följande kapitlen.[1] Dessa tjänstemän har emellertid inte ifrågasatt sakinnehållet i fallstudierna.

[1] Författaren har sökt få tjänstemän vid SPK att beskriva prisregleringen sedd ur SPK-perspektiv. Dessa förfrågningar har inte fått något positivt gensvar. Ett SPK-perspektiv dominerar emellertid beskrivningen av prisregleringspolitiken i bilaga 9 i SOU 1981:42. Denna bilaga är skriven av dåvarande planeringschefen vid SPK, Lennart Göranson.

2 Gullfiber AB och prisregleringen 1974–75

2.1 Gullfiber AB

Gullfiber AB med huvudkontor i Billesholm i Skåne har sitt ursprung i Höganäs–Billesholms AB, som bedrev gruvdrift i nordvästra Skåne under de tre första årtiondena av 1900-talet. Som en följd av 30-talets depression och importen av billigt kol tvingades företaget lägga ner kolbrytningen. Som ersättning startades ett dotterbolag för tillverkning av glasull.

Glasullstillverkningen sköt fart sedan Gullfiber köpt patent på en tillverkningsprocess från det franska företaget Saint Gobain. Under 70-talet ökade efterfrågan på isoleringsmaterial markant som följd av prisstegringarna på olja och andra energikällor. Gullfiber blev ett företag i stark expansion med ett omfattande investeringsprogram. Koncernomsättningen ökade från omkring 200 miljoner kronor i början av 70-talet till omkring 800 miljoner tio år senare. Investeringsverksamheten uppvisade en betydligt snabbare tillväxt.

Gullfiber tillverkar i dag mineralull och olika isoleringsmaterial. Företaget har cirka 55 procent av den svenska marknaden av mineralull. Resterande 45 procent tillfaller det statligt ägda Rockwool AB. Tillverkningen är baserad på glasull. Produktionsprocessen är karaktäriserad av avancerad och kapitalkrävande teknologi.

2.2 Regleringsförloppet

1973-11-09 SPK besöker Gullfiber
Gullfibers huvudkontor i Billesholm får besök av byrådirektörerna Lennart Göranson och Karl-Johan Jargenius från SPK. Anledningen till besöket är prisstoppet på monteringsfärdiga trähus som infördes i juni 1973. Som en konsekvens av detta prisstopp önskar trähusfabrikanterna fasta priser på isoleringsmaterial. Diskussionen mellan SPKs representanter och Gullfiber rör sig kring Gullfibers kostnads- och marknadssituation samt kring prisutvecklingen på Gullfibers produkter. Från Gullfibers sida förutses en kommande prishöjning på omkring 10 procent, vilket SPKs representanter finner "oroande". SPK önskar ett i stort sett låst pris på leveranser till trähusfabrikanter, eftersom prisstopp gäller för deras produkter.

1974-01-10 Gullfiber meddelar prishöjning
Gullfiber underrättar i brev SPK om en prishöjning på mineralull med 7 procent som genomfördes 1973-12-12. Brevet redogör för de kostnadsökningar för mineralullstillverkningen som inträffat under 1973. De kraftigaste prisstegringarna registrerades för råvaror, vilka stigit med 64 procent, och för energi som ökat med 38 procent. Totalt utgjorde kostnadsökningen 22 procent under 1973. I denna siffra ingår inte den ökade arbetskraftskostnaden. Mot denna bakgrund betecknar Gullfiber en prishöjning med 7 procent som "mycket måttlig". En beskrivning av prishöjningarna från 1973-04-01 till 1974-01-01 på de "tunga" delarna av Gullfibers råvaror bifogas. Dessa råvaror omfattar olja, gasol, fenol, soda, rasorit och sand.

1974-02-05 Ny prishöjning
Gullfiber meddelar byrådirektör Lars Starell på SPK att priserna på Gullfibers produkter höjs denna dag med 16 procent. De nya prislistorna bifogas liksom det brev som företaget distri-

buerar till sina kunder. Prishöjningen motiveras med stigande råvarukostnader i samband med oljekrisen. Gullfiber undantar dock sina leveranser till trähusfabrikanter från prishöjningen. För dem gäller prislistan från februari 1973 fram t o m den 30 juni 1974.

1974-02-08 SPK begär information om prisutvecklingen
Efter ett telefonsamtal föregående dag med byrådirektör Lars Starell på SPK översänder Gullfiber en sammanställning över de kostnadsökningar som motiverat prishöjningen den 5 februari. För perioden februari 1973 – februari 1974 redovisas en kostnadsökning på 27 procent. Företaget hävdar att prishöjningen den 12 december 1973 med 7 procent och den 5 februari 1974 med 16 procent, vilket tillsammans gör 24,1 procent, inte ger en fullständig kompensation för kostnadsökningen på 27 procent. Gullfiber uppskattar ett intäktsbortfall på 2,88 miljoner kronor som en följd av att prishöjningen på leveranser till trähusfabrikanter har uppskjutits till den första juli 1974 efter SPKs hänvändelse om ett oförändrat pris för dessa på grund av prisstoppet på trähus. (Jämför med beskrivningen för 1973-11-09.)

1974-03-08 Prisstopp införes
Regeringen inför prisstopp på bl a byggnadsmaterial där priset den 7 mars 1973 fastställs som s k stoppris, dvs de priser som gällde den dagen skall hållas så länge prisstoppet varar.

1974-03-13 Gullfiber ansöker om dispens
Gullfiber ansöker om dispens från prisstoppet för en rad produkter, främst de där polystyrencellplast ingår. Företaget motiverar sin ansökan med kraftigt stigande råvarukostnader, i första hand på styropor som är basråvaran i Styrolit. (Styrolit är varunamnet på Gullfibers isolermaterial av plast.) Gullfiber önskar en höjning av priset på Styrolit med 35 procent vilket inte ger full kompensation för en kostnadsökning på 39,6 procent. Vidare önskar företaget höja priset på isolerkork eftersom im-

portpriserna under första hälften av mars stigit med cirka 25 procent.

Gullfiber hade planerat att höja priset på Styrolit den 15 mars 1974. Prislistor med de nya priserna var redan beställda från tryckeriet och skulle ha distribuerats den 10 mars till Gullfibers försäljare och kunder. Prisstoppet, som kom den 8 mars, förhindrade detta. Konkurrenterna till Gullfiber, Ulvex, Sundelitt och Rockwool, hade emellertid hunnit höja sina priser på produkter motsvarande Styrolit före prisstoppet med ungefär lika mycket som Gullfiber hade planerat.

En rad telefonsamtal utväxlas under perioden 1974-03-15–1974-03-27 mellan SPK och Gullfiber beträffande dispensansökan av den 13 mars samt tolkningen av prisstoppets bestämmelser.

1974-03-21 SPK begär in uppgifter

SPK anhåller genom byrådirektör Lars Starell i brev om kompletterande uppgifter från Gullfiber för att kunna ta ställning till företagets ansökan om att överskrida stoppriserna på isolermaterial av plast. De uppgifter som SPK kräver är förhållandevis detaljerade. De omfattar nio punkter: *1* en specificering av de produkter som omfattas av Gullfibers ansökan om begärda prishöjningar, *2* gällande nettopriser, *3* genomförda prisförändringar under de senaste 12 månaderna med datum och storlek på prisändringar, *4* försäljningens värde och kvantitet för 1971, 1972 och 1973 samt den budgeterade försäljningen för 1974, *5* de kundkategorier till vilka Gullfibers försäljning sker, *6* försäljningssätt, *7* detaljerade kalkyler över prissättningen på berörda produkter samt *8* inköpspriser på insatsvaror med bifogade fotostatkopior på fakturor m m. Den nionde punkten kräver

> ”en utförlig och *konkret* (SPKs understrykning) redogörelse för företagets lönsamhet, soliditet, effektivitet, rationaliseringar avseende såväl det nuvarande läget som utvecklingen av dessa faktorer de senaste tre åren och den förväntade utvecklingen”.

De tre senaste årsredovisningarna begärs också in. Till denna lista med nio punkter bifogar SPK en tvåsidig anvisning i åtta punkter för hur kalkyluppgifterna till SPK skall lämnas.

1974-03-27 Gullfiber svarar
Gullfiber besvarar genom biträdande marknadschefen Einar Eriksson SPKs brev av den 21 mars. Svaret täcker samtliga nio punkter. En rad bilagor och verifikationer kompletterar svaret. Gullfiber påpekar att priserna för styrolit t o m har sänkts sedan Gullfiber började tillverka denna vara 1968. Ansökan om prishöjning motiveras helt med den kostnadsutveckling som var en konsekvens av oljekrisen på hösten 1973. Gullfiber säger också att kostnadsökningarna inte kan absorberas genom rationaliseringar,

> "då våra fabriker är så rationella (kontinuerlig tillverkning på linjer) som en väl utbyggd maskinpark ger möjlighet till. Vårt krav är dock att varje produkt skall ge en intäkt som svarar mot vad den kostar att tillverka och marknadsföra. I dag är dessa produkter (dvs styrolitprodukterna) definitivt olönsamma. Vi kan inte förbättra lönsamheten på annat sätt än genom den begärda prishöjningen.
> Tillverkningen av styrolit sker i vår fabriksenhet i Katrineholm. Om vi inte kan förbättra lönsamheten är alternativet att lägga ner tillverkningen i Katrineholm."

1974-03-27 Tolkningsproblem rörande prisstoppet
I samband med prisstoppet av den 8 mars uppstår en rad tolkningsproblem beträffande ingångna avtal mellan Gullfiber och företagets kunder. Gullfiber begär i brev till SPK besked om giltighetstiden för prisutfästelser i vissa leveransavtal med kunder. Brevet motiveras med att några tillämpningsbestämmelser för prisstoppet på byggnadsmaterial inte finns tillgängliga.

1974-04-05
Efter samtal med byrådirektör Lars Axling på SPK beskriver Einar Eriksson på Gullfiber "Fall Borohus" i brev till SPK.

Brevet efterlyser besked om vilka priser som skall tillämpas för trähusfabriken Borohus i samband med prisstoppet.

1974-04-18
SPK meddelar per telefon att Gullfibers tolkning av "Fall Borohus" är korrekt. Brev från Gullfiber påföljande dag till SPK bekräftar innehållet i samtalet.

1974-04-19
Einar Eriksson upprättar en intern promemoria rörande Gullfibers dispensansökan. Promemorian beskriver samtalen och kontakterna med SPK samt Erikssons uppfattning om SPKs kommande beslut. Han noterar också att kork tydligen inte är prisstoppat. Gullfibers korkprodukter kan därför prissättas enligt företagets önskemål.

1974-04-22
Ett internt meddelande analyserar hur begreppet "stoppris" skall tolkas enligt SPK. Här sammanfattas vad byrådirektör Lars Axling vid SPK har meddelat vid en serie telefonsamtal.

1974-04-22 Gullfibers ledning diskuterar dispens med SPK
Verkställande direktören för Gullfiber, Malte Johansson, och marknadschefen, Bertil Lundell, besöker SPK i Stockholm för att diskutera företagets inlämnade ansökningar och kompletterande uppgifter. De sammanträffar med avdelningsdirektör Olof Pontusson och byrådirektörerna Lars Axling och Lars Starell från SPK. Enligt den promemoria som upprättas inom Gullfiber fick samtalet följande förlopp efter en "trevande" inledning:

> "Pontusson som förde ordet, hade till sitt förfogande en specialanalys, som icke delgavs oss. Han frågade speciellt om utvecklingen av försäljningsvärdet per ton och kommenterade samtidigt våra tidigare täckningsbidrag per ton och våra i ansökan äskade marginaler för täckningsbidrag.

Pontusson konstaterade att täckningsbidragen i vår ansökan hade stigit mycket kraftigt. Detta föranledde oss att lämna en förklaring över hur prissättning och introduktion av nya produkter på marknaden vanligtvis sker. ...

Pontusson framhöll även att vi beträffande Urecell-produkter icke velat ta ut den kostnadsökning som vi fått vidkännas. Detta förklarades av oss med att produkten fortfarande var ny hos oss och att man enligt den traditionella mallen satte priserna försiktigt under de olika testperioderna, som förekommer. ...

En diskussion utspann sig kring våra äskade och yrkade täckningsbidrag sedan januari 1974. Någon förklaring lämnades egentligen icke över vad som kunde vara väsentligt i en diskussion om höjning av våra priser. Vi anförde att våra äskanden var synnerligen blygsamma jämfört med utvecklingen i Norge och Finland. ...

Diskussionen gick fortfarande mycket sävligt. Det förklarades från Gullfibers sida att ifall någon tillfredsställande höjning icke kunde komma till stånd, skulle vi bli tvungna att undersöka ett rimligt sätt att dra ner produktionen. I varje fall kunde den tillverkningstakt som budgeterats icke tänkas. På fråga svarade vi att Styrolit tillverkas i Katrineholm, Älvängen och Frånö och att det där kommer att bli tal om nedskärningar i sysselsättningen och helt sannolikt friställningar. ...

Pontusson kom därefter med det uttalande vi hela tiden efterlyst och som gick ut på att SPK icke kan acceptera den äskade prishöjningen på 35 procent men kanske 10 procent. Vi reagerade genast och invände att en 10-procentig ökning av priserna skulle innebära detsamma som ett avslag på vår ansökan. ...

Pontusson deklarerade att SPK hade infört principen att en ansökan om prishöjning behandlas med stor hänsyn till vederbörande företags lönsamhet i övrigt. Ett väl lönsamt företag hade sålunda mindre möjlighet att få tillstånd till prishöjningar än ett företag med mindre tillfredsställande avkastning, även om företagen arbetade inom samma bransch.

Denna princip kunde vi icke acceptera och bad om exempel på ett företag, som fått vidkännas en sådan behandling. Pontusson vägrade uppge såväl företag som bransch utan bad oss tro honom på hans ord.

Efter ytterligare argumentering föreslog vi att sammanträdet skulle ajourneras tills efter lunch samma dag för att ge SPK tillfälle till enskild överläggning i och för revision av behandlingen. Pontusson var icke intresserad av detta förslag. Han förklarade sig dock slutligen villig att ånyo titta på de inlämnade underlagen, speciellt med tanke på, såsom det anfördes, utvecklingen i Norge och Finland. Pontusson lovade att SPK skulle återkomma dagen därpå med besked.

1974-04-23 Fortsatt diskussion med SPK om dispens

Dagen efter sammanträffandet mellan Gullfibers och SPKs representanter ringer Lars Axling från SPK till Bertil Lundell på Gullfiber. Enligt Bertil Lundells anteckningar från den 24 april fick samtalet följande förlopp:

> "Axling meddelade att SPK omprövat vår ansökan efter föregående dags samtal på SPK mellan Johansson, Lundell och deras företrädare samt kommit fram till att SPK skulle godkänna en prishöjning av 10 procent på noteringarna i januari-listan 1974 att gälla fr o m 1974-04-23.
>
> Efter Johanssons och Lundells besök hade Axling erhållit i uppdrag att utarbeta en PM i ärendet, som samma eftermiddag föredrogs för generaldirektör Englund. Axling hade därvid påpekat för generaldirektören att ett 10-procentigt tillägg icke gav Gullfiber något täckningsbidrag. Englund hade med hänvisning till vårt tidigare låga täckningsbidrag förklarat att en 10-procentig prisökning kunde anses acceptabel. En prishöjning av samma storleksordning skall från samma dag gälla Urecellprodukterna.
>
> På fråga hur SPK ställde sig till prishöjningarna på Kombi och golvelement förklarade Axling att det var tveksamt om dessa produkter låg under priskontroll. Vid samtalet enades vi därför om att dessa båda produktgrupper ligger utanför priskontrollen. ... En väsentlig orsak till denna särbehandling är ju att kork ligger helt utanför priskontrollen. SPK önskar dock även i fortsättningen informeras om utvecklingen av dessa priser. ...
>
> Vid sammanträffandet i Stockholm 04-22 förklarades det därjämte från SPKs sida att Gullfiber var ett i stort sett

lönsamt företag. Några ökade täckningsbidrag behövde av denna anledning därför icke komma ifråga för nu aktuellt produktsortiment. Härtill genmälde vi naturligtvis att den bärande principen ju är att varje produkt skall bära sina egna kostnader. Ifall en produkt i det ordinarie sortimentet icke täcker sina egna kostnader finns två alternativ, antingen att höja priset och därmed ge utrymme för ett ökat och tillfredsställande täckningsbidrag eller också att nedlägga produkten.

Ifall SPK icke skulle gå med på en tillfredsställande täckningsgrad skulle den naturliga konsekvensen bli att produkten blev föremål för nedläggning. ...

Det anfördes av Lundell att vår störste konkurrent på styroporområdet i Sverige hade en prislista som låg 23 procent över Gullfibers nu gällande. På detta svarade Axling att Ulvex hade begärt en prishöjning baserad på ett listpris av, om jag uppfattat rätt, 4,20–4,30 kronor per kg. Någon prishöjnig kommer dock icke att beviljas.

Överklagande av SPKs beslut får göras hos handelsdepartementet. SPK erhåller denna skrivelse för yttrande, varefter Gullfiber får inkomma med genmäle. Handelsdepartementet avgör på basis av därefter föreliggande handlingar. (Brev från SPK har i dag erhållits beträffande nu anförda prishöjningar.)

En fråga från Axling avsåg hur vi nu såg på situationen. Lundell svarade att vi naturligen skall gå vidare efter de linjer som vi nämnde vid sammanträffandet på SPK 04-22. Vi har därför med omedelbar verkan meddelat att vi icke tar några nya order. Vi har vidare utlyst företagsnämndssammanträde under vecka 19, där denna fråga skall behandlas. Axling frågade vidare hur sysselsättningen i Katrineholm kom att påverkas. Jag förklarade att icke enbart sysselsättningen där utan även på övriga ställen påverkas. I vilken omfattning får den nu igångsatta utredningen utvisa. Svårast kommer dock vissa kunder i det inre av Norrland att få i den mån som leveranserna från oss blir otillräckliga eller förskjuts i tiden." ...

1974-04-23 SPK tillåter viss prishöjning

SPK tillåter Gullfiber att höja priset med 10 procent på produkter med Styrolit och Urecell.

1974-04-29 Gullfiber önskar omprövning av SPKs beslut
Gullfiber noterar i brev till SPK att den tillåtna prishöjningen på 10 procent innebär att företaget får en otillfredsställande täckningsgrad inom ramen för dess "nuvarande mycket låga prisnivå". Detta påstående styrks med prisjämförelse för Styrolit-produkter mellan Sverige, Norge och Finland, där det svenska priset är 98 kronor per kubikmeter medan motsvarande pris för Norge är 110 och för Finland 150 svenska kronor. Prishöjningarna på Styrolit i dessa bägge nordiska länder under 1973–74 har också varit högre än i Sverige. Gullfiber drar slutsatsen:

> "Med de nya priserna ser vi oss tyvärr icke ha möjlighet att upprätthålla produktionen i nuvarande omfattning, ej heller kan vi acceptera nya order på Styrolit. Detta kommer naturligen att återverka på sysselsättningen vid våra produktionsenheter i Katrineholm, Älvängen och Kramfors. Vid sammanträde vecka 19 kommer vederbörande företagsnämnder att informeras härom och om varsel för permitteringar." ...

Gullfiber uppmanar i samma brev SPK att på nytt överväga företagets krav:

> "Åberopande denna ytterligare information i ärendet hemställer vi att Nämnden måtte med prioritet ompröva vår ansökan att höja priserna, såsom framförts till Er såväl skriftligen som muntligen vid nu anförda besök." ...

Gullfiber får inget svar från SPK på brevet av den 29 april.

1974-05-13 Gullfiber överklagar hos regeringen
Gullfiber överklagar SPKs beslut av den 23 april hos handelsdepartementet. Besvärsansökan beskriver ökningar av produktionskostnaderna för Styrolit och Urecell samt redogör för tidigare kontakter under våren mellan SPK och Gullfiber. Gullfiber vänder sig mot SPKs filosofi att förlusterna på den prisstoppade Styroliten skall täckas med intäkter från "andra mer lönsamma

produkter" som Gullfiber tillverkar. De prisändringar som SPK tillåtit är otillräckliga. De tvingar företaget att vägra nya order och överväga att stoppa produktionen av Styrolit.

> "Då några väsentliga kostnadsminskningar icke är möjliga att realisera: produkterna tillverkas i en högautomatiserad process – har vi nu sett oss nödsakade att införa andra åtgärder för att begränsa förlusterna. Sålunda accepterar vi icke längre några order på dessa produkter till de nu medgivna nya priserna och förbereder dessutom för närvarande nedskärningar i sysselsättningen sedan nu inneliggande orderstock upparbetats."

Slutligen påpekar Gullfiber att företagets priser ligger lägre än konkurrenternas, bl a därför att dessa genomförde sina prishöjningar före prisstoppet.

1974-05-14 Industrins byggmaterialgrupp kontaktas
Gullfiber kontaktar brevledes direktör Hans Risberg i Industrins byggmaterialgrupp, Stockholm, efter ett telefonsamtal dagen innan mellan Lundell och Risberg. Brevet beskriver vilka principer som SPK sagt sig följa samt Gullfibers kritik mot SPKs uppfattning.

1974-05-27 Fabriksarbetareförbundet underrättas
Gullfiber underrättar ombudsman Göte Rossing i Svenska Fabriksarbetareförbundet, Stockholm, rörande kontakterna mellan företaget och SPK. Gullfiber sänder över samtliga ansökningshandlingar, SPKs beslut samt besvärsskrivelsen till handelsdepartementet. Det påpekas också att Gullfiber varslats om ytterligare råvaruprishöjningar den 1 juli och den 1 augusti 1974. Brevet avslutas med orden:

> "Vi är tacksamma för Er medverkan till att få SPK på andra tankar. Vi noterar inga nya order på Styrolit och detta kommer att medföra konsekvenser för produktionen i höst."

1974-05-29 SPKs ledning uppvaktas
Generaldirektör Åke Englund på SPK uppvaktas av en delegation med representanter från Industriförbundet, Snickerifabrikanternas Riksförbund, Sveriges Hantverks- och Industriorganisation, AB Casco, Sveriges Kemiska Industrikontor, Golventreprenörernas Branschorganisation, AB Wilhelm Becker, AB Gyproc, Gullfiber AB, Industrins byggmaterialgrupp, AB Euroc och Sieverts Kabelfabrik AB. Enligt det meddelande som Gullfibers representant, direktör Willy Malmros, upprättar efter sammankomsten får uppvaktningen följande förlopp:

> "Jag redogjorde för Gullfibers fall och betonade särskilt den bristande lönsamheten för våra cellplastprodukter och den risk för friställning av arbetskraft hos såväl oss som våra kunder som kunde bli följden på litet längre sikt. Lindén (från AB Becker) klagade främst på den mycket långa handläggningstid som hans företag var utsatt för och Linderoth (från AB Gyproc) framhöll de problem som prisstoppet fört med sig för Siporex och Gyproc. Sunne (från AB Euroc) underströk kraftigt dessa problem och från Eurocs sida hade man särskilt reagerat mot ett uttalande från en av SPKs tjänstemän med innebörden att Euroc väl hade råd att själv bära sina kostnadshöjningar."

Efter denna inledning svarade Åke Englund (SPK):

> "och framhöll till en början att det väsentliga var att hålla i minnet att ett prisstopp har tillkommit därför att det också skall vara ett stopp på priserna, varför dispens endast skall ges när synnerliga skäl föreligger. Han var väl medveten om de nackdelar som uppstod för företagen men han framhöll att prisstopp i princip skall vara kortvariga och att företagen därför får finna sig i dylika olägenheter under en viss begränsad period.
>
> Beträffande riktlinjerna för när dispens skall ges framkom så småningom att det viktigaste kriteriet är att sysselsättningen skall räddas. Stor hänsyn tas till det enskilda företagets situation varför en som det tycks likartad situation kan bedömmas olika för två olika företag. Att ett

företag nödgades sälja en viss produkt med förlust var inget skäl för dispens så länge detta förhållande ej ledde till friställning av arbetskraft. Englund hävdade att icke i något fall – vare sig nu eller vid tidigare prisstopp – hade någon friställning tillåtits äga rum på grund av prisstoppet utan man hade då från SPKs sida medgivit dispens för att rädda sysselsättningen. Uppenbarligen har man från SPKs sida ännu inte ansett att våra varslade friställningsåtgärder är nära förestående. Englund framhöll också att man från SPKs sida höll kontakt med den fackliga rörelsen i dessa frågor.

Han framhöll också att Kungen endast i undantagsfall ändrar på SPKs beslut när det gäller dispenser och i de fall ändring skett hade anledningen varit att sysselsättningsproblem under mellantiden uppstått för det berörda företaget.

Olika personer tog upp frågan om det verkligen vore rimligt att enskilda företag skulle tvingas sälja vissa produkter med förlust och Englund betonade återigen att kostnadsökningar som medför sådana förlustpriser inte är synnerligt skäl för att ge dispens; att SPK har denna hårda inställning beror på, som man tidigare sagt, att prisstopp i princip skall vara kortvariga. På fråga om detta kunde tolkas så att prisstoppet ej skall förlängas när det går ut den 20 juni i år svarade Englund att han ej ville göra något uttalande på den punkten; det var politikernas sak.

Enär allmän osäkerhet hos företagarna rådde om SPKs riktlinjer (vilket förvånade generaldirektören som trodde att dessa var betydligt bättre kända) frågade jag avslutningsvis om SPK i fortsättningen var beredd att motivera sina beslut. Man skulle då få en viss vägledning i fråga om hur SPK resonerar och dessutom en bättre plattform att stå på vid eventuellt anförande av besvär. Englund svarade att denna fråga icke varit uppe till diskussion inom SPK men att han skulle ta upp den till närmare övervägande.

Vid ett kort eftermöte mellan deltagarna från Industriförbundet beslöts att det viktigaste nu är att inför ett eventuellt förlängt prisstopp komma åt riktlinjernas utformning enär situationen vid en förlängning blir ohållbar för många företag som då tvingas välja mellan fortsatt förlustförsäljning eller att nedlägga tillverkningen av en viss produkt. En sådan uppvaktning skall snarast göras hos han-

delsdepartementet, och Industriförbundet har framfört ett önskemål att Ulf Lindén, Ulf Linderoth och jag tillsammans med några representanter från Industriförbundet deltager i denna uppvaktning. Tidpunkt är ännu ej fastställd eftersom handelsminister Feldt är utomlands."

1974-05-31 Riksdagsman Larfors kontaktas
Gullfiber underrättar riksdagsman Tage Larfors i Katrineholm om företagets kontakter med SPK rörande Styrolit cellplast. Ett tiotal bilagor redogör för svar, diskussion och brevväxling mellan Gullfiber och SPK samt rapporterar om uppvaktningen 1974-05-29 hos SPKs generaldirektör.

1974-06-11 Handelsdepartementet uppvaktas
En delegation med sju representanter, fem från Industriförbundet, en från AB Gyproc samt direktör Willy Malmros från Gullfiber uppvaktar statssekreteraren Bengt Dennis i handelsdepartementet. Enligt Malmros anteckningar utvecklades diskussionen enligt följande efter en genomgång av bakgrunden:

"Körner (från Industriförbundet) angav att näringslivet fått mycket dålig information om de riktlinjer som tillämpades vid behandling av dispensärenden. Körner framhöll avslutningsvis att man från näringslivets sida anhöll om ett snabbt upphörande av prisstoppet som ju nu förlängts till den 20 december i år.

Dennis svarade att riksdagen gett regeringen fullmakt att ha prisstoppet i kraft till den 20 december men att det i varje fall teoretiskt kunde tänkas att regeringen upphävde prisstoppet dessförinnan.

Han erkände att såväl departementet som SPK missat 'en hel del' när det gällde informationen till näringslivet beträffande riktlinjerna för prisstoppets tillämpning. Han lovade att se över informationsrutinerna för framtiden....

Dennis framhöll också att inte enbart sysselsättningsfrågor var det avgörande för om dispens skulle beviljas; denna uppfattning var således avsevärt mer nyanserad än den som SPKs generaldirektör, Åke Englund, gav uttryck för

vid vår uppvaktning hos honom 1974-05-29. Vi påpekade detta för Dennis som blev en aning besvärad och ansåg att handelsdepartementet och SPK tillämpade samma regler. Vi genmälde dock att SPK uttryckligen framhållit att sysselsättningsfrågan var det nästan uteslutande villkoret för att dispens skulle kunna beviljas. Dennis var i fortsättningen ej särskilt road av att fortsätta denna diskussion, som han tydligen upplevde som en smula obehaglig. . . .

Jag redogjorde härefter för de svårigheter som prisstoppet medfört för Gullfiber och framhöll att SPKs praxis att låta frågan om sysselsättning vara det enda avgörande kan medföra oroligheter på arbetsmarknaden och tvinga företagen att gå ut med varsel för att få en begärd och berättigad dispens. Detta medför i sin tur att man oroar de anställda och dessa frågor borde kunna lösas mera smidigt. Det förlängda prisstoppet medförde även för Gullfiber en ytterligare snedvridning av konkurrensen eftersom vår största konkurrent kunnat höja sina priser. Detta talade för att en omprövning av riktlinjerna måste ske vid en förlängning av prisstoppet.

Dennis genmälde att principen fortfarande är att prisstopp skall vara kortvariga och att riktlinjerna kommer att överses om prisstoppet varar alltför länge. Någon definition på vad ett långvarigt prisstopp är kunde han dock inte ge.

Avslutningsvis enades parterna om att handelsdepartementet och Industriförbundet fortlöpande skall ha en dialog i dessa frågor." . . .

1974-06-19 Gullfiber skriver till handelsdepartementet

Gullfiber yttrar sig till handelsdepartementet beträffande SPKs syn på Gullfibers ansökan att överskrida stoppriserna på cellplastprodukter. Brevet avslutas med orden:

> "Vi får därför hemställa att den av oss ursprungligen begärda höjningen med 35 procent måtte beviljas innebärande en höjning med ytterligare 10 procentenheter i jämförelse med SPKs beslut 1974-04-23 och rekommendation i yttrande 1974-06-11."

1974-06-28 Handelsdepartementet tillåter prishöjning
Handelsdepartementet beslutar att ge Gullfiber tillstånd att överskrida gällande stoppriser med 25 procent.

1974-08-15 Ny dispensansökan till SPK
Gullfiber ansöker hos SPK att få höja priset på Styrolitprodukter med 4,5 procent med motiveringen att priset på Styropor, som är råvaran till Styrolit, höjdes den 1 augusti med 0,30 kronor per kilo till 4,10 kronor per kilo.

1974-09-11 SPK avslår. Marknadsstrategin diskuteras
SPK avslår Gullfibers ansökan av den 15 augusti. Ingen motivering till avslaget lämnas. Marknadsstrategin under 1974–75 diskuteras internt vid ett möte samma dag på Gullfiber inför ett eventuellt upphörande av prisstoppet på byggnadsmaterial den 20 december 1974. Osäkerheten beträffande prisregleringspolitiken efter detta datum betonas. Man tror inte på en fortsättning med "nuvarande rigorösa riktlinjer" eftersom industrin då torde uppvisa förluster. Den hittills icke kompenserade kostnadsökningen för mineralullsindustrin uppskattas till 25 procent.

Kontakter via Industrins byggmaterialgrupp med Gullfibers främsta konkurrent på mineralullsidan, Rockwool, avslöjar att Rockwool har ett behov av en prishöjning på cirka 30 procent för att "ge utrymme för en full förräntning av investerat kapital" och för utbyggnad av industrin. Gullfibers ledning anser dock att en sådan "chockhöjning" är politiskt olämplig. I stället bör en mindre prishöjning på 15–20 procent genomföras när prisstoppet upphör och en resterande höjning längre fram under 1975 när kostnadsläget är "klarare". En så låg prisnivå som möjligt bör eftersträvas, bl a för att avskräcka potentiella nya tillverkare och konkurrenter. En försiktig höjning av priserna etappvis sedan prisstoppet hävts rekommenderas:

> "Gullfiber skall verka för en prishöjning i etapper för att återföra lönsamheten till tidigare nivå men med iakttagan-

de av vad som är konkurrensmässigt, politiskt respektive kundmässigt riktigast på lång sikt."

1974-09-18 Gullfiber besvärar sig hos handelsdepartementet
Gullfiber överklagar SPKs beslut av den 11 september att avslå dispensansökan hos handelsdepartementet. Kraftiga kostnadsökningar på importerad Styropor anges som det främsta motivet för överklagandet.

1974-10-17 SPK kontaktar Gullfiber
SPK kontaktar Gullfiber per telefon i syfte att få veta vilka priser som Gullfiber tänker hålla om prisstoppet eventuellt skulle slopas. Samtalet resulterar i att två representanter för Gullfiber skall besöka SPK i Stockholm för en diskussion om prisfrågor.

1974-10-22 Gullfibers ledning besöker SPK
Sammanträde på SPK med Bertil Lundell och Göte Boman från Gullfiber och byråchef Curt Ohlsson och byrådirektör Lars Axling från SPK. Syftet med mötet är att diskutera prisutvecklingen på mineralull. Enligt Göte Bomans anteckningar får diskussionen följande uppläggning:

"*C Ohlsson (SPK)*: SPK hade vid kontakter med råvaruleverantörer kommit fram till att Gullfiber inte fått några väsentliga kostnadsökningar. Priset på fenol hade t ex gått ner, priset på sodan låg på cirka 500 kronor, priset på rasorit hade man inte klart för sig. . . .

B Lundell (Gullfiber): Priset på sodan ligger nu högre än 500 kronor. Fenolpriset har alldeles riktigt gått ner – dock får Gullfiber betala betydligt högre än marknadspris på tilläggsposter, detta gäller även soda. Rasoriten går nu inte alls att få tag i – den har ersatts med kolomarit.

C Ohlsson (SPK): Gullfiber har väl full beläggning för närvarande?

B Lundell (Gullfiber): Vi kör för fullt, mycket beroende på att vi i dag har en tillfällig stor export. Vi förväntar oss framledes ingen större export trots att priserna är högre i

bl a Tyskland, Frankrike och England. Detta beroende på att mineralullen är en fraktkänslig produkt. ...

C Ohlsson (SPK): Gullfiber har väl ändå lyckats på marknaden och tagit andelar av Rockwool?

B Lundell (Gullfiber): Riktigt, och det är beroende på den höga verksamheten inom byggsektorn. Denna kommer sannolikt att förskjutas mot industrisektorn. Samtidigt måste Gullfiber generera kapital för att kunna vara med i utvecklingen av mineralullsindustrin.

C Ohlsson (SPK): Prisregleringslagen kommer rent formellt att förlängas efter den 20 december. Regeringen kan alltså fortfarande införa selektiva prisstopp efter detta datum. SPK undersöker dock möjligheten att slippa vidare prisstopp.

Vad händer vid ett generellt hävande av prisstoppet? *Kan Gullfiber förbinda sig att ligga stilla t o m den 31 mars om prisstoppet hävs?* (Gullfibers kursivering.)

B Lundell (Gullfiber): Om Gullfiber kunde få ett löfte om lönestopp och prisstopp på råvaror så vore det enkelt. Dock är läget mycket svårt att överblicka. ... En så allvarlig fråga måste hur som helst dras i direktionen och då vår VD är sjukskriven måste vi avvakta med ett ställningstagande.

C Ohlsson (SPK): SPK motser gärna att Gullfiber i sinom tid kom med en, om inte annat, så icke bindande uppfattning om utvecklingen.

Efter mötet informerade Axling (SPK) om att beslutsprocessen är hårt centraliserad inom SPK. (Gullfibers kursivering.) Generaldirektör Englund fattar alltid sista beslutet. Påtryckningar sker i dag från fackligt håll (LO och Handels) att prisstoppet skall hävas innan löneförhandlingar sätts igång.

Styroliten kom, till och från, upp under mötet. Lundell förklarade vår prekära situation; att vi vid varje leverans fick lägga pengar emellan. Vi t o m övervägde att lägga ner verksamheten och avyttra maskinerna. Lokalerna i Katrineholm är inte våra egna så det är rätt enkelt. C Ohlsson hade inte behandlat Gullfibers överklagande, han tyckte 4,5 procent var så bagatellartat. Han ville inordna Styrolit med mineralullen i samma behandling, vilket Lundell motsatte sig. Lundell skulle återkomma till C Ohlsson om en vecka för att få besked i ärendet."

1974-11-13 Förhandlingsbud från SPK
Byråchef Ohlsson (SPK) ringer direktör Lundell. Han frågar om Gullfiber skulle vilja låsa sina priser under första kvartalet 1975 i utbyte mot att prisstoppet slopades. Lundell beskriver i brev till byråchef Ohlsson (SPK) diskussionen vid mötet på SPK den 22 oktober och i dagens telefonsamtal. Lundell diskuterar SPKs erbjudande att:

> "medverka till hävande av gällande prisstopp på våra motsvarande produkter mot ett frivilligt åtagande från vår sida att bibehålla nuvarande priser under första kvartalet 1975.
> Som anfördes av oss, måste detta förslag behandlas av vår direktion in plenum, vilket beräknas kunna ske först i slutet av denna månad sedan verkställande direktören i vårt företag förhoppningsvis återinträtt i tjänst efter sjukskrivning. ...
> Samtidigt förde vi på tal våra besvär 1974-09-18 hos Konungen över Ert beslut 1974-09-11 att icke medge oss rätt till höjda priser på Styrolit-produkter och förstod att ärendet sedan en längre tid ligger hos Nämnden för handläggning. Någon orsak till tidsutdräkten angavs icke annat än ett antydningsvist samband med Ert förslag enligt ovan. Vi inser svårligen denna direkta relation och skulle därför uppskatta att vårt ärende snarast behandlas av Er. Innehållet i vår talan till Konungen måste rimligen vara betydligt lättare att besvara än den frågeställning Ni nu förelagt oss.
> Med denna resumé önskar vi bekräfta vad som förekommit i våra samtal för att undvika missförstånd."

1974-11-14 Gullfiber begär besked om sitt besvär
Gullfiber efterlyser besked om företagets besvär av den 18 september rörande höjningen av stoppriser på Styrolit.

1971-11-28 Gullfibers ledning diskuterar den framtida politiken
Gullfibers ledning diskuterar vilken handlingslinje som företaget bör välja beträffande prisstoppet och dess eventuella avskaffande den 20 december. Lundell har diskuterat denna fråga in-

om Byggmaterialgruppen med representanter för bl a Gustavsberg, Interoc, Gyproc, Euroc och Rockwool. Han beskriver följande två alternativ.

Det första innebär att Gullfiber ingår en överenskommelse med SPK, dvs accepterar en frivillig bindning av priserna fram till den 1 mars 1975 mot en samtidig höjning av priserna med 8 procent. Det andra alternativet är att Gullfiber inte träffar någon uppgörelse med SPK utan avvaktar utvecklingen. Lundell analyserar detta förslag på följande sätt:

> "Det talades i Stockholm om att SPK nu försöker få "frivilliga" avtal med så många fabrikanter som möjligt. För de återstående finns två vägar: antingen att prisstoppet också hävs för dem eller att det kvarstår. De flestas mening lutade åt att prisstoppet skulle hävas den 20 december. Om villkoren för hävandet spekuleras en del rörande anmälningsplikt och granskningsskyldighet för SPK. Sannolikt är det så som tidigare omnämnts att LO icke vill ha priskontroll under avtalsförhandlingarna som hämsko i lönediskussionerna. Det är därför också fullt möjligt att SPK visserligen häver prisstoppet men förbinder prishöjning med en fördröjande byråkrati, vilket skulle innebära samma nettoeffekt som en frivillig uppgörelse."

Lundell sammanfattar sin diskussion med följande rekommendation:

> "Jag föreslår att jag nu kontaktar SPK och meddelar att vi in plenum diskuterat ärendet och att vi därvid beslutat förorda en frivillig låsning av prisläget efter en föregående prishöjning med 8 procent."

1974-12-04 Gullfiber ger SPK ett bud

Direktör Lundell skriver till byråchef Curt Ohlsson, SPK, rörande SPKs "förslag om ett frivilligt åtagande från vår sida att binda våra priser under första kvartalet 1975 mot en samtidig begränsad höjning av priset på de produkter som för närvarande är underkastade prisstopp". Lundell börjar med att påpeka att när

prisstoppet infördes den 7 mars 1974 anfördes att det skulle vara kortvarigt. Han anser nu att prisstoppet gällt så länge att det hotar företagets ställning. Lönsamheten har beskurits "mycket kraftigt" genom utebliven kompensation för kostnadshöjningar på råvaror – vilka till stor del importeras. Vid besöket på SPK den 22 oktober hade byråchef Ohlsson förmodat att den ogynnsamma kostnadsutvecklingen kunde vändas genom ett större kapacitetsutnyttjande. Lundell säger att någon produktionsökning inte kan bli aktuell eftersom kapaciteten har utnyttjats till fullo under senare år. Problemet för företaget är i stället att investera i en utökad kapacitet.

> "Ifall lönsamheten fortsätter att sjunka, vilket varit fallet hittills under detta år, är det knappast tänkbart att vi skall finna det ekonomiskt motiverat att besluta om ytterligare investeringar, såvida inte möjlighet ges för företaget till kompensation för inträffade kostnadsstegringar. Det torde i nuvarande läge vara helt enligt myndigheternas intentioner att möjligheter skapas för det svenska samhället att nedbringa kostnaderna för uppvärmning av bostäder, industrier etc. En erkänd och av myndigheterna rekommenderad väg är bättre värmeisolering, men då fordras också att produktionsresurser finns. Det är här vi gör en för landets ekonomi viktig insats. Möjligheten att komplettera den svenska produktionen genom import av isolervaror från andra länder föreligger sannolikt men till väsentligt högre priser. Som exempel kan nämnas att prisnivån på kontinenten är 40–60 procent högre än i Sverige vartill kommer fraktkostnader. . . .
>
> En förlängning av prisstoppet efter den 20 december 1974 kommer att mycket allvarligt återverka på vårt företags lönsamhet." . . .

Mot denna bakgrund säger sig Gullfiber vara villigt att "gå SPK tillmötes" genom att frivilligt binda priserna intill den 31 mars 1975 förutsatt att företaget får genomföra en "måttlig höjning av de nu under prisstopp satta produkterna" enligt följande förslag, som dock inte ger fullständig kostnadskompensation:

"a) Fabrikspriserna höjs med 12 procent på byggisolermaterial och med 16 procent på motsvarande priser för teknisk isolering, vars huvudsakliga kundkrets är industrin.

b) Det pålägg som används för framräkning av lagerprislistan sänks med 5 procentenheter. Efter denna lista gör bland annat konsumenterna sina inköp av byggisolermaterial. Omkring 40 procent av den totala isolervolymen torde säljas efter lagerpris."...

1974-12-09 SPK förkastar budet

Byråchef Curt Ohlsson (SPK) ringer Einar Eriksson på Gullfiber med anledning av brevet från den 4 december. Ohlsson tyckte att de av Gullfiber föreslagna höjningarna var oacceptabla för SPK. Samtalet handlar till stor del om rimligheten i Gullfibers och SPKs kalkyler. SPK hade gjort en kostnadssammanställning som bl a byggde på att priset på soda hade gått upp. Enligt Erikssons anteckningar fortsätter samtalet så här:

"Jag talade om för honom vad priset på sodan i dag är och att vi vid senaste inköpet fått betala bortåt dubbla priset för en del av kvantiteten, eftersom den på grund av brist inte fanns att tillgå hos vår leverantör. Det visade sig att denna höjning på 210 kronor/ton inte fanns med i deras noteringar.

Curt Ohlsson menade också att SPK måste bryta industriföretagens benägenhet att göra förväntansprishöjningar på grund av väntade lönekostnadsökningar. Jag tog då fram de uppgifter om rörliga kostnader som jag har per februari och per oktober och talade om för honom vilka kostnadsökningar som fanns på de olika rörliga kostnaderna. ...

Curt Ohlsson ville emellertid ha sagt att de inte kunde godkänna de föreslagna 12 procenten. Jag frågade då om han kunde tala om vad SPK var beredd att godkänna. Det sade han sig inte kunna göra eftersom han inte hade underlag för ett ställningstagande. Jag erbjöd honom då att vi skulle sända in en redogörelse för våra kostnadsökningar och styrka med verifikationer de priser vi i dag betalar och vad vi tidigare betalat, och detta accepterade han."

Samtalet utmynnar inte i någon överenskommelse.

1974-12-18 Regeringen ändrar prisregleringen
Regeringen beslutar om vissa ändringar i prisregleringens omfattning. Prisstoppet på en rad produkter slopas eller ersätts med skyldighet att göra förhandsanmälan. Byggmaterial, däribland mineralull, behålls under prisstopp. Enligt pressmeddelandet från handelsdepartementet har prisstoppet behållits på varor där "ett eller ett fåtal företag dominerar marknaden och flertalet av dessa har aviserat kraftiga prishöjningar om prisstoppet hävs".

1974-12-20 Ny dispensansökan till SPK
Gullfiber ansöker om dispens från prisstoppet hos SPK. Man noterar att företaget har lämnat ett förslag om frivillig bindning av priserna för de första månaderna av 1975 samt att SPK förkastat förslaget i ett telefonsamtal den 9 december utan att lämna "ett realistiskt motförslag". Gullfiber motiverar sin dispensansökan med en dokumentation av företagets kostnadsutveckling sedan februari 1974 i fyra bilagor med bl a fotokopior av fakturor från leverantörerna. Priserna på 22 råvaror som ingår i mineralullstillverkningen anges med fakturadatum för februari och november 1974. Kostnadsökningarna uppgår till nära 46 miljoner kronor vilket är drygt 20 procent av försäljningsvärdet. Gullfiber anhåller därför om att få höja priserna med 20 procent på byggnadsisolering och 26 procent på teknisk och övrig isolering, vilket motsvarar ett genomsnitt på 21,2 procent på företagets produktmix.

Begäran om dispens avslutas med följande argument:

> "Vi har tidigare under hand fäst Er uppmärksamhet på de stora svårigheter som uppstått inom vårt företag med anledning av det nu snart årslånga prisstoppet. Vi har aldrig tillämpat metoden med förväntansprishöjningar och har därför icke heller under det gångna året haft någon extra

marginal att lita till. Tidigare kontakt med Er har också givit vid handen att prisstoppet skulle konsekvent tillämpas under en kort varaktighet. Lönsamheten har dock alltmer sjunkit och det är nödvändigt för oss att erhålla kompensation för inträffade kostnadsökningar. I detta ur lönsamhetssynpunkt allvarliga läge har vi sett oss nödsakade att skjuta upp vissa investeringar och enbart fullfölja sådana som är på gång eller sådana som är att anse som följdinvesteringar. Någon investering för kapacitetsutbyggnad torde trots en gynnsam efterfrågan för närvarande icke kunna ekonomiskt motiveras. . . .

Då ärendet för oss har utomordentlig betydelse skulle vi värdesätta ifall SPK hade tillfälle att omgående eller med prioritet behandla detsamma. För att underlätta för Er att tränga in i de nu presenterade kostnadssammanhangen och i övrigt för att ställa frågor är vi beredda att med kort varsel träffa Er för en muntlig framställning och därvid även medtaga det ytterligare siffermaterial, som av Er kan anses påkallat för ärendets snabba och korrekta handläggning."

1975-01-09 Regeringen avslår Gullfibers besvär

Regeringen avslår Gullfibers besvär över SPKs beslut av den 11 september 1974 att icke bifalla Gullfibers ansökan om tillstånd att överskrida gällande stoppriser på styrolit och cellplast.

1975-januari Gullfiber kompletterar dispensansökan

Einar Eriksson på Gullfiber gör en sammanställning över företagets arbete med dispensansökan till SPK av den 20 december 1974. Eriksson ringer byrådirektör Lars Axling på SPK den 8 januari. Axling håller på att ställa samman promemorior tillsammans med Curt Ohlsson och önskar återkomma den 13 januari för att närmare diskutera Gullfibers lönsamhet. Som en följd av en rad telefonsamtal med Axling på SPK i januari kompletterar Eriksson dispensansökan med uppgifter om företagets täckningsbidrag i form av en resultatrapport, företagets likviditet, beslutade investeringar, beräknat utfall av mineralullstillverkningen, avskrivningar, räntor och amorteringar för 1974–75 och

1975–76, bindemedelskostnaden per ton bindemedel i februari och november 1974 samt uppdelning av prisökningen på råvaror efter mängdråvaror och bindemedel. Eriksson sänder cirka nio sidor bilagor till SPK med detaljerade upplysningar om Gullfibers ekonomi.

1975-01-20 Gullfibers ledning och facket uppvaktar SPK
Verkställande direktören Malte Johansson och vice verkställande direktören Bertil Lundell från Gullfiber besöker tillsammans med ombudsman Göte Rossing från Fabriksarbetareförbundet SPK där de sammanträffar med byråchef Curt Ohlsson, avdelningsdirektör Olof Pontusson och byrådirektör Lars Axling. Företaget sänder således sina högsta befattningshavare för att samtala med SPKs representanter för dispensansökan. Diskussionen får följande förlopp enligt den rapport som Lundell upprättar:

> "Efter en allmän inledning av Malte Johansson och Curt Ohlsson började presentationen av respektive parters synpunkter på Gullfibers inneliggande ansökan om höjning av priserna på mineralullsprodukter.
>
> Ohlsson förklarade att SPK som allmän princip hade att de kostnadsökningar ett företag självt kan bära icke skall kompenseras genom prishöjningar med SPKs medgivande. Samtidigt skall vid bedömningen av ett företags bärkraft även medtas förekomsten av eventuella lagervinster. . . .
>
> Johansson förklarade att Gullfiber icke har några stora lager utan strängt taget lever ur hand i mun. Svårigheterna att skaffa råvaror medgav i sig icke någon möjlighet att lägga på lager. Icke heller färdiga varor lagras i nämnvärd utsträckning på grund av deras karaktär som skrymmande volymvaror. . . .
>
> Enligt dessa anförda synpunkter har Gullfiber under fjolåret självt fått bestrida alla kostnader för de ökade råvarupriserna, vilket inneburit en avtappning av företagets likviditet. Några möjligheter till nyinvesteringar finns därför icke i dagens läge utan den stora frågan gäller hur vi skall kunna genomföra det program för investeringar om-

fattande cirka 50 miljoner kronor som beslutats och som för närvarande är under arbete. Med dessa förutsedda påfrestningar gäller frågan närmast hur man skall kunna undvika en desperat situation, särskilt som det ytterligare tillkommer att inbetala den särskilda investeringsavgiften retroaktivt (även om hälften av betalningen skjutes på till slutet av juni).

Rossing förklarade sin närvaro med att Fabriksarbetareförbundet hade ett direkt intresse av att deras medlemsföretag kunde redovisa en sådan lönsamhet att de kunde betala marknadsmässiga löner. "Fabriks" har de bästa relationer med Gullfiber och är helt nöjda med alla frågor som rör miljö, demokratisering, samråd etc utom just löneläget. För närvarande ligger Gullfiber cirka 1 krona/timme under det genomsnittliga löneläget men borde helst legat över denna siffra på grund av arbetets art – kontinuerligt treskift i bullrig miljö. I samarbete med företaget har också utarbetats ett lönepaket, omfattande bl a ett nytt lönesystem som i övergången dock kommer att kosta företaget mer pengar. ...

Kostnaderna för nämnda lönesystem ligger vid sidan av och ingår icke i företagets äskande om prishöjningar. Gullfiber är dock positivt till dessa ändringar och vill liksom ifråga om resultatet av årets pågående avtalsrörelse ha rätt att återkomma till SPK med anhållan om att få kompensation härför i priserna. ...

SPK förklarade att företaget de senaste åren haft mycket god vinst – "klart i överkant". Visserligen hade företaget fått vidkännas högre kostnader för innevarande budgetår men "resultatet detta år synes ändå bli hyfsat". Här upplystes SPK om att i nettoresultatet ingår nio miljoner kronor i nettovinster från Gint och Bilsom, vars produkter icke omfattas av prisstopp och vilka huvudsakligen avsätts på export. ...

SPK förklarade att man fått all önskvärd dokumentation från företaget och i övrigt icke behövde något ytterligare material utöver de kompletteringar som erhållits under hand per telefon samt vid dagens sammanträde. ...

SPK menade dock på att det skulle ha lönat sig för Gullfiber att redan i höstas göra upp om en frivillig bindning av priserna samtidigt med en mindre priskompensation. Detta ärende diskuterades av och till under samman-

trädet och meningarna var något delade rörande handläggningen. Klart är emellertid att Gullfiber tillställt SPK förslag i denna riktning men att SPK icke funnit anledning att behandla ärendet med hänvisning till att äskandet var för högt. (Internt är det också så att en överenskommelse under hösten hade varit ett slag i luften, eftersom Gullfiber då icke hade någon möjlighet att utnyttja en dispens. Rockwool hade nämligen vid en liknande förfrågan förklarat sig icke vara intresserat av någon frivillig bindning av priserna.) ...

SPK uttalade därefter att man hade funnit sammanträdet högst nyttigt, då man erhållit en god kringkunskap om tidigare lämnade uppgifter samtidigt som det vore möjligt att mera nyanserat värdera de skriftliga uppgifterna. Dessa hade analyserats inom SPK och sammanfattats i en intern PM. Denna hade färdigställts relativt sent före sammanträdet och skulle nu närmare penetreras innan SPK kan ta någon ställning till vår ansökan. Ett meddelande i denna riktning skulle dock lämnas inom två–tre dagar."

1975-01-23 Nya kontakter Gullfiber–SPK

Samtal mellan SPK och Gullfiber. SPK upplyser att man behöver fler uppgifter från Rockwool samt att Rockwools och Gullfibers ansökan skall behandlas samtidigt.

1975-01-24

Gullfiber ringer SPK. Curt Ohlsson på SPK meddelar att han just fått alla papper och att han skall gå igenom ärendet med sina medarbetare, göra en föredragning för generaldirektören och sedan återkomma.

1975-01-29

Einar Eriksson från Gullfiber besöker SPK för att överlämna ytterligare upplysningar om styrolit till Lars Axling. På SPK stöter Eriksson för övrigt samman med en representant från Rockwool som också är där för att lämna information.

Samma dag gör Gullfiber en förnyad ansökan till SPK att få höja priset på styrolitprodukter.

1975-01-31
Byrådirektör Olof Pontusson ringer från SPK och ber att få komma ned till Gullfibers huvudkontor i Billesholm för att göra lönsamhetsanalyser och samla in mer fakta. Gullfiber gör en snabb ändring i ledningens program och avtalar om besök den 4 februari.

1975-02-04 SPK besöker Gullfiber
Byrådirektör Olof Pontusson och byrådirektör Stefan Saläng från SPK besöker Gullfiber i Billesholm och överlägger med verkställande och vice verkställande direktören, Malte Johansson och Bertil Lundell samt med Einar Eriksson och Knut Aronsson. Johansson uttrycker sin besvikelse över att det utlovade beskedet om dispensansökningarna inte kommit ännu. Han anser att SPK medvetet har förhalat dispensärendena. Pontusson svarar att det inte är vanligt med företagsbesök från SPKs sida men att det är riktigt att Curt Ohlsson på SPK meddelat Gullfiber att full dokumentation förelåg. Han hade emellertid inte kunnat sätta sig in i materialet. När han gjorde det, upptäckte han ett behov av ytterligare information. Gullfibers lönsamhetssituation genomgås än en gång liksom investerings- och likviditetssituationen, marknads- och kostnadsutvecklingen, Bilsoms och Gints inflytande på Gullfibers resultat, fördelningen av fasta kostnader och avskrivningar på olika verksamhetsgrenar. Nya tabeller görs upp över koncernens lönsamhet.

Pontusson förklarar att han nu tycker sig ha fått all nödvändig information. Någon komplettering skulle kanske inhämtas per telefon under torsdagen den 6 februari. På Gullfibers fråga om tidpunkten för SPKs beslut rörande företagets dispensansökan svarar Pontusson att han inte kan uttala sig. Det skall i varje fall bli inom "en månad". Senare under eftermiddagen förklarar han "i slutet av nästa vecka eller i värsta fall av näst-nästa vecka".

Johansson informerar om att han efter samråd med styrelseordföranden kallat till extra företagsnämndssammanträde i Kat-

rineholm och Älvängen den 5 februari. Fackföreningen, arbetsgivaresidan och kommunala myndigheter och instanser har informerats om att varsel om fabriksnedläggning och tillsättande av samrådsgrupper skall diskuteras. Pontusson ringer generaldirektör Englund på SPK i Stockholm som önskar få ett samtal med Johansson. Detta planeras ske sedan Johansson kommit till Katrineholm den 5 februari.

SPKs representanter föreslår under diskussion att Gullfiber säljer någon eller några av sina tillgångar i syfte att förbättra företagets likviditet.

1975-02-04 Gullfiber kontaktar facket och politiker
Gullfibers VD samtalar med förbundsordförande Einar Ågren, Fabriksarbetareförbundet, och riksdagsman Tage Larfors i Katrineholm, angående extra företagsnämndssammanträde i Katrineholm och Älvängen och bakgrunden härtill. Kommunalrådet Per Engvall, Katrineholm, informeras samtidigt genom sin sekreterare.

1975-02-05 Företagsnämnden sammanträder
Malte Johansson ringer Einar Ågren och SPKs generaldirektör angående kostnadssituationen vid Gullfibers anläggningar i Katrineholm och Älvängen. Extra företagsnämndssammanträde hålls i Katrineholm och Älvängen. Samrådsgrupper tillsätts på bägge platser med representanter för företag och anställda samt i Katrineholm även med representant för huvudkontoret i Billesholm och med kommunalrådet Engvall, Katrineholm, i egenskap av hyresvärd för fabrikslokalerna för cellplasttillverkningen.

1975-02-06 Gullfiber informerar facket och SPK
Verkställande direktören för Gullfiber meddelar ordföranden i Fabriksarbetareförbundet Ågren, kommunalrådet Engvall samt generaldirektör Englund vid SPK att samrådsgrupper tillsatts efter sammanträde med företagsnämnderna. Samtalet med Eng-

lund leder också till fastställandet av ett besök på SPK den 12 februari.

1975-02-07 SPK kontaktar Gullfiber
Byrådirektör Lars Axling vid SPK ringer Einar Eriksson på Gullfiber och ber om uppgifter om säljpriserna på mineralull i olika länder – uppgifter som han tidigare fått men "blivit av med". Han får en ny kopia av dessa priser. Han meddelar också att "det nu blivit full fart på SPK" efter det att Malte Johansson "hade sagt ifrån". Någon riksdagsman hade tydligen ringt handelsministern "som skulle ha ringt till SPK och frågat vad SPK håller på med".

1975-02-10 Sammanträde med företagsnämnden i Billesholm
Malte Johansson (Gullfiber) samtalar med riksdagsman Tage Larfors angående utvecklingen. Ett extra företagsnämndssammanträde hålls vid fabriken i Billesholm. En samrådsgrupp tillsätts för att närmare studera lönsamheten vid företagets olika avdelningar på platsen. Eftersom tillverkningen är liknande i Söråker aviseras också ett extra företagsnämndssammanträde där.

1975-02-11 Sammanträde med företagsnämnden i Söråker
Ett extra företagsnämndssammanträde hålls i Söråker med huvudsakligt syfte att informera om dagsläget rörande Gullfibers lönsamhet inom olika tillverkningsgrenar. Folke Pehrsson, Industrivärden, ägare av Gullfiber, besöker Gullfiber för genomgång av de aktuella lönsamhets- och likviditetsproblemen inom företaget.

1975-02-12 Gullfibers ledning besöker SPK. Nya förhandlingar och bud
Direktörerna Johansson och Lundell från Gullfiber besöker SPK för att få besked om Gullfibers tidigare ansökningar. SPK möter med generaldirektör Englund, avdelningschef Hallman

och byråchef Ohlsson. Enligt Gullfibers anteckningar blir meningsutbytet långvarigt och livligt. Diskussionen börjar med att generaldirektören Englund presenterar sig själv och SPKs arbetsuppgifter.

> "Englund kom härefter in på kontakterna mellan SPK och Gullfiber och förklarade att SPK 1974-10-22 initierat ett sammanträde med Gullfiber för att utröna förutsättningarna för att avveckla prisstoppet. Vid detta sammanträffande överlämnade SPK ett muntligt förslag om att Gullfiber skulle frivilligt binda sina priser fram till den 1 juli 1975 mot att prisstoppet samtidigt hävdes och att Gullfiber beviljades tillstånd att höja priserna på cellplast med äskade 4,5 procent.
>
> Vid detta tillfälle uttalade Gullfiber genom Lundell att ärendet hade en sådan räckvidd att det naturligen mycket noga måste gås igenom inom företaget och behandlas av direktionen in plenum. Eftersom VD vid den aktuella tidpunkten var sjukskriven skulle ett besked från Gullfiber icke förutses förrän under andra hälften av november månad, vilket klart framfördes till herrarna på SPK.
>
> Vid dagens sittning erinrades också om att SPKs erbjudande om 4,5 procent prishöjning på cellplast tillkom först sedan det dåvarande sammanträdet slutat och deltagarna stod i dörren för att säga adjö. Detta betraktades därför icke av Gullfiber som något reellt förslag från SPK. ... Från Gullfibers sida översändes sedermera, 1974-12-04, ett motförslag som innebar bindning av priserna. ...
>
> Detta förslag behandlades aldrig av SPK. ...
>
> Från Gullfibers sida framhölls att:
>
> – Tidigare har Gullfiber varit mycket restriktivt i sina prishöjningar och för det mesta lyckats kompensera kostnadsökningar med vidtagna rationaliseringar. Denna möjlighet är emellertid i dag helt utnyttjad. Gullfiber anses i expertkretsar också vara den datatekniskt mest avancerade fabriken i världen.
> – Alla råvaror för tillverkning av mineralullsfibrer måste importeras, t o m sand som tas från den svenska kusten av danska sandsugare.
> – Det är helt klart att varje verksamhetsgren inom Gullfi-

ber måste bära sig ekonomiskt för att kunna motivera sin existens.

- I den nuvarande situationen har alla investeringar stoppats, sålunda även pågående, som icke har hunnit längre än till högst 25 procents utförandegrad.
- Inga nya investeringsobjekt får påbörjas så länge prisstoppet varar och den nuvarande ogynnsamma prissituationen består.
- Som VD anser sig Johansson sitta på en "trenålssits": den ena är konsumenterna, som kräver isolermaterial för att kunna tilläggsisolera och nedbringa värme- och boendekostnaderna; den andra är Gullfibers styrelse, som ställer krav på en avkastning av bolagets verksamhet och upprätthållande av lönsamheten inom dess verksamhetsgrenar samt slutligen den tredje, de anställda som förutom en säker arbetsplats också önskar drägliga arbetsförhållanden, bättre miljö och högre löner. Gullfiber har kommit på efterkälken och ligger under medeltimlönen inom området.
- De fortgående prisökningarna på råvaror jämte ökade lönekostnader gör att Gullfiber i dag befinner sig i ett desperat läge.

Gullfiber har dokumenterat alla dessa ökade kostnader för SPK och har tyvärr icke fått något annat gensvar än ytterligare framställningar om mer dokumentation. Löftena om svar från SPK, senast vid sammanträdet i Stockholm den 20 januari då besked skulle erhållas efter ett par dagar, har icke infriats. SPK beklagade nu att man icke tagit kontakt under hand för att meddela fördröjningarna, eftersom man funnit sig behöva ytterligare siffermaterial.

Englund menade att kontakten mellan SPK och Gullfiber hade varit relativt obetydlig såvitt framgår av korrespondensen. I detta avseende hänvisade vi till att telefonkontakt var ständigt förekommande och att vi gjort en sammanställning på fem sidor rörande förbindelserna mellan SPK och Gullfiber, där redogörelsen för varje tidpunkt endast omfattar några rader.

Englund förklarade beträffande Gullfibers ansökan om höjning av priserna på cellplast att man efter kontakter med såväl AMS, facket och länsmyndigheterna kommit fram till att det endast gällde ett mindre antal personer,

som utan svårighet vid en friställning skulle kunna omplaceras på orten. Av den anledningen behövde man heller inte beakta sysselsättningsaspekten, som annars är av stor betydelse. ...

Johansson underströk att de fortgående prisökningarna på råvaror drastiskt förändrat Gullfibers situation. Företaget har alltid haft en öppen attityd och lämnat alla uppgifter som SPK önskat. Besöket i Billesholm 1975-02-04 genomfördes tyvärr icke i den konstruktiva anda i vilken Gullfiber vanligen önskar arbeta. Först sedan Gullfiber pressat besökarna från SPK erhölls en tabell, som önskades ifylld för en överblick över lönsamhetssituationen. Inte heller sådana frågor till Gullfiber som "finns inget att sälja av?" eller "kan ni inte öka effektiviteten?" skapar någon gynnsam atmosfär. ...

Englund återförde härefter ärendet på Gullfiber och förklarade att man noterat att lönsamheten för företaget varit god, ja mycket god under åren 1971–74. Med hänvisning till vårt bud av 1974-12-04 ville nu Englund framföra förslaget om att SPK vore villig att lämna oss en höjning av priserna på såväl plast som mineralull med 7–8 procent under förutsättning att vi därefter låg stilla med priserna under hela 1975.

Gullfiber förklarade därefter att detta bud icke kunde på några grunder antas. Johansson förde fram Gullfibers motbud:

1 6 procent erhålles omgående. Priserna ligger stilla fram till 1 april och prisstoppet förutsätts hävas vid denna tidpunkt.
2 1 april 14 procent ytterligare prishöjning på byggisolering och 20 procent på teknisk isolering; dagens samtal anses som godkänd avisering.
3 Kompensation för årets avtalsrörelse erhålles i form av höjda priser med en månads varsel.

Som ytterligare motivering för att Gullfiber ville stå kvar vid sin ansökan av 1974-12-20 meddelades bl a att företaget gjort en ny kalkyl, där dagens priser på råvaror och förnödenheter använts, omräknade på basis av budgeterade kvantiteter. Denna kalkyl överlämnades till Englund. Därav framgår att Gullfiber icke kommer att lämna någon

vinst, utan förlust. Bilsom och Gint har då frånräknats, eftersom deras verksamheter icke har med den svenska marknaden för byggisolering att göra.

Englund medgav att de nu överlämnade uppgifterna presenterade företaget i ett helt annat läge och att dessa nya fakta självfallet borde värderas vid ett beslut inom SPK. Englund var därför beredd att ompröva sitt förslag och återkomma på måndag 02-17. Under tiden skall SPK ha möjlighet att erhålla kompletterande uppgifter från oss genom hänvändelse till Einar Eriksson."

Gullfiber uppvaktar bostadsstyrelsen

Efter sammanträdet på SPK besöker Johansson generaldirektör Sännås, bostadsstyrelsen, för att informera om mineralullsindustrins möjligheter att förse marknaden med de kvantiteter isolermateriel som kan bli aktuella med anledning av myndigheternas lån och bidrag för tilläggsisolering av bestående byggnation. Detta besök görs av Johansson såsom ordförande i Swedisol och i sällskap med marknadschefen vid Rockwool Sture Christenson.

1975-02-17 Samrådsgruppen sammanträder. Nytt bud från SPK

Samrådsgruppen vid Gullfiber sammanträder. Verkställande direktören Malte Johansson redogör för Gullfibers besök hos generaldirektör Englund på SPK 1975-02-12:

"Under besöket erbjöd Englund oss en dispens från prisstoppet på 7–8 procent, vilket skulle gälla fast under hela 1975 och inkludera även de kommande löneökningarna. Malte Johansson kunde inte acceptera detta erbjudande utan begärde 6 procent prishöjning omedelbart och från 1 april 14 procent på byggisolering och 20 procent på teknisk isolering. Därtill begärde han att få höja senare för de lönekostnadsökningar, som avtalet medför. Detta kunde å andra sidan icke Englund acceptera. Englund lovade ringa besked till Malte Johansson måndagen den 17 februari.

Då inte Englund ringt kl 11 00 denna dag, ringer Malte Johansson upp SPK och talade med Englund. Denne er-

bjöd då 7 procent för omedelbar prishöjning och ytterligare 5 procent den 1 juli, vilket skulle gälla fast till årets slut. Malte Johansson kunde inte acceptera detta erbjudande utan stod fast vid det krav som framfördes vid besöket den 12 februari. Englund ansåg att vi även med dagens priser hade god förräntning på vårt kapital.

Malte Johansson erbjöd sig att komma till Stockholm och tillsammans med Englund uppvakta handelsdepartementet för att de gemensamt skulle kunna lägga fram såväl våra som SPKs synpunkter på problemet. Detta förslag var dock icke av intresse för Englund.

Malte Johansson informerade om att vi onsdagen 02-19 sammankallat samrådsgrupperna i Katrineholm och Älvängen för att då varsla om nedläggning." ...

1975-02-19 SPK ger dispens

SPK meddelar Gullfiber dispens för höjning av priserna på fiberprodukter med 7 procent på byggnadsisolering och 12 procent på övrig isolering. Samtidigt får Rockwool AB höja 9 procent samt 15 procent på motsvarande produkter. Höjningen utöver Gullfibers kan Rockwool inte utnyttja på grund av konkurrenssituationen.

1975-02-19 Nytt samråd. Pressmeddelande

Gullfibers koncernledning träffar samrådsgruppen vid Katrineholmsfabriken för att diskutera konsekvenserna av prisstoppet på mineralull och cellplast. Gullfiber lämnar ett pressmeddelande som redogör för företagets ståndpunkt. Där påpekas bl a att:

– "De ökade kostnaderna tillsammans med det bud vi nu fått från SPK medför att den fortsatta driften nu är allvarligt hotad.
– Om SPK vidhåller sin ståndpunkt tvingas vi vidtaga drastiska åtgärder med produktionsnedläggning. Det gäller både tillverkningen av mineralull och Styrolit. Fabriken sysselsätter 142 personer, varav 19 tjänstemän.
– För övrigt är läget lika kritiskt för vår fabrik i Älvängen utanför Göteborg. Där tillverkar vi också Styrolit och sysselsätter 39 personer, varav nio tjänstemän."

1975-02-26 Gullfiber överklagar hos regeringen
Gullfiber överklagar hos regeringen SPKs beslut om dispens 1975-02-19. Överklagandet redogör för de finansiella problem som Gullfiber upplever – bl a visas att företaget för närvarande går med förlust på sin isolervarutillverkning före dispositioner och skatter.

> "Denna mycket ogynnsamma utveckling – vilken ägt rum i accelererad takt under det senaste året – har också inneburit att våra likvida medel nedgått från cirka 50 miljoner kronor till praktiskt taget noll, varför vi nu måste utnyttja banklån för att klara den fortsatta driften. Huvuddelen av nämnda belopp, eller drygt 40 miljoner kronor, har absorberats av höjda inköpspriser för råmaterial, förnödenheter, bränsle etc och 10 miljoner av ökade investeringskostnader.
>
> I detta ogynnsamma lönsamhetsläge har Gullfiber nödgats besluta att tillsvidare skjuta på alla nyinvesteringar och i övrigt dra ned respektive uppskjuta pågående och kontrakterade investeringar. . . .
>
> Vi har också tidigare framhållit att vi icke anser oss genom ökad effektivitet kunna nedbringa våra kostnader, då vårt företag sedan länge arbetar med full kapacitet och med en produktionsapparat som i tekniskt hänseende torde ligga på höjden av nu känd teknik. . . .
>
> Med hänvisning till vad sålunda anförts anhåller vi att regeringen måtte undanröja här ovan angivna beslut av Statens Pris- och Kartellnämnd och bifalla våra ansökningar om tillstånd att få höja priserna såsom angivits ovan, dvs med 20 procent på mineralull för byggnadsisolering, 26 procent på mineralull för övrigt isolering och 27,8 procent på cellplast."

1975-02-27 Facket uppvaktar SPK och handelsministern
En facklig delegation besöker SPK och träffar generaldirektör Englund samt avdelningsdirektör Pontusson och byråchef Saläng. Den fackliga delegationen består av ombudsmännen Lindfors och Lundgren från Fabriksarbetareförbundet samt Hellgren

och Skoog från Fabriksklubben i Katrineholm. Vidare deltar kommunalrådet Engvall från Katrineholm. Enligt den rapport som upprättas inom Gullfiber får sammanträdet följande förlopp:

> "Generaldirektör Englund redogjorde för förhandlingarna med Gullfiber och gav Fabriks medlemmar en information om de prishöjningar som drabbat Gullfiber och även Rockwool samt företagets lönsamhet. Vid diskussionen påtalades (troligen av Hellgren) Gullfibers insats med självstyrande grupper och den förbättrade miljön på Minwoolfabriken. Han påpekade det höga priset på Styropor och det berättigade i att Gullfiber fick kompensera sig härför. Generaldirektören yttrade då ungefär 'att en ytterligare höjning för Styrolit skulle vara möjlig att erhålla'. . . .
>
> Vidare nämndes mycket tydligt att Gullfiber skulle få kompensera sig för kommande löneförhöjningar och att detta var praxis. Detta kom som svar på ett inpass från någon av ombudsmännen, som uttryckte farhågor för att Gullfiber skulle bli mycket hårda i förhandlingarna vid tillämpningen av de nya avtalen." . . .

Den fackliga delegationen uppvaktar också handelsminister Feldt efter besöket hos SPK.

1975-02-28 Gullfiber träffar länsstyrelsen

Ett sammanträffande med länsstyrelsen i Nyköping under ledning av landshövding Mats Lemne behandlar Gullfibers fabrik i Katrineholm och effekterna av SPKs politik. Från länsarbetsnämnden deltar chefen och en tjänsteman, från Katrineholm kommunalrådet Engvall och från Gullfiber Jansson, Olsson, Skoog, Hellgren och Eriksson. Engvall redogör först för vilka effekter en nedläggning i Katrineholm skulle få på ortens sysselsättningsläge. Eriksson informerar sedan om Gullfibers situation, ägandeförhållande, kostnads- och lönsamhetsutveckling samt följden av prisstoppet. Efter denna inledande presentation ställer landshövdingen en rad frågor enligt Erikssons rapport:

"Landshövdingen studerade bokslutsuppställningarna I, II och III och även likviditetsrapporten V2 1973 mot V3 1974 samt rapport till SCB. Han tyckte att likviditetsbortfallet var stort. Han frågade i anslutning till boksluten om lönsamheten och våra krav. ... Han framhöll, att han var intresserad av hur vår fortsatta utveckling inom länet gestaltade sig och frågade hur våra utbyggnadsplaner låg till. Jag svarade att planerna var oförändrade i princip men att utförandet av dem hängde samman med lönsamhetsutvecklingen. ...

Landshövdingen omtalade att han på förmiddagen talat med kanslihuset i Stockholm och att han skulle tala med dem igen kl 16. Han bad att vi skulle sända honom boksluten för de senaste tre räkenskapsåren."

1975-03-03 Gullfiber kontaktar SPK

Direktör Malte Johansson vid Gullfiber skriver till generaldirektör Englund och ber om förnyade överläggningar med anledning av vad som sagts vid sammanträffandet mellan SPK och företrädarna för personalen vid fabriken i Katrineholm. Johansson undrar också vem som tagit initiativ till detta sammanträde.

1975-03-05 SPK svarar

Generaldirektör Englund svarar i brev till Gullfiber att detta initiativ togs av förbundsordförande Enar Ågren samt föreslår några olika dagar för ett sammanträffande. SPK kommer då att företrädas av fyra tjänstemän enligt Englund.

1975-03-07 Gullfiber bestämmer mötesdag

Direktör Johansson föreslår en sammankomst den 18 mars med SPK samt med tre deltagare från Gullfiber. Han förutsätter också att samtalet inte skall föregripa Gullfibers överklagande hos regeringen.

1975-03-18 Förhandlingar mellan Gullfiber och SPK. Nya bud och motbud

I ett sammanträde på SPK deltar Lundell, Aronsson och Eriks-

son från Gullfiber och Ohlsson, Hallman och Saläng från SPK. Enligt Gullfibers anteckningar från sammankomsten söker Gullfibers representanter nå en överenskommelse med SPK.

> "Lundell menade att vi i dag skulle tala i klara ordalag om vad vi nu ansåg vara möjligt att få genomfört. Han framhöll att vi accepterar restriktivitet i prissättningen men att situationen för oss krävde att lönsamheten omedelbart måste förbättras. Vi har haft förhandlingar om genomförande av månadslön för den kollektiva personalen och detta kommer i initialskedet att kosta bortåt tre miljoner kronor. Om vi inte får en motsvarande omedelbar höjning kan överenskommelsen med facket inte genomföras och detta är en del av överenskommelsen."
>
> Lundell föreslog följande:
>
> *1* SPK ger oss dispens att höja stoppriserna 1974-12-20 med 9 procent för byggisolering och 15 procent för teknisk och övrig mineralullsisolering, dvs samma dispens som Rockwool erhållit.
> *2* I samband med undertecknandet av LO/SAF-avtalet om löneökningarna för 1975 får vi en kompensation av SPK på 5–6 procent, avseende dels de kostnadsökningar LO/SAF-avtalet ger, dels internationella kostnadsökningar som vi drabbas av.
> *3* Vi åtar oss att själva ta det underskott i lönsamheten som vi har på Styroliten och i stället intensifiera kostnadsjakten på denna fabriksdel, för att om möjligt göra den bärande.
> *4* Vi drar tillbaka besvärsskrivelsen hos regeringen.
> *5* Prisstoppet upphör med omedelbar verkan och vi förbinder oss att ligga stilla med priserna under resten av året under förutsättning att inte extrema kostnadsökningar uppkommer. . . .

Efter detta begärde Ohlsson att få en enskild överläggning med sina medhjälpare för att diskutera det förslag vi givit.

Efter återsamlingen meddelade Ohlsson att vid beräknandet av kompensationen för initialkostnaderna vid övergången till månadslöner skulle hänsyn tas till att 10 procent av den berörda personalen tillhörde Bilsom. Han

meddelade vidare att SPK var villig att lämna dispens upp till Rockwools nivå (9 respektive 15 procent). Han uttalade också att SPK inte i detta läge kan binda sig för en viss procentuell ökning för löneökningarna i det kommande LO/SAF-avtalet, men att de var villiga att verka för en höjning enligt de grunder som Lundell angivit. Vidare var SPK villig att verka för prisstoppets avskaffande. . . .

Härpå följde ett nytt enskilt möte, varvid Lundell talade i telefon med Johansson i Billesholm. Efter återkomsten meddelade Ohlsson att SPK håller fast vid vad som tidigare sagts och som ovan redogjorts för.

Lundell redogjorde för samtalet med Johansson. Vi accepterar 9–15-procentslinjen och vi accepterar att vi får en ökning på 6 procent, när avtalet är klart (senare ringde Johansson och ökade denna siffra till 7 procent). Johansson begärde att vi skulle få skriftligt på detta och att vi skulle ha denna skriftliga bekräftelse med oss när vi lämnade sammanträdet.

Ohlsson och Hallman ansåg att löneavtalet kan ge ett behov av cirka 5 procents prishöjning men vi vet inte i dag vilket det blir och SPK kan av principiella skäl inte binda upp sig för en bestämd procentsiffra. Hallman tyckte det var tråkigt om detta förhållande skulle välta vad vi kommit överens om – vi var ju på 'speaking terms'. "Vi har visat vår goda vilja att ge lönekompensation och det har accepterats av Euroc, Ytong m fl."

Efter dessa förhandlingar besvarar SPK Gullfibers ansökan att överskrida gällande stoppriser på mineralull av 1974-12-23 genom att medge en höjning av priset på byggnadsisolering med 9 procent och med 15 procent på teknisk och övrig isolering.

Efter sammanträdet har Lundell från Gullfiber ett samtal med generaldirektör Englund i närvaro av byråchef Hallman i syfte

"att få en bekräftelse på den principiella överenskommelsen om hur Gullfibers prisfrågor i fortsättningen skulle handläggas sedan SPK tidigare under dagen godkänt finansieringen av vårt månadslönepaket genom dispens att höja från tidigare 7 respektive 12 procent till 9 respektive 15 procent med utgångspunkt från prislista 1974-02."

Mötet utmynnar i en överenskommelse som bekräftas av Englund:

"a) SPK är villig att kompensera oss för LOSAF-avtalet och för ytterligare (internationella) kostnadsökningar, som Gullfiber fått vidkännas sedan 1974-12-20.
Om avtalsförhandlingarna drar ut på tiden mer än fyra veckor är SPK villig att ändock ta upp prisfrågan.
SPK skall verka för prisstoppets avskaffande.
b) Gullfiber skall därefter ej höja priserna ytterligare under 1975, såvida inga extrema kostnadsökningar inträffar.
Gullfiber skall fortsätta tillverkningen i Katrineholm vid etablerad pris- och kostnadsnivå. Gullfiber garanterar dck ej volymen.
c) Gullfiber skall dra tillbaka överklagandet när paketet enligt a) och b) ovan är klart."

1975-03-25 Tolkningsproblem rörande prisstoppet
Eriksson på Gullfiber har en rad telefonsamtal under denna tid med Andree, Starell och Axling på SPK för att få klarhet i prisstoppsbestämmelserna. Gullfiber upplever nämligen betydande svårigheter i kontakterna med sina kunder beträffande prissättningen. Eriksson sammanfattar de många telefonkontakterna i en tvåsidig handledning för företagets försäljningsavdelning.

1975-04-30 Gullfiber föreslår nya prisförhandlingar
I ett brev till Hallman på SPK upprepar Gullfiber de överenskommelser som nåddes 1975-03-18. Gullfiber föreslår nya prisförhandlingar i vecka 21 dels därför att mer än fyra veckor har gått sedan den sista överenskommelsen, dels därför att avtal slutits mellan SAF och LO.

1975-05-20 Ny dispensansökan
Efter avslutade förhandlingar om kollektivlönerna begär Gullfi-

ber dispens från prisstoppet genom att anhålla om en prishöjning med 6 procent. En sammanställning av kostnadsökningarna föranledda av lönehöjningar och en för andra driftskostnader än löner bifogas.

1975-05-21 Gullfiber besöker åter SPK

Ett nytt sammanträde äger rum på SPK mellan Lundell, Aronsson och Eriksson från Gullfiber och Ohlsson, Hallman och Pontusson från SPK. Diskussionen gäller framför allt det ingångna löneavtalet och Gullfibers prissättning:

> "Lundell öppnade med att referera till sitt brev av 1975-04-30. Avtalet för de kollektivanställda är klart för Billesholm och Söråker och gäller mineralullsprodukter och Styrolit. Det innebär övergång till månadslöner för de anställda i Billesholm och Söråker. I den dokumentation vi lämnade till SPK hade vi även medtagit lönekostnadsökningar för SIF/SALF-anslutna tjänstemän. Förhandlingarna med dessa organisationer är inte klara ännu, men vi anser oss ha gjort en realistisk bedömning av var lönerna kommer att ligga, bl a genom det bud som SIF för en tid sedan lämnade till företaget vid lokala förhandlingar, som strandade. ...
>
> Hallman ville se mötet på så sätt att vi går igenom förutsättningarna för prishöjningar på grund av avtalsuppgörelserna. ...
>
> Vi gick igenom sammanställningen över lönerna rad för rad. Curt Ohlsson ville ha de 20,7 procenten specificerade och detta lovade vi. Pontusson ansåg att prishöjningen den 20 mars 1975 var högre än de tre miljoner kronor, som vi hade med i sammanställningen som initialkostnad för övergången till månadslöner för de kollektivanställda. På detta svarade Lundell att i höjningen upp till Rockwools 9 respektive 15 procent låg att vi skulle med tre miljoner kronor betala införandet av månadslönerna. Det var inte fastlagt att höjningen upp till Rockwools dispens enbart skulle täcka det förändrade lönesystemet och med denna förklaring var Pontusson nöjd.
>
> Åke Hallman bad att få vår produktivitetsutveckling fem år tillbaka, uttryckt i ton per årsarbete. Efter detta

följde en diskussion mellan Aronsson och herrarna från SPK om avskrivningar, vinstfördelning, inflationens inverkan på avskrivningar och investeringar m m.

Vi lovade att sända SPK de begärda uppgifterna enligt ovan och Lundell frågade om SPK hade möjlighet att ta ställning till vår ansökan snabbt efter det att vi kommit med dessa uppgifter. På detta svarade Åke Hallman ja."

1975-05-27 Gullfiber sänder mer information till SPK

Gullfiber sänder de begärda sammanställningarna över löneutvecklingen och produktivitetsutvecklingen 1970–74. Löneökningarna specificeras i kronor och procent på olika delposter. Produktiviteten, mätt i ton per 100 arbetstimmar åren 1970–74, visar en topp på 94,4 för 1973 och en nedgång till 92,5 för 1974. Lundell förklarar denna utveckling med att några ytterligare rationaliseringar knappast kan göras med en redan högeffektiv produktionsapparat.

1975-06-11

Gullfiber korrigerar i brev till SPK en mindre felräkning på kompensationsandelen för retroaktivt utbetalda löner i dispensansökan till SPK 1975-05-20.

1975-06-16 Överenskommelse mellan Gullfiber och SPK

SPK meddelar att Gullfiber tillåts höja priset på mineralull med 5,2 procent enligt beslut 1975-06-12. Detta tillstånd är förenat med följande överenskommelse:

"*1* I den medgivna prishöjningen på 5,2 procent avser 1,46 procentenheter kompensation för retroaktivt utbetalda löner. Denna särskilda kompensation skall avräknas vid nästkommande prisrevision.

2 Ni medges rätt att återgå till normalrabatter för samtliga kunder.

3 Ni förbinder Er att efter kompensation enligt punkterna 1 och 2 ovan icke ytterligare höja priserna under 1975, såvida inga extrema kostnadsökningar inträffar.

4 SPK skall verka för att prisstoppet på mineralull och cellplast avvecklas. Gullfiber drar tillbaka hos regeringen inlämnat överklagande av SPKs beslut i anledning av företagets ansökan den 20 december 1974 om dispens från gällande prisstopp.

5 Gullfiber är berett att fortsätta tillverkningen i Katrineholm vid etablerad pris- och kostnadsnivå men garanterar dock ej volymen. Skulle det visa sig erforderligt för att hålla driften i Katrineholm i gång kan överläggningar beträffande eventuell kompensation för årets löneuppgörelse upptagas."

1975-06-24 Gullfiber återtar besvär

Gullfiber återtar besvär hos regeringen av 1975-02-26 över SPKs beslut 1975-02-19 enligt överenskommelsen mellan Gullfiber och SPK tidigare i juni månad.

Utvecklingen efter juni 1975

Gullfiber har en rad förhandlingar och sammanträden med SPKs representanter. Prisregleringen på mineralull upphör i december 1975. Obligatorisk förhandsanmälan införs på mineralull den 25 mars 1977 och upphävs den 22 juni 1982, dvs fem år senare. Under denna period är också mineralull underkastat de kortvariga allmänna prisstopp som införs under 1977, 1980 och 1981 samt den obligatoriska förhandsanmälan som införs den 18 mars 1978 på samtliga varu- och tjänsteområden och vars omfattning begränsas den 11 oktober 1978. Dessa allmänna prisregleringar ersätter, när de tillämpas, den selektiva regleringen av mineralull. Jämför här med tabell 1:1.

Mineralull regleras på nytt under det allmänna prisstoppet under perioden 9 oktober 1982 – 28 februari 1983. Detta prisstopp ersätts den 1 mars 1983 med obligatorisk förhandsanmälan för mineralull. Denna upphävs den 23 september 1983. Fr o m den 24 september 1983 till dags dato är inte mineralull föremål för någon prisreglering enligt prisregleringslagen.

3 Siporex AB och prisregleringen 1974–75

3.1 Siporex AB

Siporex AB tillhör Euroc-koncernen, en av de största företagsgrupperna i Sverige inom byggmaterialsektorn. Koncernen hade mer än 12 000 anställda 1976 och omsatte då drygt 2,2 miljarder kronor. Siporex är ett byggmaterial framställt av bl a cement, sand och vatten.

Siporex började sin verksamhet 1934 i Dalby utanför Lund. Nya fabriker grundades i Södertälje 1939, Göteborg 1940, Gävle 1945 och i Skelleftehamn 1952. För närvarande tillverkas Siporex i ett tjugotal länder. I Belgien och Frankrike finns egna fabriker, i övriga länder tillverkas Siporex på licens. Under 1974 omsatte Siporex 110 miljoner kronor och hade cirka 750 anställda. 1974 hade företaget anläggningar i Dalby, Södertälje och Skelleftehamn. Försäljningen i Sverige sker genom ett särskilt försäljningsbolag, Lättbetong AB, som ägs tillsammans med Ytong, ett annat lättbetongsproducerande företag.

I mars 1974 infördes prisstopp på byggmaterial, däribland lättbetong. Detta kapitel kartlägger kontakterna mellan Siporex och SPK i samband med prisstoppet, vilket varade i ett år, från mars 1974 till april 1975. Kapitlet bygger i första hand på korrespondensen mellan Siporex och SPK under prisstoppsperioden men även på minnesanteckningar, företagsnämndsprotokoll och intervjuer med direktörerna Bertil Linse och Ulf Linderoth. Minnesanteckningar skrevs i viss utsträckning i samband med besök hos eller telefonsamtal med SPK. Anteckningarna tillkom

för internt bruk och i omedelbar anslutning till kontakterna med SPK.

3.2 Regleringsförloppet 1974–75

1974-03-08 Prisstopp införs på byggmaterial
Prisstopp införs på de flesta byggmaterial. Prisstoppet träder i kraft den 15 mars 1974. Som stoppris gäller det pris som tillämpades den 7 mars 1974. Handelsminister Kjell-Olof Feldt anger som skäl till prisstoppet att det skall hindra den "internationella inflationen från att slå igenom alltför kraftigt" på kostnaderna för nyproduktionen. Prisstoppet motiveras således inte med prisökningar generade av svenska företag utan med prisutvecklingen på den internationella marknaden. Direktör Sten Lindh i Euroc-koncernen fruktar, i en pressintervju, att beslutet kan få konsekvenser för sysselsättningen vid svenska byggföretag.

1974-03-12 Siporex söker dispens
Siporex, som planerade en prishöjning innan prisstoppet infördes, anhåller hos SPK om att få överskrida gällande stoppriser. Företaget begär att få höja priserna med 11 procent för oarmerat material och med 7 procent för armerat. Höjningarna skulle medföra en genomsnittlig prisökning med 7,65 procent för Siporex produkter. Som motiv för prishöjningen anges en höjning i råvarukostnaderna efter den senaste prishöjningen i december 1973. Det är framför allt eldningsolja och armeringsjärn som har stigit i pris. En prishöjning med 7,65 procent skulle kompensera företaget för kostnadsstegringen. Skrivelsen pekar också på Siporex otillfredsställande lönsamhet. Resultatet för den svenska Siporexrörelsen före räntor, bokslutsdispositioner och skatter var 1973 en förlust på 5,2 miljoner kronor.

1974-03-21 SPK begär mer information
SPK begär kompletterande uppgifter till Siporex dispensansökan.

1974-03-28 Siporex svarar
Siporex svarar på SPKs brev med utförliga kalkyler över sitt produktsortiment. Siporex framhäver återigen sin dåliga lönsamhet. Prognoserna för 1974 pekar på en förlust på 9 miljoner kronor för Sverigerörelsen om inte de begärda prishöjningarna får genomföras. Om SPK ger dispens reduceras förlusten med 3,5 miljoner kronor. Siporex avslutar brevet:

> "Eftersom vår resultatsituation är ytterst prekär, anhåller vi om ett snabbt beslut från SPK. Detta bör vara oss tillhanda före den 10 april 1974, enär vi senast den 15 april 1974 är i tvingande behov att höja våra priser."

1974-05-08 SPK tillåter ej prishöjning på armerade produkter
SPK meddelar sitt beslut beträffande Siporex begäran av den 12 mars 1974 att få överskrida gällande stoppriser. Siporex får höja priset med 11 procent för *oarmerade* produkter. För *armerade* produkter medges ingen höjning. Någon motivering till nämndens beslut ges inte.

Enligt Siporex bedömning bör en prishöjning på armerade produkter inte stå i strid med handelsministerns motivering för prisstoppet, eftersom endast cirka 20 procent av de armerade produkterna används i bostadsbygget. I stället tillåter SPK Siporex att höja sina priser med 11 procent på oarmerade produkter av vilka närmare 80 procent av försäljningen går till bostadsbygget.

1974-05-13 Siporex diskuterar med SPK
Karl-Gustav Öhrn, Bertil Linse och Alf Lindgren från Siporex besöker SPK för att diskutera SPKs beslut att inte tillåta höjning av priset på armerat material. På SPK sammanträffar de med byrådirektörerna Curt Ohlsson och Lars Starell. Alf Lindgren svarar för minnesanteckningarna från besöket.

> "Vi framhöll att vi hamnat i en ohållbar situation genom att vi endast fått tillstånd att höja priserna för oarmerat.

Om vi inte får höja även för armerat får vi avveckla för att därigenom spara ytterligare rörliga och fasta kostnader. Nedläggning av Skelleftehamnsfabriken ligger därvid närmast till hands. Emellertid kommer detta att innebära höjda priser på lättbetongen på den norrländska marknaden p g a de högre fraktkostnaderna från mellansverige. Detta vore ur samhällsekonomisk synpunkt olyckligt. . . .

På direkt fråga från SPK hur mycket vi skulle spara in i kostnader genom att lägga ned Skelleftehamnsfabriken svarade vi i storleksordningen två miljoner kronor. På frågan varför vi inte då gjort detta tidigare svarade vi att vi, om inte prisstoppet kommit, hade goda förväntningar att inom kort uppnå en önskad lönsamhet. Dessutom har vi känt ett socialt ansvar för de anställda.

SPK ifrågasatte om vi inte har utlandsverksamheter som resultatmässigt väger upp den svenska rörelsen. Vi framförde att rörelsegrenarna måste hållas isär. Vidare vore det egendomligt att vänta sig att vi skulle kunna ta ut högre priser på våra utlandsmarknader för att kompensera kostnadsökningar i Sverige. Dessutom är den tyska marknaden besvärlig, inte minst prismässigt sett.

SPK menade att det dåliga resultatet vi får 1974, om inte priserna kan höjas, i och för sig är sämre än 1973 men att vi haft värre förlustår. SPK förmodade att Euroc skulle kunna taga ytterligare ett förlustår för Siporex."

Senare i anteckningarna:

"Efter interna överläggningar meddelade SPK att man i och med dagens överläggning inser att sysselsättningen är hotad genom prisstoppet, men för att SPK skall kunna ta upp frågan igen måste vi först ha varslat om nedläggning. Vi tillråddes att överklaga hos Konungen."

1974-05-16 Siporex informerar företagsnämnden och länsarbetsdirektörer

Information från företagsledningen sänds ut till arbetsutskotten inom företagsnämnderna och till länsarbetsdirektörerna i de län där Siporex har verksamhet. Efter en inledande beskrivning av

händelseförloppet sedan prisstoppet infördes i mars, lyder meddelandet:

> "Genom SPKs beslut har vi drabbats av en drastiskt försämrad resultatsituation. Vi ser oss därför i detta läge nödsakade att underrätta arbetsutskottet vid samtliga våra företagsnämnder i Sverige att en omfattande nedskärning av verksamheten i Sverige måste snabbt ske såvida vi inte får ett ändrat beslut från Konungen till stånd. Samråd inom arbetsutskotten om vilka åtgärder som måste vidtagas, kommer snarast att ske.
>
> Även vid centralorganisationen inom Siporex måste åtgärder vidtagas för att skära ned kostnaderna. Således måste med all sannolikhet alla utvecklingsprojekt upphöra. Även sysselsättningen inom centralorganisationen kommer därför att påverkas. Samråd i denna fråga kommer också snarast att inledas.
>
> Länsarbetsdirektören i resp län där vi bedriver verksamhet kommer omedelbart att delges ovanstående.
>
> Vår närmaste åtgärd är nu att överklaga beslutet från Statens Pris- och Kartellnämnd hos regeringen. Vi kommer i denna besvärsskrivelse att framhålla de allvarliga risker som föreligger för vår sysselsättning. Det definitiva ställningstagandet för oss angående nedskärning av verksamheten kommer helt att baseras på regeringens beslut."

1974-05-17 Siporex överklagar hos regeringen

Siporex överklagar SPKs beslut av den 8 maj 1974 hos regeringen. På grund av ytterligare höjningar av järnpriset sedan dispensansökan den 12 mars 1974 begär Siporex att få höja priset på armerat med dels de 7 procent som SPK har avslagit, dels med ytterligare 3 procent för att täcka det nya högre järnpriset.

1974-06-13 SPK bifaller delvis Siporex besvär

SPK lämnar sitt yttrande till handelsdepartementet beträffande Siporex besvär av den 17 maj 1974. Efter kontakter med berörda länsarbetsnämnder och fackförbund om arbetskraftssituationen föreslår SPK att besväret delvis bifalles och att Siporex medges rätt att överskrida gällande stoppriser med 5 procent.

1974-06-19 Siporex yttrar sig över SPKs skrivelse
Siporex skickar ett yttrande till handelsdepartementet över SPKs medgivande att gällande stoppriser på armerad Siporex får överskridas med 5 procent. Siporex anser att en prishöjning på 5 procent underkompenserar företaget med 3,4 miljoner kronor. Siporex betonar att företaget med en redan otillfredsställande lönsamhet inte klarar av en ytterligare resultatförsämring. Man hänvisar också till att Siporex till följd av SPKs beslut av 1974-05-08 tvingas varsla om omfattande nedskärningar av verksamheten, såvida inte dispens för prishöjning beviljas.

1974-06-28 Handelsdepartementet tillåter viss prishöjning
Handelsdepartementet meddelar beslut beträffande Siporex besvär i fråga om stoppriser på lättbetong. Departementet följer SPKs förslag och medger en höjning av priset på armerade produkter med 5 procent. Höjningen som är hälften av de 10 procent som Siporex begärt, förklaras med det uppkomna sysselsättningsläget. Någon motivering till att Siporex inte får höja priserna med begärda 10 procent lämnas inte.

1974-08-15 Siporex söker dispens för bjälklagselement
Siporexfabriken i Södertälje har infört en ny produktionsmetod för bjälklagselement för att förbättra arbetsmiljön för de anställda. Den nya produktionsmetoden innebär högre kostnader. Siporex anhåller om dispens hos SPK att överskrida gällande stoppriser på vissa bjälklagselement för att kompensera sig för dessa merkostnader.

1974-08-26 Siporex begär dispens för armerad Siporex
Siporex AB ansöker hos SPK om tillstånd att överskrida gällande stoppriser på Siporex. Företaget anhåller om att få höja priserna på armerad Siporex med 3 procent fr o m den 1 oktober 1974. Som motiv för den önskade prishöjningen anges ökade råvarukostnader.

1974-09-26 SPK utlovar först prishöjning men tar sedan tillbaka löftet

Vid telefonkontakt med SPK får direktör Bertil Linse på Siporex muntligt löfte om att höja priserna på armerat material med 3 procent från den 1 oktober 1974. Några dagar senare meddelas dock att generaldirektör Åke Englund på SPK inte godkänt denna höjning.

1974-10-09 SPK besöker Siporex

Siporex besöks av representanter för SPK. Dessa går igenom Siporex dispensansökan från 1974-08-26 tillsammans med Siporex företrädare.

1974-10-11 Företagsnämnden i Malmö diskuterar nedläggning av Södertäljefabriken

Vid ett extra möte med företagsnämnden på huvudkontoret i Malmö diskuteras nedläggning av Södertäljefabriken. Samtidigt informeras arbetsutskottet i Södertälje om att ledningen för Siporex söker samråd om en eventuell nedläggning.

Orsaken till denna diskussion är i första hand den vikande byggmarknaden i Stockholmsområdet. Antalet färdigställda lägenheter i regionen har nämligen mellan 1972 och 1974 sjunkit från 20 000 till 14 500 och beräknas vara nere i 8 000 lägenheter 1980. Prisstoppets resultatförsämrande inverkan har också bidragit till att aktualisera en nedläggning. Kostnadsökningen för de två viktigaste produkterna, tak- och bjälklagselement, var under 1974 34 respektive 41 procent. Mot detta står en prishöjning på dessa produkter med 5,5 respektive 14,5 procent.

1974-10-14 Möte med företagsnämnden i Södertälje rörande nedläggning

Företagsnämnden i Södertälje sammanträder för att diskutera eventuell nedläggning. Samtliga anställda på fabriken underrättas om risken för nedläggning. Följande presskommuniké lämnas:

"Prisstoppet på bl a lättbetong och nedgången i bostadsbyggandet har medfört att ledningen för Siporex i Södertälje – ett företag inom Eurocs Interoc-division – informerat företagsnämnden om att man önskar samråd om en eventuell nedläggning av tillverkningen. Denna skulle beröra cirka 200 personer – 165 kollektivanställda och knappt 40 tjänstemän.

Sedan prisstoppet på de flesta byggmaterial infördes i början av mars 1974 har Siporex drabbats av avsevärda kostnadsökningar för de råmaterial som ingår i lättbetongen utan att tillräckligt kunna kompensera sig för dessa genom prishöjningar på de egna produkterna.

Nedgången i bostadsbyggandet – som väntas fortgå de närmaste åren – har ytterligare bidragit till att göra situationen besvärlig för företaget. Några nämnvärda möjligheter att kompensera sig genom export finns inte p g a höga fraktkostnader. . . .

De dispenser som givits har således kommit för sent eller varit för ofullständiga för att motverka prisstoppets negativa konsekvenser för företaget, säger Interocs VD Gunnar Rosenborg.

Fabriken i Södertälje svarar för cirka 25 procent av den svenska Siporextillverkningen. Fabrikerna i Dalby utanför Lund och i Skelleftehamn svarar för ca 55 resp 20 procent. Medan de två sistnämnda fabrikerna visar leveransvolymer över budget ligger produktionen i Södertälje avsevärt under budget. Detta kan huvudsakligen förklaras med den relativt stora nedgången inom framför allt bostadsbyggandet i Stockholmsregionen. . . .

Sonderingar har gjorts hos annan industri inom Södertäljeregionen om vilka möjligheter som finns att erbjuda eventuellt friställd personal nya arbeten."

1974-10-16 Siporex kompletterar dispensansökan

Siporex sänder kompletterande uppgifter på SPKs begäran angående dispensansökan av 1974-08-26.

1974-10-25 Möte med samrådsgruppen i Södertälje

Samrådsgruppen i Södertälje sammanträder. Den enas om följande uttalande:

"Under förutsättning att prisstoppet på lättbetong hävs eller på annat sätt upphör att påverka resultatet vid Södertäljefabriken anser gruppen att fortsatt drift vid fabriken är möjlig med acceptabelt ekonomiskt resultat."

1974-11-06 Nedläggning av Södertäljefabriken föreslås
Samrådsgruppen i Södertälje sammanträder på nytt om fabrikens framtidsutsikter. Företagsledningen föreslår en nedläggning.

1974-11-10 Södertäljefabriken läggs ner
Beslut fattas om nedläggning av Södertäljefabriken. Styrelsen för Interoc AB lämnar följande pressmeddelande:

"Styrelsen för Interoc AB har inte bedömt det möjligt att fortsätta driften vid Siporexfabriken i Södertälje. Driften skall läggas ned vid halvårsskiftet 1975."

1974-11-19 Eurocs koncernchef skriver till SPK
I en skrivelse till SPKs generaldirektör Åke Englund redogör koncernchefen Sten Lindh för Eurocs syn på prisstoppets konsekvenser för företaget. Lindh skriver bl a:

"Inom Euroc-koncernen föreligger under hösten flera exempel på beslut om fabriksnedläggning respektive driftsinskränkning som i varierande men genomgående betydande utsträckning varit föranledda av prisstoppet. Ytterligare konsekvenser av samma slag hotar i framtidsperspektivet.

Att den svenska byggbranschen, inklusive byggmaterialindustrin, för tredje året i sträck visar en stark tillbakagång jämfört med föregående år, liksom att de närmast liggande exportmarknaderna för svenskt byggmaterial under 1974 uppvisat en kraftig konjunkturnedgång, gör effekterna av prisstoppet ännu svårare att bära. Det förhåller sig sålunda icke blott så att möjligheter saknas att genom volymexpansion uppnå fördelaktiga kostnadseffekter utan även så att volymtillbakagången skärpt kostnadsökningen och prisstoppets förenade inverkan på branschens lönsamhet."

1974-11-26 Interoc AB lämnar ett bud till SPK
Verkställande direktören för Interoc AB, Gunnar Rosenborg, besöker SPK. Rosenborg föreslår SPK att Interoc-företagen, där Siporex ingår, omedelbart skall få dispens att höja priserna med 12 procent mot att ingen ytterligare prishöjning skall ske före den 1 mars 1975. Byrådirektör Curt Ohlsson lovar att lägga fram förslaget för generaldirektör Åke Englund och därefter återkomma till Rosenborg.

1974-12-20 Siporex kräver besked om dispensansökan
Siporex har ännu inte fått besked om sin ansökan av 1974-08-26 att höja priset på armerad Siporex. Det föranleder följande brev från Siporex:

> "Den 26 augusti 1974 ansökte vi om tillstånd att höja priserna på armerad Siporex med 3 procent fr o m den 1 oktober 1974. Sedan dess har vi haft många kontakter både per telefon och vid personliga besök. Dessutom har Ni den 9 oktober på vårt kontor i Malmö tagit del av våra kostnadskalkyler, bokslut m m. Trots att nu nära fyra månader förflutit sedan vår ansökan inlämnades, har vi ännu ej erhållit något svar. . . .
>
> Som framgår av närslutna kalkyler är lönsamheten helt otillfredsställande. Oförändrade försäljningspriser under 1975 kommer därför att få vittgående och för företaget skadliga följder. Verkställda neddragningar i volym har resulterat såväl i nedläggning av fabriken i Södertälje – vilka kostnader icke påverkar bifogade kalkyler – som i friställning av tjänstemän på bl a försäljnings- och tekniska avdelningarna.
>
> En ytterligare försämring av lönsamheten genom icke beviljade prishöjningar måste tyvärr resultera i ytterligare friställningar av tjänstemän. Sålunda måste all investeringsverksamhet avbrytas, utvecklingsprojekt avvecklas samt marknadsföringsprojekt uppskjutas.
>
> Att dessa åtgärder är djupt skadliga för företaget säger sig självt. Den uttunning av företagets kapacitet som fortsatta friställningar på arbetare- och tjänstemannasidan innebär, är ett exempel. Ett annat är att likviditetsutveck-

lingen ger en insolvens som ej längre kan täckas genom bidrag från moderbolagen.

Vi får därför anhålla om snabbast möjliga behandling av vår ansökan, så att de begärda prisjusteringarna kan genomföras senast den 1 februari 1975."

1975-02-03 SPK strukturrationaliserar

Direktör Linderoth vid Gyproc AB, vilket ingår i Euroc-koncernen, besöker SPK. I sina minnesanteckningar skriver han bl a:

"Noteras bör ett märkligt uttalande av Ohlsson (SPK) under diskussionerna den 3 februari. Han framhöll därvid att det nog varit positivt att SPK hållit igen på Lättbetongs prishöjningar. Branschen behövde strukturrationaliseras och hade man fått ta ut de priser man önskade hade rationaliseringen enbart fördröjts."

1975-02-04 SPK ger dispens

SPK meddelar beslut beträffande Siporex' dispensansökan av den 26 augusti 1974. Siporex tillåts höja sina priser med 3 procent på armerade produkter.

1975-03-20 Prisstoppet ersätts med obligatorisk förhandsanmälan

Regeringen häver prisstoppet på byggmaterial fr o m den 1 april 1975 och ersätter det med obligatorisk förhandsanmälan av prishöjningar.

Utvecklingen efter mars 1975

Efter prisstoppet fortsätter korrespondensen och kontakterna mellan Siporex och SPK. Två representanter för Siporex besöker SPK i början av april 1975 för att diskutera en anmälan att höja priserna på oarmerat och armerat material med 11,5 procent, respektive 10 procent. Prishöjningen genomförs den 1 maj 1975. Den obligatoriska förhandsanmälan för byggmaterial slopas den 21 december 1975.

Siporex produkter underkastas den allmänna obligatoriska förhandsanmälan som införs den 18 mars 1978. Skyldigheten att anmäla planerade prishöjningar upphävs för Siporex del den 22 juni 1982. Siporex produkter är dessutom prisreglerade under de fem allmänna prisstoppen under perioden 1977–1983. Efter prisstoppet oktober 1982 – februari 1983 är byggmaterial underkastat obligatorisk förhandsanmälan till slutet av september 1983. Fr o m den 24 september 1983 till dags dato är Siporex' produkter inte föremål för någon prisreglering enligt prisreglerings lagen.

4 MoDo-Konsumentprodukter och prisregleringen 1974–75 och 1978–79

4.1 MoDo-Konsumentprodukter

MoDo-Konsumentprodukter (MoDo-K) med huvudkontor i Solna är ett av sex helägda dotterbolag till Mo och Domsjö Aktiebolag. MoDo-K, som grundades 1972, producerar och säljer bl a hushålls- och toalettpapper, blöjor, dambindor och tamponger. Verksamheten är uppdelad på tre regioner: Skandinavien, Centraleuropa och Storbritannien. Antalet anställda i början av 1977 var 1 717, varav cirka 1 000 inom Skandinavien. Omsättningen 1977 låg på 414 miljoner kronor, varav Skandinavien svarade för 255 miljoner.

MoDo-K var under större delen av 70-talet föremål för antingen prisstopp eller plikt att förhandsanmäla prishöjningar på sina mjukpappers- (hushålls- och toalettpapper) och blöjprodukter. Detta kapitel belyser två prisstopp. Det första infördes i mars 1974 och varade i 19 månader. Det andra löpte i tre månader och tillkom i oktober 1978. Redogörelsen för regleringsförloppen bygger i första hand på korrespondens mellan MoDo-K och SPK före och under prisstoppsperioderna samt på intervjuer med verkställande direktören John Nordlund, marknadschefen Rolf Erlandsson och ekonómichefen Olle Sten.

4.2 Regleringsförloppet 1974–75

1974-02-22 MoDo-K anmäler prishöjning

MoDo-Konsumentprodukter (MoDo-K), som sedan september 1973 har plikt om förhandsanmälan, anmäler till SPK komman-

de prishöjningar på blöjsnibbar, hushålls- och toalettpapper. Företaget har beslutat höja priset på hushålls- och toalettpapper med 9–10 procent. För Rustibuss blöjsnibbar aviseras en prishöjning på 20–25 procent. Som orsak till prishöjningarna anges ökade kostnader för frakt, försäkring, råvaror, löner och bränsle.

1974-03-08 Prisstopp införs
Prisstopp införs på hushålls-, sanitets- och toalettpapper samt på blöjor och servetter. Som stoppris gäller de priser som tillämpades den 7 mars 1974. Prisstoppet träder i kraft den 15 mars 1974.

1974-03-26 MoDo-K begär dispens hos SPK
MoDo-K, som före prisstoppet hade aviserat prishöjningar på hushålls- och toalettpapper samt blöjsnibbar, begär dispens hos SPK. Företaget anhåller om att få höja sina priser på blöjor, hushålls- och toalettpapper med i genomsnitt 13–25 procent. Dessa prishöjningar motiveras i första hand av kostnadsökningar, som inträffat efter den senaste prishöjningen i januari 1973, men även av inte kompenserade kostnadsökningar under senare delen av 1973. MoDo-K anhåller om en skyndsam behandling av ansökan med argumentet att företagets lönsamhet starkt försämrats den senaste tiden.

1974-04-04 SPK begär mer information
SPK begär kompletterande uppgifter från MoDo-K. För att SPK skall kunna behandla ansökan erfordras följande uppgifter:

"*1* Saluvärde per ton för de olika produkterna 1973-03-01.
2 Inköpspriser på varje insatsvara, vars pris förändrats och vars kostnad är av sådan storlek att den påverkar prissättningen. Inköpspriserna, som skall vara styrkta med fotostatkopia med fakturor, skall avse tidpunkterna 1973-03-01, 1974-01-15 och 1974-04-01.
3 Enligt Kungl Majts riktlinjer skall överskridande av stoppriser endast medges då synnerliga skäl föreligger.

Därför krävs en utförlig och *konkret* redogörelse för företagets lönsamhet. Av denna redogörelse, som skall kompletteras med de tre senaste årsredovisningarna, skall klart framgå företagets skäl varför en prishöjning är nödvändig under prisstoppsperioden."

1974-05-03 MoDo-K kompletterar

MoDo-K sänder det kompletterande material som SPK begärde i brev av den 4 april 1974. Materialet består av fotostatkopior på 55 fakturor och åtta maskinskrivna sidor som behandlar företagets lönsamhetssituation. John Nordlund, verkställande direktör för MoDo-K, avslutar skrivelsen:

> "Med detta kompletterande material och mot bakgrund av den extraordinära kostnadsutvecklingen som försatt oss i en orimligt svag lönsamhetssituation, vilket klart framgår av redogörelsen i bilaga 3, må vi på nytt hemställa till nämnden att skyndsammast möjligt behandla denna ansökan för att säkra vår verksamhets fortsatta drift."

1974-05-29 SPK avslår dispensansökan

SPK meddelar sitt beslut till MoDo-K beträffande företagets dispensansökan:

> "I en skrivelse till statens pris- och kartellnämnd 1974-03-26 har Ni ansökt om tillstånd att till följd av inträffade kostnadsökningar överskrida Era stoppriser på hushålls- och toalettpapper samt blöjor.
>
> Efter prövning av Er framställning har nämnden genom beslut 1974-05-29 ej bifallit densamma."

Någon närmare motivering lämnar inte SPK.

1974-05-31 MoDo-K begär omprövning

Nya prishöjningar har aviserats på pappersmassa till den 1 juli 1974. Av detta skäl begär MoDo-K omprövning av SPKs beslut.

1974-07-12 Prisstoppet modifieras men kvarstår för blöjprodukter

Prisstoppet upphör på hushålls-, toalett- och sanitetspapper. På dessa produkter ersätts prisstoppet med plikt om förhandsanmälan av planerade prishöjningar. Prisstoppet på blöjprodukter behålls.

1974-07-18 SPK ger dispens

SPK har mot bakgrund av de aviserade prishöjningarna på pappersmassa accepterat en omprövning av den tidigare ej bifallna dispensansökan från 1974-03-26. Nämnden beviljar nu en prishöjning på 12 procent där MoDo-K begärde prishöjningar på 13–25 procent.

1974-07-26 MoDo-K överklagar hos regeringen

MoDo-K överklagar SPKs beslut hos regeringen. Skrivelsen avslutas på följande sätt:

> "Vi hemställer att Kungl Majt måtte ompröva SPKs beslut och att vi medges rätt att höja våra priser på NALLE- och PRINCESS-Blöjorna till Kr 13:22 respektive Kr 12:26 netto per 100 st blöjor.
>
> Skulle vår hemställan ej bifallas ser vi som den mest realistiska utvägen att ta produkterna ur marknaden och därmed upphöra med blöjtillverkningen i Hallsberg.
>
> Som en effekt av SPKs beslut att medge en högre prishöjning till andra lågpristillverkare, kommer deras priser att ligga på Kr 12–14 per 100 stycken blöjor. Således i nivå med de nu av oss ansökta priserna.
>
> Det torde av marknadsmässiga skäl vara tveksamt om dessa företag kan behålla sina volymer om vi väljer alternativitet att sälja NALLE- och PRINCESS-Blöjorna till de av SPK medgivna priserna Kr 9:57 respektive 10:46. Då dessa företag saknar finansiell styrka att sälja sina produkter under tillverkningskostnad hotas därmed hela deras existens och således indirekt sysselsättningen vid deras fabriker.
>
> Då detta ärende är av största vikt för anställningstrygg-

heten vid ett antal svenska industrier och om konsumenterna även i fortsättningen skall få ett förhållandevis stort utbud av lågprisprodukter, hemställer vi att detta ärende får en skyndsam behandling.

Vi framför härmed även besvär över SPKs beslut att endast medge 12 procents höjning av vårt övriga blöjsortiment, men på grund av semester ber vi att i en senare skrivelse få inkomma med grunderna för vår hemställan."

1974-08-12 SPK yttrar sig till handelsdepartementet

SPK yttrar sig till handelsdepartementet över MoDo-Ks besvär av den 26 juli 1974. Efter en beskrivning av händelseförloppet, fortsätter SPK sitt yttrande:

"MoDo Konsumentprodukter tillverkar dels blöjor av normalkvalitet benämnda Rustibuss och dels blöjor av lägre kvalitet och pris benämnda Nalle. Nalleblöjan började säljas i januari 1974 till ett pris som var lägre än de rörliga kostnaderna. ...

Priset på Nalleblöjan är lägre än priset på övriga tillverkares blöjor. Då det numera visat sig föreligga betydande risk att varan försvinner från marknaden om viss prisökning ej medges finner nämnden det motiverat att företaget medges rätt att överskrida gällande stoppriser för Nalleblöjan med ytterligare 5 procent.

För övriga blöjkvaliteter har inga nya omständigheter av väsentlig betydelse framkommit, varför nämnden hemställer att Kungl Majt lämnar företagets besvär angående dessa kvaliteter utan bifall."

1974-08-16 MoDo-K svarar

MoDo-K inkommer till handelsdepartementet med yttrande över vad SPK anfört den 12 augusti 1974. I skrivelsen påpekar företaget att vissa felaktigheter förekommer i SPKs skrivelse:

"att vi vid tillverkningen av Nalle och Princess använder pappersmassa från systerföretaget MoDoCell AB är felaktig, vilket vi också vid flera tillfällen påpekat för SPK."

MoDo-K anser också att SPK alltför summariskt behandlat prissättningen på MoDo-Ks produkter vid årsskiftet 1973–74, framför allt orsaken till att priset på Nalleblöjan redan då understeg de rörliga kostnaderna. (När Nalleblöjan introducerades på marknaden den 1 januari 1974 satte nämligen företaget ett introduktionspris som var lägre än de rörliga kostnaderna, i syfte att snabbt vinna marknadsandelar. MoDo-K höll fortfarande introduktionspriset när prisstoppet infördes den 7 mars 1974.) Yttrandet avslutas:

> "Vi vill för ordningens skull bekräfta att vi icke tar några nya order på Nalleblöjan, utan vi har endast gjort slutleveranser på tidigare tagna order.
>
> Huruvida vi kommer att kunna fortsätta att leverera Princess-blöjan beror på utgången av vår besvärsskrivelse."

1974-08-23 Handelsdepartementet ger dispens
Handelsdepartementet meddelar sitt beslut beträffande MoDo-Ks besvär av den 26 juli 1974. Handelsdepartementet medger 15 procents prishöjning på Nalleblöjan, vilket är betydligt mer än de 5 procent som SPK rekommenderade i sitt yttrande av den 12 augusti 1974. Beträffande Princessblöjan följer handelsdepartementet SPKs förslag och medger ingen prishöjning.

1974-12-02 MoDo-K besöker SPK
MoDo-K besöker SPK för att diskutera prishöjningar på hushålls- och toalettpapper. Företagets representanter redogör för "den mycket allvarliga förlustsituation" som MoDo-K befinner sig i.

1974-12-11 MoDo-K anmäler prishöjning på hushållspapper
MoDo-K anmäler till SPK en beslutad prishöjning på hushålls- och toalettpapper med cirka 10 procent. Verkställande direktör John Nordlund avslutar skrivelsen på följande sätt:

"Vi vill understryka att bakgrunden till de prishöjningar vi härmed anmäler icke primärt är kostnadsökningar som inträffat efter förra prishöjningstillfället. Nödvändigheten av prishöjningar beror på att vi hitintills långt ifrån kunnat kompensera oss för inträffade kostnadsökningar, vilket som framgått försatt oss icke bara i en otillfredsställande lönsamhetssituation utan i en direkt förlustsituation."

1974-12-18 SPK begär mer information
SPK begär kompletterande material beträffande MoDo-Ks anmälan att höja priserna på hushålls- och toalettpapper. SPK anser att MoDo-K inte tillräckligt noggrant har redogjort för vilka kostnadsfaktorer och andra förhållanden som enligt MoDo-K motiverar prishöjningen. Därför menar SPK att den gällande tidsfristen på 30 dagar från anmälningsdagen inte skall räknas från den 11 december 1974 utan från den dag då företaget inkommer till SPK med en för SPK godtagbar motivering av prishöjningarna.

1974-12-27 MoDo-K svarar
MoDo-K svarar på SPKs skrivelse av 1974-12-18, John Nordlund upprepar vad han meddelade i prishöjningsanmälan av den 11 december 1974.

1975-01-31 MoDo-K och SPK diskuterar
MoDo-K och SPK sammanträder.

Företaget representeras av verkställande direktören John Nordlund, ekonomichef Werner Magnusson och marknadschef Nils Sjögren. SPKs representanter utgörs av Kerstin Björkholm och Stefan Saläng, varav den senare skriver minnesanteckningar från mötet. Det är i första hand MoDo-Ks avsikt att höja priserna på hushålls- och toalettpapper med omkring 10 procent som diskuteras. I en sammanfattande bedömning skriver Stefan Saläng bl a:

"Enligt företagets interna resultatsammanställning för perioden januari–november 1974 indikeras en relativt stark försämring av rörelseresultatet efter avskrivningar för region Skandinavien. Denna uppvägs till viss del av resultatförbättringar för region Storbritannien medan verksamheten i Centraleuropa väntas ge ett ungefär oförändrat resultat."

John Nordlund reagerar starkt mot detta synsätt. Han anser inte att lönsamheten på Storbritannien är ett argument för att fortsätta att driva den svenska verksamheten med förlust.

1975-03-03 MoDo-K höjer priset på hushållspapper
MoDo-K genomför prishöjning på hushålls- och toalettpapper med 10 procent.

1975-07-01 MoDo-K anmäler prishöjningen till SPK
MoDo-K anmäler beslutad prishöjning på hushålls- och toalettpapper till SPK. Efter en allmänt beskrivande inledning fortsätter John Nordlund i brevet:

"Den allvarliga resultatförsämringen under 1974 och 1975 som bringat oss i en nu långvarig förlustsituation har uppstått trots att kraftiga åtgärder gjorts för att rationalisera verksamheten och trots att vi under denna period icke oväsentligt expanderat vår rörelse.

Det råder således ingen tvekan om att huvudorsaken till det negativa resultatet står att finna i att vi – av orsaker som Ni väl känner – icke kunnat kompensera oss för de mycket kraftiga kostnadsökningar som vi drabbats av.

Då vi på goda grunder anser oss kunna förstå att dessa lönsamhetsproblem icke enbart gäller oss utan även andra företag i branschen är det vår övertygelse att Nämnden har förståelse för det allvarliga läget och det ohållbara i att på sikt driva vår rörelse med direkt förlust.

Det är mot bakgrunden av situationens utomordentliga allvar vi nu ser oss nödsakade att genomföra prishöjningar som inte enbart kompenserar i år inträffade kostnadsökningar (5,1 procent) utan även tidigare icke genomförbara prishöjningar (4,0). I allt således 9,1 procent.

Eftersom stora delar av kostnadsökningarna redan drabbat oss och dessutom drabbat oss med lång retroaktiv verkan hemställer vi till Nämnden att utan dröjsmål få genomföra härmed anmälda prishöjningar."

1975-07-02 MoDo-K söker dispens för att höja blöjpriserna
MoDo-K söker dispens hos SPK att få höja priserna på blöjor med mellan 9–19 procent. Verkställande direktören konstaterar att prisstoppet för blöjor nu är inne på sin 17e månad och därför får betraktas som ett i praktiken permanent tillstånd. Företaget har av detta skäl tvingats ompröva hela sin produktion av blöjor. Det är framför allt tveksamt om MoDo-K skall fortsätta tillverkningen av de mest utsatta produkterna, Nalle och Princess.

1975-07-16 SPK begär mer information
SPK begär kompletterande material till anmälan om planerad prishöjning på mjukpapper. Nämnden anser sig inte ha fått tillräckligt med material för att kunna bedöma om prishöjningen är motiverad eller ej. Den gällande tidsfristen – en månad – skall enligt SPK gälla från och med den dag då SPK erhållit det nu begärda materialet.

1975-07-18 MoDo-K svarar
MoDo-K svarar på SPKs skrivelse av den 16 juli 1975 med följande brev:

"Vi har erhållit Ert brev 75-07-16 och ber att få framföra vår åsikt, att förhandsanmälan som sådan är komplett enligt tillämpningsföreskrifterna, eftersom anmälan innehåller, för det första, den planerade höjningens storlek, för det andra, dagen för prishöjning och för det tredje, de skäl enligt säljarens mening som motiverar prishöjningen.

Tidsfristen skall därför räknas en månad från den dag SPK erhöll vår förhandsanmälan.

Vi skall naturligtvis inkomma med de av Er begärda upplysningarna som Ni tidigare icke har erhållit."

1975-07-25 MoDo-K uppvaktar handelsdepartementet
MoDo-K uppvaktar handelsdepartementet och överlämnar en skrivelse som redogör för bakgrunden till de prishöjningar som företaget anmält för hushålls- och toalettpapper samt för den dispensansökan som lämnats till SPK den 2 juli 1975 rörande prishöjning på blöjor.

1975-07-29 SPK begär ytterligare information
SPK begär in kompletterande material från MoDo-K beträffande företagets dispensansökan om prishöjning på blöjor.

1975-07-30 MoDo-K svarar med mer material
MoDo-K skickar till SPK det av SPK den 16 juli 1975 begärda materialet rörande förhandsanmälan om prishöjning på hushålls- och toalettpapper.

1975-08-05
MoDo-K sänder ytterligare material till SPK beträffande förhandsanmälan den 1 juli 1975.

1975-08-20
MoDo-K skickar kompletterande material till SPK beträffande dispensansökan om prishöjning på blöjor.

1975-09-01
MoDo-K skickar enligt överenskommelse per telefon en uppställning som visar pris- och kostnadsökningar för Vita Lamm hushåll, där MoDo-Ks kalkyl jämförs med en kalkyl gjord av SPK. Enligt MoDo-Ks kalkyl motsvarar kostnadsökningarna en prishöjning med 13,3 procent. SPKs beräkning pekar på en prishöjning på 4 procent.

1975-09-02
MoDo-K översänder av SPK begärd resultatprognos för den engelska rörelsen.

1975-09-08 MoDos ledning förhandlar med SPK
Verkställande direktör för Mo och Domsjö AB, Matts Carlgren, samt verkställande direktör för MoDo-K, John Nordlund, besöker generaldirektör Åke Englund på SPK. Carlgren och Nordlund försöker att ge en bild av företagets utveckling sedan prisstoppet infördes i mars 1974. I en rapport som de överlämnar till generaldirektör Åke Englund hävdas:

> "Under 1974 när MoDos totala lönsamhetsbild var ljus kunde vi acceptera, som man från handelsdepartementet uttryckte det, "kortsiktiga ingripanden". I dag är situationen en annan. Trävarusektorn står stilla och går med förlust. Massamarknaden är svag med starkt reducerade utleveranser. Prisnivån sviktar. Finpappermarknaden har likaså drabbats av en djup konjunkturnedgång och verksamheten går nu med underskott. Lagren ökar och binder avsevärd mängd kapital. Detta parat med ett tungt investeringsprogram gör att MoDos likviditet är ytterst ansträngd och planerade investeringar måste begränsas.
>
> Prisregleringar kan i vissa trängda lägen tänkas vara nödvändiga. Men när företag och, som i det här fallet, en hel bransch gastkramas så hårt och under en så lång tid, kommer man i en ohållbar situation och en mängd icke önskvärda effekter gör sig gällande. . . .
>
> För att nå bästa möjliga gemensamma resultat bör anställda, företag och myndigheter leva i harmoni med varandra. Myndigheterna måste ge företagen klara och relativt långsiktiga spelregler för deras verksamhet. Man måste i högre grad än för närvarande kunna lita på lämnad information. Vidare måste SPK vid bedömningen av prishöjningarnas skälighet ta hänsyn till samtliga kapacitetkostnaders utveckling och ej som nu enbart till de kortsiktigt rörliga.
>
> De prishöjningar, som vårt företag anmält för toalett- och hushållspapper samt den dispensansökan som lämnats in till SPK för blöjor, är mot bakgrunden av kostnadsutvecklingen och företagets lönsamhetssituation synnerligen skäliga och bör tillstyrkas om inte företaget skall åsamkas allvarliga och oreparerbara skador."

1975-09-10 SPK meddelar dispens för blöjpriserna
SPK avgör MoDo-Ks dispensansökan om att få överskrida gällande stoppriser på blöjor. Företaget får från denna dag överskrida stoppriset på blöjor med varunamnet Rustibuss med 5 procent och Nalle- och Princessblöjorna med 7 procent. (MoDo-K hade begärt att få höja priserna med 19 procent på Nalle och Princess, samt med mellan 9–15 procent på Rustibuss, beroende på förpackningsstorlek.)

1975-10-16 SPK och MoDo-K överens. SPK verkar för att prisstoppet hävs.
SPK tillåter en prishöjning på hushålls- och toalettpapper med 5 procent. Nämndens beslut gäller inte bara MoDo-K utan hela branschen. MoDo-K bekräftar att företaget godtar en prishöjning på 5 procent mot begärda 9 procent. Samtidigt accepterar MoDo-K ett förslag av SPK att inte höja priset på blöjor före den 1 februari 1976. I gengäld skall SPK verka för att prisstoppet på blöjor upphävs.

1975-10-22 Prisstoppet på blöjor hävs
Prisstoppet på blöjor hävs och ersätts med plikt om förhandsanmälan av planerade prishöjningar. Prisstoppet varade således i drygt 19 månader.

4.3 Regleringsförloppet 1978–79

1978-08-02 MoDo-K anmäler prishöjning på blöjor och hushållspapper
Eftersom plikt om förhandsanmälan föreligger, anmäler MoDo-K till SPK beslutade prishöjningar på blöjor, toalett- och hushållspapper på 4,9 procent. Som skäl till höjningarna anges olika kostnadsökningar, framför allt på pappersmassa. Prishöjningen kommer att gälla fr o m den 4 september 1978.

1978-09-01 MoDo-K besöker SPK
MoDo-K besöker SPK i Stockholm för att diskutera företagets anmälan om prishöjning den 2 augusti 1978. Eftersom priset på pappersmassa stiger ytterligare, vill företaget göra en ny anmälan där dessa ökade kostnader är medräknade i kalkylen.

MoDo-K beslutar av detta skäl att inte genomföra någon prishöjning den 4 september 1978.

1978-09-08 MoDo-K gör ny förhandsanmälan
MoDo-K anmäler nya prishöjningar på blöjor, toalett- och hushållspapper. För att kompensera sig för kostnadsökningar ämnar företaget höja priserna med omkring 8 procent fr o m den 16 oktober 1978. (Med hänsyn till sina kunder ändrar MoDo-K senare prishöjningsdatum till 1978-10-23 för mjukpapper och till 1978-10-30 för blöjor.)

1978-09-20 MoDo-K och SPK förhandlar
Representanter för MoDo-K och SPK diskuterar företagets anmälan om prishöjning av den 8 september 1978.

1978-10-04 MoDo-K skriver till SPK
Rolf Erlandsson, marknadschef på MoDo-K, redogör i brev till SPK för företagets lönsamhetssituation.

1978-10-12 MoDo-K lämnar ett bud
SPK anser inte MoDo-Ks anmälda prishöjning på 8 procent vara motiverad. I ett telefonsamtal med SPK föreslår företaget en prishöjning med 7–7,3 procent. SPK betraktar däremot 5,5 procent som en rimlig prishöjning. Någon överenskommelse mellan MoDo-K och SPK nås inte.

1978-10-13 MoDo-K kritiserar SPK
Telefonsamtalet 1978-10-12 föranleder marknadschef Rolf Erlandsson vid MoDo-K att kritisera SPKs resultatberäkningsmetod i brev till SPK.

1978-10-19 SPK svarar på kritiken
Åke Hallman på SPK besvarar i brev den kritik som MoDo-K riktat mot SPKs beräkningsmetoder.

1978-10-20 Nytt möte MoDo-K och SPK
Ett nytt möte äger rum mellan SPK och MoDo-K om företagets aviserande prishöjningar. Både MoDo-K och SPK står fast vid sina krav. Företaget vill ha minst 7–7,3 procent prishöjning. SPK godtar inte mer än 5,5 procent. Klockan 15.15 avslutas förhandlingarna utan att någon överenskommelse har nåtts.

Prisstopp införs på mjukpapper och blöjor
Klockan 15.50 ringer byråchef Olof Pontusson från SPK och meddelar att prisstopp införts på mjukpapper och blöjor. Prisstoppet gäller fr o m den 19 oktober 1978.

MoDo-K måste nu – efter prisstoppets införande – begära dispens hos SPK, innan företaget kan få höja sina priser med de 5,5 procent som SPK tidigare tillåtit vid förhandlingarna med MoDo-K.

1978-10-23 MoDo-K skriver till SPK
Marknadschef Rolf Erlandsson skriver till Åke Hallman på SPK för att skingra de missförstånd som uppstått kring MoDo-Ks brev av den 13 oktober 1978.

1978-10-24 MoDo-K söker dispens
MoDo-K söker dispens hos SPK om att få höja sina priser på blöjor och mjukpapper med i genomsnitt 7,0–7,3 procent. Som motiv till höjningen hänvisar företaget till de skrivelser som överlämnats till SPK under augusti–oktober 1978 samt till de förhandlingar som ägt rum mellan företaget och SPK under hösten.

SPK inleder förhandlingar
Dispensansökan behandlas inte av SPK. I stället tar SPK kon-

takt med MoDo-K för att förhandla om en avveckling av prisstoppet. Ett antal sammanträffanden äger rum under november och början av december. SPK medger företaget möjlighet att höja sina priser med 5–6 procent under förutsättning att företaget lovar att inte ytterligare höja priserna under 1979, såvida inte exceptionella kostnadsökningar inträffar. Dessa 5–6 procent skall enligt SPK kompensera MoDo-Ks kostnadsökningar för 1978 och de "normala" kostnadsökningarna under 1979.

Detta är ett betydligt sämre bud än det SPK lämnade i oktober före prisstoppets införande, då en prishöjning med 5,5 procent godtogs som en kompensation för kostnadsstegringar under 1978. SPK motiverar sina hårdare krav med att det nu råder prisstopp och att förutsättningarna därför är helt andra än de som gällde innan prisstoppet infördes i oktober.

1978-12-13 SPK höjer sitt bud. MoDo-K accepterar
Efter ett antal diskussioner mellan MoDo-K och SPK höjer SPK nu sitt bud till 7 procent. Om MoDo-K inte accepterar detta bud anser sig SPK tvingad att behandla MoDo-Ks dispensansökan. Företaget informeras om att SPK med största sannolikhet inte kan bifalla dispensansökan, eftersom varken sysselsättningen är hotad på kort sikt eller risk föreligger för att "prisbillig" vara skall tas ur marknaden. Under dessa förutsättningar accepterar MoDo-K denna dag SPKs bud och tillåts höja sina priser med 7 procent fr o m den 2 januari 1979 på hushålls- och toalettpapper och fr o m den 15 januari 1979 på blöjprodukter.

1979-01-08 MoDo-K höjer priset på hushållspapper
MoDo-K höjer priserna med 7 procent på hushålls- och toalettpapper.

1979-01-15 MoDo-K höjer blöjpriserna
MoDo-K höjer priserna med 7 procent på sina blöjprodukter.

1979-01-26 Prisstoppet hävs
Prisstoppet på hushålls- och toalettpapper samt på blöjor hävs

och ersätts med skyldighet att förhandsanmäla planerade prishöjningar.

Utvecklingen efter januari 1979

Produktgrupperna blöjor, menstruationsskydd och mjukpapper är underkastade obligatorisk förhandsanmälan fram till den 22 juni 1982 samt prisstoppade under de allmänna prisstoppen under 1980 och 1981. Förhandsanmälan återinförs efter det allmänna prisstoppet under oktober 1982–februari 1983 och avskaffas den 24 september 1983. Från och med den dagen har MoDos produkter hittills inte varit prisreglerade enligt prisregleringslagen.

5 AB Tegelcentralen och prisregleringen 1978

5.1 AB Tegelcentralen

AB Tegelcentralen med huvudkontor i Malmö är ett försäljningsbolag för sex skånska tegelbruk. Tegelbruken, som i dag (1983) till lika delar äger företaget, är Bara Tegelbruk, Kaniks Tegelfabrik, Klippans Tegelbruk, Minnesbergs Tegelbruk, Slottsmöllans Tegelbruk och Östra Grevie Tegelbruk. Ytterligare ett bruk, Högs Nya Tegelbruk/Helsingborgs Ångtegelbruk, ingick före sin konkurs 1978 i Tegelcentralen.

Tegelcentralen hade en försäljning av tegel på 54 miljoner kronor under 1979. Företaget visar inte någon förlust utan tar provision av bruken så att ett nollresultat uppkommer. Tegelcentralen, vars marknadsandel uppgår till 35 procent, uppfattas som prisledare av konkurrenterna. SPK har accepterat AB Tegelcentralen som förhandlingspart i stället för att förhandla med vart och ett av de enskilda tegelbruken som äger AB Tegelcentralen.

I januari 1978 infördes ett särskilt prisstopp på fasad- och murtegel. Prisstoppet, som blev förhållandevis kortvarigt och hävdes redan efter några månader i maj 1978, behandlas i detta kapitel. Framställningen bygger huvudsakligen på korrespondensen mellan AB Tegelcentralen och SPK under prisstoppsperioden samt på minnesanteckningar av och intervjuer med direktörerna Tommy Harneman, Ingvar Persson och Karl-Olov Fentorp vid AB Tegelcentralen.

5.2 Regleringsförloppet

1977-12-14 Tegelcentralen höjer priset
Tegelcentralens styrelse beslutar att höja priset på tegel fr o m den 1 januari 1978 med i genomsnitt 11,5 procent. Beslutet motiveras framför allt med ökade bränsle- och lönekostnader. Bägge kostnadsslagen är betydande för tegelindustrin. (De gällande priserna hade varit oförändrade sedan den 1 januari 1977.)

1977-12-20 Prishöjningen anmäls till SPK
Tegelcentralen underrättar SPK om den förestående prishöjningen, eftersom företaget har anmälningsplikt om prisändringar till SPK.

1977-12-23 Kunderna får den nya prislistan
Tegelcentralen skickar ut nya prislistor till sina kunder och meddelar att de nya priserna skall tillämpas fr o m den 1 januari 1978.

1977-12-30 SPK begär överläggning. Möte Tegelcentralen–SPK
Som följd av Tegelcentralens anmälan om prishöjning begär SPK överläggning med företaget. Ett sammanträffande äger rum på SPK där representanter för företaget diskuterar prishöjningen med SPKs medarbetare Per-Åke Eriksson och Gun Schulte. Någon överenskommelse nås inte. En ny överläggning bestäms till den 5 januari. Tegelcentralen lovar att skjuta upp prishöjningen till efter detta möte.

Prishöjningen skjuts upp
Med anledning av kontakterna med SPK skickar Tegelcentralen ett brev till sina kunder. Man meddelar där att den aviserade prishöjningen inte kommer att genomföras den 1 januari 1978, eftersom SPK krävt en diskussion kring det beslutsunderlag som låg till grund för prishöjningen.

1978-01-05 Tegelcentralen förhandlar med SPK utan resultat
Representanter för Tegelcentralen besöker SPK. Diskussioner förs med SPKs företrädare Schulte, Hallman och Pontusson. Från Tegelcentralens sida är Baur, Harneman, Persson och Ohlsson närvarande. Under sammanträdet försöker Tegelcentralens representanter ge en bild av företaget och av tegelindustrins utveckling i allmänhet: nästan 70 procent av antalet tegelbruk har lagt ned sin tillverkning de senaste tio åren. Tegelbranschens mörka framtidsutsikter beror på en rad faktorer, främst på nedgången i bostadsbyggandet och en allt hårdare konkurrens från substitutprodukter, såsom lättbetong.

SPKs representanter vägrar acceptera att Tegelcentralen i sina kalkyler räknar med kalkylmässig ränta och vinst. Tegelcentralens representanter å sin sida förkastar SPKs synsätt och hävdar att "vinst" representerar en kostnad som varje annan kostnad och att vinsten är nödvändig för att företaget skall kunna överleva på sikt. Mötet avslutas utan att någon överenskommelse nås.

1978-01-09 Tegelcentralen beslutar höja priset
Det uppkomna läget diskuteras internt på Tegelcentralen. Man drar slutsatsen att anmälningsplikten om prisändring i första hand är till för att SPK skall kunna följa prisutvecklingen och inte för att prisnivån skall hållas på en konstlat låg nivå, som fallet är vid ett prisstopp. Tegelcentralen bör därför genomföra prishöjningen trots att företaget inte är överens med SPK om hur stora prishöjningar som behövs.

SPK och kunderna informeras om prishöjningen
Tommy Harneman från Tegelcentralen informerar i ett brev SPK om att prishöjningen kommer att genomföras och att de nya priserna skall gälla fr o m den 16 januari 1978. Att ett spänt läge har uppkommit i relationen mellan Tegelcentralen och SPK framgår av brevets inledning:

"Med hänsyn till det känsliga läge som informationsutbytet mellan oss hamnat i, väljer jag denna form för svar framför telefonen, som vi egentligen överenskom att utnyttja."

Tegelcentralen meddelar sina kunder per brev att de nya priserna kommer att gälla fr o m den 16 januari 1978.

1978-01-16 Handelsdepartementet skriver till Tegelcentralen
Med anledning av Tegelcentralens aviserade prishöjning har SPK vänt sig till handelsdepartementet. Handelsdepartementet sänder till Tegelcentralen för yttrande en skrivelse som departementet erhållit från SPK med följande text:

"*Prishöjningar på tegel*

1 SPK har till handelsdepartementet anmält att AB Tegelcentralen genomför prishöjningar på tegel. Därvid har SPK huvudsakligen lämnat följande uppgifter.

2 Av landets 23 verksamma tegelbruk svarar den störste leverantören i Sverige, AB Tegelcentralen, för cirka en tredjedel av den inhemska försäljningen. Tegelcentralen är ett försäljningsbolag för sju sydsvenska tegelbruk. Avtalet mellan Tegelcentralen och de sju tegelbruken är registrerat i SPKs kartellregister.

Tegelcentralen uppträder enligt SPK som prisledare på marknaden. Övriga tegelbruk i Sverige genomför i regel lika stora prishöjningar på Tegelcentralen.

3 Tegelcentralen höjde priserna 1977-01-01 med i genomsnitt cirka 12 procent. ... SPK försökte påverka företaget att reducera prishöjningen och påpekade att prissättningen borde baseras på de individuella tegelbrukens situation i stället för på den schablonkalkyl som Tegelcentralen tillämpade. Företaget medgav bristerna i kalkylunderlaget men ändrade inte på prishöjningens storlek.

4 I skrivelse inkommen till SPK 1977-12-22 meddelade Tegelcentralen att företaget beslutat genomföra en prishöjning med i genomsnitt 11,4 procent fr o m den 1 januari 1978. Vid besök på SPK den 30 december presenterade Tegelcentralen det underlag som legat till

grund för styrelsens beslut om prishöjning. . . .

Företaget informerades dessutom om att regeringens kompletterande riktlinjer till SPK bl a innebär att prishöjningar som vidtas som kompensation för förväntade kostnadsökningar inte är förenliga med en stabil prisutveckling. Mot den bakgrunden önskade företaget på nytt gå igenom sitt underlag för prishöjningen.

I avvaktan på en sådan genomgång beslutade Tegelcentralen skjuta på prishöjningen tills vidare.

5 Vid ett besök på SPK den 5 januari framförde företaget nya motiv för prishöjningen. SPK påpekar dock att samma schablonmässigt beräknade genomsnittskalkyl fortfarande låg till grund för beräkningen. Företaget åberopade bl a en ökning av marginalen för kostnadsräntor och vinst och ej kompenserade kostnadsökningar sedan 1973. Sammanlagt motsvarade dessa motiv – enligt företaget – en prishöjning på 13,1 procent. Därav var enligt vad SPK och företaget till slut kunde enas om 4,4 procent hänförlig till inträffade men ej kompenserade kostnadsökningar sedan den senaste prishöjningen i januari 1977.

Enligt SPKs uppfattning hänför sig de av Tegelcentralen åberopade ej kompenserade kostnadsökningarna under tidigare år i huvudsak till effekten av en sjunkande volym.

Tegelcentralen har den 12 januari 1978 meddelat att företaget avser genomföra den anmälda prishöjningen om 11,4 procent den 16 januari 1978.". . .

1978-01-17 Tegelcentralen svarar

Tegelcentralen sänder handelsdepartementet följande svar:

"Enligt dagens telefonsamtal härmed i 'telegramform' våra kommentarer till översänd 'Prishöjningar på tegel' 1978-01-16.

Pkt 1 o 2 Inga.

Pkt 3 Som framgår av bifogade kopia av brev 1978-01-09 till SPK medgav vi inga brister i underlaget, men väl att säkerheten kunde ökas.

Pkt 4 Materialet, som förelades SPK redovisade Utfall 1977, Intäkts-kostnadsökning samt budget 1978. . . .

Vid sammanträdet 1977-12-30 meddelade SPK att man enligt sina direktiv inte kunde ta hänsyn till kalkylmässig avskrivning och ränta. Vi fann detta så anmärkningsvärt att vi önskade ajournera samtalen med SPK. Innan så skedde uttryckte emellertid SPK önskemål om förändring av underlagsmaterialet. Från vår intäktskostnadskalkyl till en ren kostnadsökningsredovisning, som kopplade till vårt gamla material hos SPK.

Vi uppdrog åt vår styrelses ordförande Sven Baur att med Er Per Borg diskutera SPKs direktiv enligt ovan, samtidigt som vi transformerade vårt material enligt SPKs önskemål.

Vi ägde full kännedom om SPKs direktiv, eftersom SPK i brev 1977-11-02 informerat oss och hade således inget behov att gå igenom vårt material av den antydda anledningen efter mötet 1977-12-30.

Pkt 5 Vid besöket 1978-01-05 förde Tegelcentralen inte fram några nya motiv utan endast de gamla förpackade enligt SPKs önskemål. . . .

Även om en ökning av marginalen är önskvärd så bygger vårt slutyrkande på ett bibehållande av densamma.

Mellan SPK och Tegelcentralen har aldrig rått enighet om att 4,4 procent utgör inträffad men ej kompenserad kostnadsökning sedan 1977-01-01. . . .

Eftersom SPKs förmodande om effekten av sjunkande volym på vår kalkyl inte varit föremål för diskussion tidigare har vi inte varit i tillfälle att för dem redovisa nedanstående material." . . .

1978-01-19 Prisstopp införs på tegel

Regeringen inför prisstopp på fasad- och murtegel. Stoppriser utgörs av de priser som gällde den 30 december 1977. Prisstoppet träder i kraft den 27 januari 1978. För Tegelcentralen innebär beslutet att prislistan från 1978-01-01 ersätts med den gamla prislistan från 1977-01-01.

I en muntlig kommentar gör departementsrådet Per Borg klart för Tegelcentralen att en minskning av förlusterna i tegelindustrin under 1978, i jämförelse med förlusterna under 1977, betraktas som en oacceptabel resultatförbättring med hänsyn till den aktuella samhällsekonomiska situationen.

1978-01-23 Tegelcentralen återgår till den gamla prislistan
Tegelcentralen skickar ut meddelande till sina kunder om en återgång till den gamla prislistan. En nytryckt version av denna prislista bifogas.

1978-01-27 Tegelindustrin diskuterar prisstoppet
Representanter från tegelindustrin diskuterar prisstoppet på Sveriges Tegelindustriförening i Stockholm. Direktör Tommy Harneman från Tegelcentralen är närvarande. Vid mötet beslutar man att uppvakta handelsdepartementet för att redogöra för branschens situation.

1978-02-03 Tegelindustrin uppvaktar handelsdepartementet
Sveriges Tegelindustriförening uppvaktar handelsdepartementet. Delegationen beskriver tegelindustrin som en typisk småindustri "med oftast ett 30-tal anställda i varje företag och en omsättningssumma som i regel ej ligger över tio miljoner kronor" och där ett stort antal företag tvingats lägga ned sin tillverkning de senaste åren. Tegelindustrin betecknas som löneintensiv: 38 procent av saluvärdet utgörs av lönekostnaden. Motsvarande siffra för energikostnaden är 20 procent. Bägge kostnadstyperna har genomgått kraftiga förändringar under de senaste åren. Med dessa argument anhåller delegationen att prisstoppet hävs.

1978-02-11 Tegelcentralen söker dispens hos SPK
Tegelcentralen ansöker hos SPK om dispens att få höja sina priser över gällande stoppriser med i genomsnitt 11,4 procent och att höjningen skall gälla fr o m den 20 februari 1978.

1978-02-17 Tegelcentralen diskuterar dispensen med SPK
Ingvar Persson från Tegelcentralen besöker SPK för att diskutera företagets dispensansökan. Vid mötet framgår att SPK endast kan lämna dispens om det finns "synnerliga skäl" för prishöjning.

1978-02-20 Tegelcentralen kompletterar dispensansökan
Tegelcentralen kompletterar sin dispensansökan av den 11 februari 1978 med följande skrivelse:

> *"Komplettering till dispensansökan 1978-02-11*
> Åberopande personligt besök 1978-02-17, får vi som synnerliga skäl anföra
>
> AB BARA TEGELBRUK
> Beslut förskjuts tills prishöjning erhållits vad avser planerad investering hösten 1978 i sättmaskin och tillhörande byggnader på 1 800 tusen kronor.
>
> HÖGS NYA TEGELBRUK AB/
> AB HELSINGBORGS ÅNGTEGELBRUK
> Beställd investering i sättningsmaskin, 1 100 tusen kronor, leverans augusti 1978, kommer att avbeställas därest prishöjning icke beviljas nu. Anledning är likviditetsproblem.
> Det är dessutom, p g a samma likviditetsproblem, stor risk för att en utebliven prishöjning nu kommer att framtvinga en likvidation. Detta innebär i så fall att 36,5 helårsarbetstillfällen försvinner. Beträffande produkter som då skulle försvinna ur marknaden må framhållas att slaget tegel och golvtegel f n endast tillverkas av just ovanstående företag.
>
> AB KANIKS TEGELFABRIK
> Planerad investering under 1978, 400 tusen kronor, kommer att förskjutas.
>
> KLIPPANS TEGELBRUKS AB
> Paketeringsmaskin på 1 400 tusen kronor är beställd för leverans i augusti 1978. Kommer att genomföras oavsett utgången av det aktuella prishöjningsärendet.

MINNESBERG TEGELBRUKS AB
Beslut om planerade investeringar på 350 tusen kronor under 1978 kommer att förskjutas tills tillräcklig prishöjning kunnat genomföras. Anställningsstopp.

SLOTTSMÖLLANS TEGELBRUK
Beslut om planerad investering av avplocknings- och paketeringsmaskin med tillhörande byggnad på 3 600 tusen kronor slutet 1978, kommer att förskjutas.

ÖSTRA GREVIE TEGELBRUK AB
Beställning av avplockningsmaskin på 1 500 tusen kronor med planerad leverans hösten 1978 förskjuts.

Allmänna anledningar till att investeringarna enligt ovan görs beroende av Ert prishöjningsbeslut är att man inte vill riskera likviditetsproblem.

Vi utgår från att framförda synnerliga skäl skall innebära att Ni ser det som nödvändigt att prisjustering måste genomföras omgående och då infinner sig frågan – med hur mycket?

I denna fråga hänvisar vi till översänt material, personligt möte 1978-02-17 och till kommande underhandskontakter."

Tegelcentralen hävdar här att prisstoppet bidragit till en försämring av medlemsföretagens likviditet, vilket i sin tur utövar en negativ effekt på investeringsverksamheten.

1978-03-29 Förhandlingar mellan tegelindustrin och SPK
Representanter för tegelindustrin och SPK sammanträder. Man hoppas från tegelindustrins sida på en helhetslösning för samtliga dispenssökande företag. Mötet ger dock inte upphov till någon överenskommelse.

1978-03-31 Nya förhandlingar ger resultat
Ett nytt möte äger rum mellan tegelindustrin och SPK. Förhandlingar förs mellan Hallman och Pontusson från SPK samt Ekström och Harneman från tegelindustrin. Man når en överenskommelse där SPK tillåter en prishöjning av 6,5 procent av gult

och rött tegel och 7 procent på övriga tegeltyper. De dispenssökande företagen förklarar sig beredda att acceptera denna prishöjning för hela 1978 under förutsättning att den omedelbart får träda i kraft. Om ytterligare lönehöjningar tillkommer under 1978 eller oväntade exceptionella kostnadsökningar inträffar, får företagen återkomma till SPK för att diskutera prishöjningar.

1978-04-04 Tegelcentralen får höja priset
Tegelcentralen får besked från SPK att den kan genomföra de prishöjningar som SPK och tegelindustrin kom överens om den 31 mars 1978.

1978-04-05 Kunderna underrättas
Tegelcentralen meddelar sina kunder att förhandlingarna med SPK resulterat i en prishöjning på mellan 6,5 och 7 procent. De nya priserna kommer att tillämpas fr o m den 10 april 1978.

1978-05-03 Prisstoppet hävs
Prisstoppet på fasad- och murtegel upphör.

Utvecklingen efter maj 1978
Fasad- och murtegel är föremål för obligatorisk förhandsanmälan från och med den 5 maj 1978 till och med den 22 juni 1982 samt för prisstopp i samband med de allmänna prisstoppen under 1980 och 1981. Förhandsanmälan införs efter det allmänna prisstoppet oktober 1982–februari 1983 och upphävs i september 1983. Tegel har därefter till dags dato inte varit föremål för reglering enligt prisregleringslagen.

6 Lilla Harrie Verkstads AB och prisregleringen 1974–76

6.1 Lilla Harrie Verkstads AB

Lilla Harrie Verkstads AB började sin verksamhet 1890 i en gammal bysmedja i Lilla Harrie, ett samhälle en mil norr om Lund. Företaget ombildades 1911 till aktiebolag. Under hela företagets verksamhetstid tillverkade det i huvudsak lantbruksmaskiner. I slutet av 60-talet erhölls licens av Sockerbolaget för tillverkning av betskördemaskinen Hilleshög, vilket medförde att Lilla Harrie Verkstads AB fördubblade sin omsättning inom loppet av ett par år. Under 70-talets senare år skördades omkring 90 procent av den svenska betarealen med Hilleshögmaskiner. 1974 hade företaget 120 anställda och en omsättning på drygt 24 miljoner kronor. Lilla Harrie Verkstads AB gick i konkurs under 1981.

Detta kapitel bygger på korrespondensen mellan Lilla Harrie Verkstads AB, SPK och handelsdepartementet samt på intervjuer med direktör Nils Holmqvist, Lilla Harrie Verkstads AB.

6.2 Regleringsförloppet

1974-03-11 Lilla Harrie höjer priserna för att gardera sig mot kommande prisstopp

Normalt ändrade Lilla Harrie Verkstads AB sina priser i oktober. Men eftersom företaget befarade ett kommande prisstopp, höjdes priserna på jordbruksmaskiner redan under våren 1974,

med undantag för priset på betupptagare där marknadsläget inte ansågs tillåta en höjning.

1974-09-11 Prisstopp införs på lantbruksmaskiner
Prisstopp införs på "viktigare" lantbruksmaskiner och gödselmedel. Som stoppris räknas det pris som gällde den 2 september 1974. Pressmeddelandet från handelsdepartementet motiverar prisstoppet på följande vis:

> "Prisstoppet på lantbruksmaskiner och gödselmedel skall ses mot bakgrund av att priserna på dessa produkter stigit kraftigt under senare tid. Detta medför i första hand ökade kostnader för jordbrukarna. Därmed påverkas även priserna på livsmedel. Genom den överenskommelse mellan staten och jordbrukets organisationer som gäller från den 1 juli i år är priserna på de livsmedel som kommer från jordbruket direkt kopplade till förändringar i de viktigaste kostnadsposterna för produktionen.
>
> Det är därför angeläget för hela folkhushållet att så mycket som möjligt hålla nere kostnaderna för maskiner och andra produktionsmedel som används i jordbruket."

1974-11-12 Lilla Harrie söker dispens
Lilla Harrie Verkstads AB söker dispens hos SPK om att få höja sina priser över gällande stoppriser:

> **"Dispensansökan**
> Med anledning av de ökade kostnader, som vi drabbats av efter det att vi höjde våra priser den 11 mars 1974, anhåller vi om dispens för höjning av våra nettopriser enligt nedan:

Benämning	*Procentuell höjning*
Kulturharvar	11
Långfingerharvar	11
Styvpinnkultivatorer	11
Tallriksharvar	11

Tallriksredskap	11
Påhängshackor	11
Betupptagare	7,5

Verifikationer över materialkostnadsökningar bifogas. Dessa omfattar cirka 75 procent av våra totala inköp. ... Av vår produktion för år 1975 är ca 80 procent prisstoppad.

Motiv för prishöjning

1 Likviditetsproblem

Vi bifogar likviditets- och resultatbudget av den 1974-11-05, som visar resultatet om ingen prishöjning alls beviljas. Därav framgår, att om ingen förändring görs i produktionsprogrammet kommer ett ytterligare lånebehov att uppstå, som vid årets slut uppgår till 2 278 000 kronor. Vi anser det omöjligt att låna upp dessa pengar på normala villkor, möjligen enligt pressen på den svarta marknaden till 100–200 procent ränta. Det skulle ruinera företaget och således inte hjälpa.

En annan följd, om vi inte får höja priserna, skulle bli att leverantörerna inte skulle anse oss kreditvärdiga och inte bevilja oss ens de krediter vi beviljats tidigare år. Vi skulle således tvingas inställa betalningarna och begära oss i likvidation.

2 Vi anser oss vara ett företag som är till nytta för de svenska lantbrukarna och således även för samhället i sin helhet. Vi producerar och utvecklar maskiner avpassade för svenska förhållanden. ...

Vidare vill vi understryka, att om vi kan expandera och bygga nya lokaler, förbättras arbetsmiljön och en effektivare produktion erhålles. Detta medför att vi blir konkurrenskraftigare och kan hålla prisnivån nere. För att detta skall kunna förverkligas fordras normal lönsamhet.

Följder av eventuellt avslag på denna dispensansökan

Om inga prishöjningar beviljas blir följderna:

1 Vi kan inte genomföra det tillverkningsprogram som är beslutat för 1975. ... Detta skulle innebära, att de svens-

ka betodlarna inte skulle kunna få de maskiner de behöver för att klara betskörden. . . .

2 En minskning av produktionen skulle även få andra konsekvenser, som

friställning av arbetskraft (protokoll från företagsnämndens sammanträde den 1974-11-08 bifogas)

företaget skulle stagnera och importen öka

legotillverkare, som är mycket beroende av oss, skulle drabbas

arbetsgläjden och anställningstryggheten skulle minska avsevärt. . . .

Snabbt beslut nödvändigt

Vi säljer våra produkter genom återförsäljare och reserverar oss i dag för prishöjning. Vi reserverar oss också för leverans i händelse vi inte skulle få höja priserna. Återförsäljarna kan i sin tur inte sälja med sådana reservationer. Många lantbrukare vill handla före årets slut. Det är därför nödvändigt med ett snabbt svar på denna ansökan, så att handeln inte stoppas. . . .

Sammanfattning

Företaget startade år 1890. Är välkänt och väl inarbetat. Vi känner ansvar för våra anställda. Vi anser det omotiverat med prisstopp för tillverkare, eftersom konkurrensen är hård och priserna därigenom hålles nere.

För att företaget skall kunna fortbestå, är det nödvändigt att denna ansökan beviljas i sin helhet. Vi kan dock acceptera, att våra nettopriser omgående får höjas med 9 procent resp 6,5 procent och att resterande höjning får göras den 1 april 1975. Detta även om löneavtalet då inte är klart. Ett nytt avtal innebär alltid retroaktiva löneutbetalningar och vi kan ju inte komma med anspråk på våra återförsäljare om mer betalning på redan levererade och fakturerade varor.

Vi upprepar, att om ingen höjning får ske, har vi ett lånebehov på cirka 2,3 miljoner kronor plus 2,5 till 3,5 miljoner, som vi i så fall riskerar att inte få låna av våra

leverantörer i form av förlängd kredit. Vi skulle således vid ett avslag behöva låna upp fem till sex miljoner kronor, vilket är omöjligt.

Vi ber Er beakta det tunga ansvar, som vilar på Er i denna fråga."...

Följande 19 bilagor bifogas ansökan:

"Materialkostnad per 1974-11-03 och 1974-09-20 (13 redskap)
Materialkostnad per 1973-10-01 och 1974-09-01 (4 betupptagare)
Verifikationer över materialkostnadsökningar
Årsredovisningar för 1971, 1972 och 1973
Försäljningsstatistik 1972–74 jämte budgeterad försäljning 1975
Balansanalysschema 1967–73
Likviditetsbudget 1975 av 1974-10-28
Resultatbudget 1975 av 1974-10-28
Likviditetsbudget 1975 av 1974-11-05
Resultatbudget 1975 av 1974-11-05
Långtidsplanering av 1974-06-11
Långtidsplanering av 1974-06-25
Brev från Sveriges Betodlares Centralförening
Brev från Svenska Sockerfabriks AB
Protokoll av 1974-11-08 från Lilla Harrie Verkstads ABs företagsnämnd
Fotokopia av sida i *Veckans affärer* av 6 juni 1974
Nettoprislista *REDSKAP 1974-1,* daterad 1974-03-11
Nettoprislista *REDSKAP SM/74-1,* daterad 1974-03-11
Nettoprislista *Betskördemaskinen HILLESHÖG,* gällande fr o m 1974-03-11"

Ett gemensamt brev från Sveriges Betodlares Centralförening och Svenska Sockerfabriks AB bifogas, vari Hilleshögmaskinens egenskaper lovprisas. Brevet avslutas på följande sätt:

"Vi vill därför starkt understryka Hilleshögmaskinens väsentliga betydelse för betskördens mekanisering och ser en

fortsatt tryggad tillverkning av densamma som en nödvändig förutsättning för genomförande av det årliga skördearbetet, vilket helt domineras av denna för svenska förhållanden anpassade maskin. Vi önskar också framhålla vikten av att det hittills bedrivna utvecklingsarbetet även i fortsättningen bereds tillräckligt ekonomiskt utrymme, varvid den kostnadsmässiga effekten på maskinpriset måste ses i relation till de stora värden som även en måttlig förbättring i maskinens prestanda representerar för näringen och därmed för samhället.

Malmö den 11 november 1974

SVERIGES BETODLARES CENTRALFÖRENING SVENSKA SOCKERFABRIKS AB"

1974-11-08 SPK begär mer information
SPK anmodar Lilla Harrie Verkstads AB att inkomma med uppgifter till SPK om företagets återförsäljare av harvar och plogar och om försäljningens storlek till respektive återförsäljare.

1974-11-14 Lilla Harrie svarar
Lilla Harrie Verkstads AB besvarar SPKs brev från den 8 november 1974.

1974-12-06 SPK anhåller om ytterligare uppgifter
SPK anser att Lilla Harrie Verkstads ABs dispensansökan är ofullständig och begär in kompletterande uppgifter rörande självkostnadskalkyler på företagets produkter.

1974-12-13 Lilla Harrie svarar
Lilla Harrie Verkstads AB sänder begärda kompletteringar till SPK. Kompletteringarna består av 3 maskinskrivna sidor och 16 sidor produktkalkyler.

1975-01-15 SPK ger begränsad dispens
SPK meddelar sitt beslut beträffande Lilla Harrie Verkstads ABs dispensansökan. Företaget tillåts höja sina priser för jord-

bruksredskap med 3 till 8 procent mot begärda 11 procent. Däremot beviljas ingen prishöjning för betupptagare. Någon motivering för beslutet lämnas inte av SPK.

Enligt Lilla Harrie Verkstads ABs kalkyler skulle de begärda prishöjningarna ha gett en intäktsökning på nära 2,3 miljoner kronor, medan de beviljade prishöjningarna endast ger en intäktsförstärkning med cirka 650 000 kronor.

1975-02-04 Lilla Harrie överklagar hos regeringen

Lilla Harrie Verkstads AB överklagar SPKs beslut hos regeringen. Skrivelse från Sveriges Betodlares Centralförening och Svenska Sockerfabriks AB av den 11 november 1974 till SPK bifogas. I överklagandet beskriver först direktör Holmqvist händelseförloppet, sedan hävdar han:

> "Om lönsamheten på vår tillverkning av betupptagare inte tillåtes öka i den omfattning som ansökt prishöjning med 7,5 procent innebär, orkar vi inte ekonomiskt klara en ökad tillverkning. Följden blir, att vi inte kan förse de svenska betodlarna med betupptagare i den utsträckning de behöver för att klara upptagningen av de ökade betarealerna. En annan följd blir, att importen av utländska betupptagare kommer att öka. Dessa utländska maskiner är inte helt lämpliga för svenska upptagningsförhållanden.
>
> SPKs beslut att förvägra oss de ansökta prishöjningarna medför vidare, att vi måste senarelägga en planerad utbyggnad av våra verkstäder. En utbyggnad som skulle göra det möjligt att öka vår tillverkningsvolym, åstadkomma rationellare tillverkning och bättre arbetsmiljö.
>
> Med hänvisning till det ovan sagda, får vi överklaga SPKs beslut av 1975-01-15 och anhåller att handelsdepartementet medverkar till en omprövning av detsamma så att vi tillåtes höja våra priser i enlighet med vår dispensansökan av den 11 november 1974, d v s 11 procent på våra jordbearbetningsredskap och 7,5 procent på betupptagare."

1975-04-03 Regeringen avslår överklagandet
Överklagandet avslås genom att handelsdepartementet fastställer SPKs beslut.

1975-05-21 Lilla Harrie söker på nytt dispens
Lilla Harrie Verkstads AB söker ny dispens där man ber att få höja priserna med 3,8 procent på betupptagare, tallriksharvar, tallriksredskap och styvpinnekultivatorer. Företaget anhåller om att få tillämpa dessa nya priser fr o m den 1 juli 1975.

1975-06-17 Lilla Harrie kompletterar dispensansökan
Lilla Harrie Verkstads AB sänder kompletterande uppgifter till sin dispensansökan av den 21 maj 1975. Eftersom det nu föreligger ett nytt avtal mellan Verkstadsföreningen och SIF, anhåller företaget om dispens för en höjning med ytterligare 1,7 procent fr o m den 1 juli 1975. Prishöjningen skall gälla de produkter som man sökte dispens för den 21 maj 1975. Sammanlagt omfattar nu de bägge dispensansökningarna en begärd höjning på 5,5 procent.

1975-07-11 SPK ger viss dispens
SPK beviljar delvis dispensansökningarna. Lilla Harrie Verkstads AB får höja sina priser med 4 procent mot begärda 5,5 procent. Någon motivering till sitt beslut ger SPK inte.

1975-11-03 Lilla Harrie söker ny dispens
Lilla Harrie Verkstads AB begär dispens hos SPK om att få överskrida gällande stoppriser med följande motivering:

> "Med anledning av de ökade kostnader, som vi drabbats av efter senast beviljad prishöjning (1975-07-11) och som vi kommer att drabbas av under år 1976 i form av ökade lönekostnader, sociala kostnader och materialkostnader, anhåller vi om dispens för höjning av våra nettopriser enligt nedan:

Benämning	*Procentuell höjning*	*Därav konstruktionsändringar, procent*
Kulturharvar	8	2
Styvpinnkultivatorer	7	
Tallriksharvar	10	1,5
Tallriksredskap	7	0,7
Tallriksredskap TRL-18×2	11	5
Betskördemaskiner		
B-700	10	3,2
B-700 S	10	3,4
B-701	10	2
B-701 S	10	1,7

Konstruktionsändringarna är gjorda dels för att få bättre funktion och dels för att få bättre hållbarhet.

Vi bifogar en lönsamhetsundersökning, som gjorts av Sveriges Verkstadsförening. . . .

Motiv för höjning: se vår dispensansökan 1974-11-12. Observera att ett snabbt beslut är nödvändigt för att våra återförsäljare skall veta till vilka priser de skall sälja.". . .

Följande bilagor fogas till ansökan: årsredovisning 1974, lönsamhetsundersökning 1974, resultatbudget 1975, resultatbudget 1976 med och utan prishöjning och förkalkyler för 1976 med och utan prishöjning.

1975-12-16 SPK lämnar begränsad dispens

SPK beviljar delvis dispensansökan och gällande stoppriser får överskridas med följande procentsatser:

Kulturharvar 8, styvpinnekultivatorer 4, tallriksharvar 7, tallriksredskap 7, tallriksredskap TRL-18×2 4 och betskördemaskiner 7. Någon motivering för dessa siffror lämnas ej av SPK.

1976-02-19 Prisstoppet upphör

Prisstoppet hävs. Följande pressmeddelande lämnas av handelsdepartementet.

"Regeringen beslutade i dag att fr o m onsdagen den 25 februari häva prisstoppet på lantbruksmaskiner. Prisstoppet har varit i kraft sedan den 2 september 1974. I en kommentar till beslutet betonar statsrådet Kjell-Olof Feldt betydelsen av att leverantörer av lantbruksmaskiner iakttager återhållsamhet i sin prissättning. Regeringen har vid sitt beslut utgått från att den nu uppnådda prisnivån i stort skall bestå oförändrad under 1976. Statens pris- och kartellnämnd kommer – framhåller statsrådet Feldt – att noga följa prisutvecklingen på området."

Utvecklingen efter februari 1976

Lilla Harries produkter är prisstoppade under de allmänna prisstoppen 1977 och 1980 samt underkastade obligatorisk förhandsanmälan från mars 1978. Lilla Harrie Verkstads AB går i konkurs 1981. Företagsledningen utpekar prisstoppet 1974–76 som en bidragande orsak till konkursen.

7 Prisregleringens företagsekonomiska effekter

Enligt företagens argument, som de återges i fallstudierna, medförde prisregleringarna omfattande konsekvenser för de prisreglerade företagens ekonomiska ställning. Syftet med detta kapitel är att så långt som möjligt uppskatta de enskilda företagens kostnader till följd av prisregleringarna. Beräkningarna har tagits fram i samarbete med de berörda företagen. Samtliga kalkyler bygger på löpande priser. De företagsekonomiska verkningarna diskuteras under tre rubriker: intäktsbortfall genom prisregleringen, effekter på investeringsverksamheten och kostnader för priskontrollens handläggning.

Erfarenheterna från de fem prisreglerade företagen kan diskuteras med utgångspunkt från analysen i diagram 7:1. Diagrammet visar verkningar på intäkter och investeringarna inom en industrigren, som är föremål för priskontroll. Efterfrågan på branschens produkt representeras av en efterfrågekurva medan utbudssidan beskrivs med en s k Salter-kurva. De individuella staplarnas höjd i Salter-kurvan anger den rörliga kostnaden per producerad enhet för respektive anläggning. (Anläggningarna a–e kan ägas av ett eller flera företag.) Kurvan bygger på förutsättningen att de äldre anläggningarna har högre rörliga styckkostnader och mindre produktionskapacitet än de moderna anläggningarna. Jämför anläggning a som är äldst med anläggning e som är modernast. En planerad investering i anläggning f antages ge en lägre styckkostnad än någon befintlig anläggning eftersom den använder en ny teknik.

Diagram 7:1 Effekt på intäkter och investeringar av prisreglering inom en industrigren

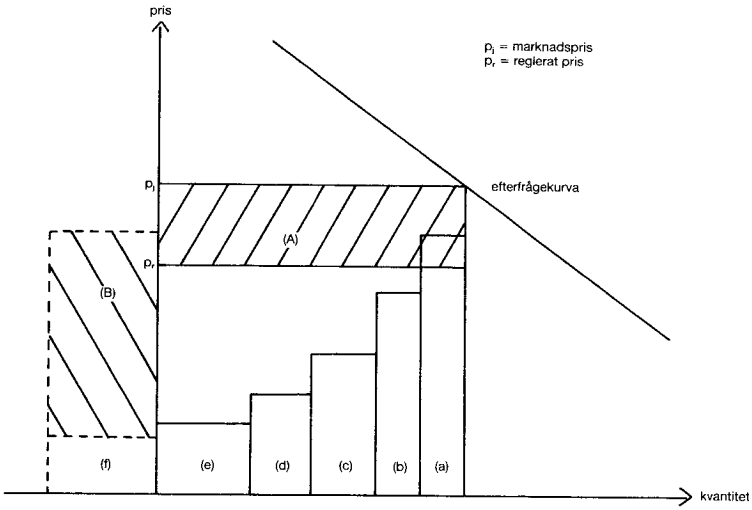

Kommentar. Höjden på staplarna för anläggningarna (a)–(e) anger den rörliga styckkostnaden per producerad enhet. Området mellan prislinjen och respektive stapel representerar anläggningens täckningsbidrag, dvs bidrag för att täcka de fasta kostnaderna.

Ytan mellan det rådande marknadspriset p_j och respektive stapel anger det täckningsbidrag som anläggningen ifråga svarar för. Ju modernare anläggningen är, desto större är täckningsbidraget. I utgångsläget vid priset p_j ger alla företag en "normal" avkastning. Om nu ett prisreglerat pris, p_r, (lägre än det gällande marknadspriset) införs, kommer intäkterna och lönsamheten för samtliga anläggningar att reduceras. Skuggat område A utgör bortfall i intäkter för hela industrigrenen vid det reglerade priset p_r. Den äldsta anläggningen a får inte ens sina rörliga styckkostnader täckta i diagram 7:1. Denna kommer därför att slås ut. Utbudet på marknaden kommer att falla.

Prisregleringen kommer också att påverka lönsamheten av planerade investeringar. Anläggning f representerar en planerad

nyinvestering med ny teknik. Skuggat område B utgör den fasta kostnaden för anläggningen, dvs räntor, normal avkastning på eget kapital och avskrivningar. Prisregleringen gör det omöjligt att täcka den totala kostnaden (fast plus rörlig) för den planerade anläggningen. Följaktligen kommer investeringen inte till stånd. Resurser som skulle investerats i den prisreglerade branschen kommer i stället att överföras till andra industrigrenar. Diagram 7:1 ger en statisk bild – ju långvarigare en priskontroll blir desto större torde de här anförda effekterna vara. Jämför ovanstående diskussion med analysen kring diagram 9:2 i kapitel 9.

7.1 Intäktsbortfall genom prisregleringen

Samtliga företag, som ingår i fallstudierna, uppger att den helt dominerande ekonomiska effekten av prisregleringspolitiken utgjordes av ett bortfall i intäkterna. Detta bortfall uppkom genom att det reglerade priset sattes lägre än det pris företaget skulle ha tagit i frånvaro av prisreglering (marknadspriset). Se diagram 7:1. Företagen har sökt beräkna intäktsbortfallet som skillnaden mellan de intäkter de förväntat sig om prisregleringarna inte genomförts och de intäkter de faktiskt erhöll under prisregleringsperioden.[1] Följande bild framkommer.

Gullfiber AB beräknar ett intäktsbortfall på minst 50 miljoner kronor på grund av prisstoppet under perioden mars 1974–december 1976. Intäktsbortfallet medförde en sänkt lönsamhet. Nedgången i lönsamheten är ett återkommande argument i Gullfibers framställningar om att få höja priserna på sina produkter. Ju längre prisstoppet varade, desto kraftigare blev intäktsbortfallet. Detta bidrog i sin tur till likviditetsproblem för företaget. När dessa blir akuta uppmanar SPKs representanter

[1] Inget företag rapporterar att produktionskostnaderna kunde sänkas under de perioder som prisregleringarna var i kraft. Intäktsbortfallet bidrog därmed direkt till sänkt lönsamhet.

Gullfiber vid ett tillfälle att sälja någon eller några av sina tillgångar. Gullfibers oro beträffande företagets finansiella situation förstärks bl a av generaldirektör Englunds uppfattning att förlustpriser inte är "synnerligt skäl" för dispens.

Prisstoppet på lättbetong upprätthölls i ungefär ett år – från mars 1974 till april 1975. Enligt tabell 7:1 orsakade prisstoppet *Siporex AB* ett intäktsbortfall på cirka 7 miljoner kronor, eftersom stoppriserna understeg de priser som företaget annars skulle hållit. Beräkningarna i tabell 7:1 tar inte hänsyn till nedläggningen av Södertäljefabriken. Verksamheten där upphörde den 30 juni 1975 då cirka 200 personer friställdes. SPKs syn på nedläggningen framgår av direktör Linderoths minnesanteckningar efter ett besök hos SPK.

> "Noteras bör ett märkligt uttalande av Ohlsson (vid SPK) under diskussionerna den 3 februari. Han framhöll därvid att det nog varit positivt att SPK hållit igen på lättbetongs prishöjningar. Branschen behövde strukturrationaliseras och hade företagen fått ta ut de priser man önskade hade rationaliseringen enbart fördröjts."

Det är svårt att bedöma Södertäljefabrikens utsikter att fortsätta verksamheten om prisstoppet inte hade införts. Troligtvis var det i första hand den vikande byggmarknaden som tvingade fram en nedläggning, men prisstoppet påskyndade processen och omintetgjorde de möjligheter fabriken eventuellt hade haft att fortsätta driften.

Prisstoppet 1974 på *MoDo-K*s produkter hushålls-, toalett- och sanitetspapper varade omkring fyra månader. Eftersom prisstoppet ersattes med krav på förhandsanmälan om prishöjningar påverkades lönsamheten under hela perioden februari 1974–oktober 1975. Prisstoppet på blöjor varade i 19 månader. Det blev enligt uppgift från MoDo-K särskilt kännbart, eftersom det infördes under en period när MoDo-K tillämpade ett lockpris på lågprisblöjorna Nalle och Princess. SPK ansåg inte denna tillfälligt låga prisnivå som ett motiv för prishöjning utan avslog

Tabell 7:1 Siporex AB. Intäktsbortfall mätt i kronor på grund av prisstoppet på lättbetong 1974–75

a. *Oarmerade produkter*

Period	Försäljningsvolym	Stoppris understiger av Siporex begärt pris med	Intäktsbortfall
740315–740508	2 422 000	11%	266 000
750201–750430	3 642 000	12%	437 000
		Summa:	703 000

b. *Armerade produkter*

Period	Försäljningsvolym	Stoppris understiger av Siporex begärt pris med	Intäktsbortfall
740315–740517	11 607 000	7%	812 000
740518–740630	8 341 000	10%	834 000
740701–740930	14 458 000	5%	723 000
741001–750131	26 355 000	8%	2 108 000
750201–750430	20 199 000	9%	1 818 000
		Summa:	6 295 000
Totalt intäktsbortfall			6 998 000

Kommentar. Tabellen är framräknad av Siporex AB.

MoDo-Ks dispensansökan. En viss höjning tilläts sedan MoDo-K överklagat hos handelsdepartementet med argumentet att det förelåg en uppenbar risk att lågprisblöjorna skulle tas ur marknaden.

Tabell 7:2 Intäktsbortfall mätt i kronor för MoDo-K på grund av prisstopp och förhandsanmälan 1974–75 och oktober 1978–januari 1979. Uppdelning på produktgrupper.

1974	
Blöjor	2 000 000
Toalett- och hushållspapper	1 250 000
Blöjsnibbar	340 000
Övriga produkter	100 000
1975	
Blöjor	700 000
Toalett- och hushållspapper	2 100 000
Summa för 1974–75	6 490 000
Oktober 1978–Januari 1979	
Blöjor och rullpapper	1 730 000

Kommentar. Tabellen är framräknad av MoDo-K

Kalkylen i tabell 7:2, som är utarbetad i samarbete med MoDo-Ks ekonomichef Olle Sten, anger att MoDo-K förlorade 6,5 miljoner kronor i intäkter på grund av prisstoppet 1974–75. MoDo-Konsumentprodukters VD, John Nordlund, anser emellertid att prisregleringen hade en betydligt större inverkan på företagets ekonomiska ställning än vad som framgår av tabellen.

> ”MoDo-Konsumentprodukters skandinaviska verksamhet drabbades under 1974 till 1976 av en kraftig resultatnedgång. Under 1977 återhämtades resultatet till en otillräcklig avkastningsgrad på cirka 12 procent på det arbetande kapitalet (efter planenliga avskrivningar men före centrala kostnader inom MoDo-Konsumentprodukter AB och Mo och Domsjö AB). Denna resultatnivå uppnåddes också 1973. Genom gjorda satsningar under början av 70-talet skulle normalt sett lönsamheten ha fortsatt att stiga under

åren 1974, 1975 och 1976. Om man endast räknar med att resultatet för åren 1974–76 hade legat på 1973 års nivå, hade det ackumulerade resultatet varit 29 miljoner kronor högre. Den största delen av denna resultatskillnad beror på prisregleringarna och för åren 1974–75 överstiger denna skillnad 10 miljoner kronor. Dessutom har prisregleringarna givit kraftiga efterverkningar. Utöver de ovan direkt matematiskt beräknade förlusterna på 6,7 miljoner kronor[1] beror detta på:

- Underhandslöften till SPK att ej återkomma med förnyade höjningskrav före en viss tidpunkt.
- På grund av lönsamhetssituationen nödvändig återhållsamhet i produktutveckling, vilket i synnerhet för blöjor och menstruationsskydd reducerat resultaten under efterföljande år.
- Senareläggning av rationella investeringar på grund av osäkerhet i den framtida lönsamheten.
- Prishöjningsansökningar endast direkt kostnadsmotiverade trots att marginalförstärkningar var erforderliga och marknadsmässigt möjliga."

Ett nytt prisstopp på MoDo-Ks produkter infördes den 19 oktober 1978 som följd av att MoDo-K och SPK inte kom överens om hur stora prishöjningar som skulle genomföras i oktober 1978. Efter förhandlingar mellan SPK och MoDo-K nåddes en "överenskommelse" i december 1978. Prisstoppet medförde ett intäktsbortfall på 1,7 miljoner kronor under tiden 22 oktober 1978–14 januari 1979 enligt tabell 7:2. Om MoDo-K hade fått dispens att höja priserna med 5,5 procent hade intäktsbortfallet reducerats till 0,4 miljoner kronor. MoDo-K uppfattar prisstoppet som ett "straff" i form av ett intäktsbortfall på 1,3 miljoner kronor för att företaget inte accepterade SPKs bud i oktober 1978.

När *Tegelcentralen* höjde sina priser i januari 1978, utan att ha nått en överenskommelse med SPK, infördes prisstopp på fasad-

[1] I denna siffra ingår också MoDo-Ks kostnader för handläggning av prisstoppet och förhandsanmälan.

och murtegel. Prisstoppet varade i bara fyra månader, men överenskommelsen med SPK i slutet av mars innebar att företaget inte fick ta ut de priser man ansåg befogade efter prisstoppets hävande. Tegelcentralens kostnader för prisstoppet i form av intäktsbortfall beräknas till 2,8 miljoner kronor i tabell 7:3.

Tabell 7:3 Intäktsbortfall mätt i kronor för AB Tegelcentralen genom prisstoppet på fasad- och murtegel 1978

Period	Försäljningsvolym	Stoppris understiger av Tegelcentralen begärt pris med	Intäktsbortfall
780101–780410	11 200 000	11,5%	1 288 000
780410–781231	34 000 000	4,5%	1 530 000
		Summa:	2 818 000

Kommentar. Tabellen bygger på beräkningar gjorda av AB Tegelcentralen

I september 1974 infördes prisstopp på jordbruksmaskiner. Det upphörde i februari 1976. Prisstoppet påverkade intäkterna för *Lilla Harrie Verkstads AB* i första hand under 1975–76. Trots att prisstoppet hävdes tidigt 1976, fick det kraftiga verkningar på 1976 års resultat. Anledningen var att orderingången under fjärde kvartalet 1975 och första kvartalet 1976 i stort sett fullteckna-de hela 1976 års produktion till reglerade försäljningspriser. Däremot påverkades inte 1974 års resultat nämnvärt av prisstoppet eftersom 1974 års produktion redan var såld till oreglerade priser när prisstoppet infördes i september detta år.

Det är svårt att exakt beräkna hur mycket Lilla Harrie Verkstads AB förlorade i intäkter genom prisstoppet. Det var ofta stor skillnad mellan order- och försäljningsdatum. Eftersom priset bestämdes vid ordertillfället men bokfördes först vid försäljningen, kunde olika priser tas ut för samma maskintyp vid försäljning under samma tidsperiod. Dessutom tillämpades ett bonus- och rabattsystem till de största kunderna.

Tabell 7:4 Intäktsbortfallet mätt i kronor för Lilla Harrie Verkstads AB genom prisstoppet på jordbruksmaskiner

	1975	1976	Summa
Betupptagare	700 000	900 000	1 600 000
Övriga maskiner	1 200 000	900 000	2 100 000
Summa	1 900 000	1 800 000	3 700 000

Kommentar. Tabellen är framräknad av Lilla Harrie Verkstads AB

Enligt beräkningarna i tabell 7:4 utgjorde intäktsbortfallet för Lilla Harrie Verkstads AB totalt 3,7 miljoner kronor under åren 1975 och 1976, cirka 1,6 miljoner kronor på betupptagare och 2,1 miljoner på övriga maskiner. Prisregleringen bidrog till att finansiellt undergräva Lilla Harrie Verkstads AB och därmed bereda vägen för företagets konkurs 1981.

Beräkningarna i tabellerna 7:1–7:4 av intäktsbortfallet måste bedömas med stor försiktighet. Det går inte att exakt prognostisera hur stora intäkterna skulle blivit utan prisregleringarna. Tabellerna anger den bästa bedömning som respektive företag anser sig kunna lämna.[1] Tabellerna visar dock att en omedelbar effekt av prisregleringarna blev lägre intäkter för de prisreglerade företagen jämfört med de intäkter som hade erhållits om planerade prishöjningar hade kunnat genomföras. Detta resultat illustreras av ytan A i diagram 7:1. Prisregleringen utgjorde således för samtliga företag en bindande restriktion på prissättningen. (Jfr även med diskussionen rörande diagram 9:2.)

[1] En alternativ metod att beräkna effekterna av prisregleringarna på företagens intäkter vore att använda sig av ekonometriska skattningar av den typ som diskuteras i kapitel 9. Sådana skattningar för varje enskilt företag och dess marknad kräver emellertid en mycket omfattande arbetsinsats och har av detta skäl bedömts ligga utanför ramen för denna bok.

7.2 Effekter på investeringsverksamheten

En klar effekt av prisregleringspolitiken enligt beskrivningen i det föregående avsnittet är att intäkterna och därmed lönsamheten sjönk för de prisreglerade företagen. Minskad lönsamhet brukar också medföra en nedgång i investeringarna. De fem företagen har vart och ett sökt bedöma effekterna av prisregleringarna på sin investeringsaktivitet. Följande kan noteras.

Innan prisstoppet på mineralull infördes i mars 1974 hade *Gullfiber AB* planerat att investera i en tillverkningslinje T6 i fabriken i Billesholm. Denna investering skulle enligt de ursprungliga planerna ha varit genomförd så att produktionen skulle ha startat senast strax efter årsskiftet 1976–77. Priskontrollen gjorde emellertid att företagets lönsamhet drastiskt minskade under 1974–75, vilket fick till följd att investeringarna i T6 uppsköts med 15 månader.[1)]

Det försenade genomförandet av linje T6 i Billesholm fick dessutom till följd att investeringen i en linje T9 i Söråker utanför Sundsvall fördröjdes med cirka 12 månader. Företaget behövde generera kapital för investeringen i linje T9 och företagets personalresurser tillät enbart en linjeuppbyggnad i taget.[2)]

För *Siporex*'del bidrog prisstoppet på lättbetong till en snabbare avveckling av tidigare investeringar i form av nedläggningen av fabriken i Södertälje.

[1)] På grund av förseningen i byggandet av T6 importerade Gullfiber cirka 22 000 ton i syfte att ersätta den uteblivna egna produktionen på linje T6.

[2)] Man skulle kunna tänka sig att Gullfiber fått möjligheter att använda bättre teknologi och modernare utrustning i de linjer som senarelades. Med andra ord skulle dessa investeringar vara effektivare än vad som annars blivit fallet. Mot detta talar emellertid en rad faktorer. Teknologin var praktiskt taget oförändrad under denna tid. T6 liksom T9 fick i stort sett samma utrustning som de skulle fått om de hade varit klara tidigare. Möjligtvis gjordes några smärre förbättringar i kringutrustningen, men dessa skulle under alla omständigheter ha genomförts som ett led i det kontinuerliga rationaliseringsarbetet. Dessutom fick investeringarna i T6 och T9 genomföras med ett mer pressat tidsschema än vad som ursprungligen var planerat.

För *MoDo-K* noterar verkställande direktören – se kommentaren till lönsamhetskalkylerna för MoDo-K i föregående avsnitt – att "rationella investeringar" senareläggs på grund av osäkerhet om framtida lönsamhet. Någon kalkyl över prisstoppets effekter på investeringarna lämnar dock inte MoDo-K.

För tegelindustrin fick prisstoppet inte några konsekvenser i form av företagsnedläggelser och nedskärningar i investeringsverksamheten, eftersom det varade i enbart tre månader. I brev till SPK av den 11 februari 1978 angav *Tegelcentralen* att ett antal planerade investeringar vid tegelbruken skulle uppskjutas som en följd av prisstoppet. På grund av prisstoppets kortvarighet genomfördes investeringarna och – om de uppsköts – var det av andra skäl än prisstoppet.[1)]

Vid *Lilla Harrie Verkstads AB* hade företagsledningen före prisstoppet planer på betydande investeringar för att modernisera och förbättra arbetsmiljön. Under prisstoppsperioden sköts planerna upp på grund av försämrad lönsamhet och växande likviditetsproblem. De blev sedan inte aktuella eftersom marknaden för företagets produkter stagnerade, vilket bidrog till konkursen för Lilla Harrie Verkstads AB 1981.

Prisregleringspolitiken under 70-talet innebar en ny osäkerhetsfaktor i företagens planering. Företagen blev osäkra om huruvida de skulle priskontrolleras eller ej och om vad som skulle hända efter ett eventuellt avskaffande av prisstopp. Det är rimligt att hävda att denna ökade osäkerhet om framtiden utövade en negativ effekt på företagens investeringar.

7.3 Kostnader för priskontrollens handläggning

Fallstudierna visar att handläggningen av prisregleringarna åsamkade företagen en rad kostnader för sammanträden med

[1)] En av Tegelcentralens ägare, Högs Nya Tegelbruk/Helsingborgs Ångtegelbruk, lade ner sin verksamhet under hösten 1978. Företaget befann sig emellertid redan före prisstoppet i en så dålig ekonomisk situation, att nedläggningen knappast kan ha orsakats av prisstoppet.

SPKs representanter, telefonsamtal, brev, förberedelser för sammanträden, överläggningar inom företaget rörande priskontrollerna, diskussioner och kontakter med branschorganisationer, konkurrenter, kunder, arbetsförmedling och fackliga organisationer liksom med handelsdepartementet och andra myndigheter.

Det ligger i sakens natur att det är svårt att exakt uppskatta kostnaderna för handläggningen av prisregleringen. De fem fö-

Tabell 7:5 Gullfiber ABs handläggningskostnader på grund av prisstoppet på mineralull 1974–75

	Kronor
1 Lönekostnad för biträdande marknadschefen (18 månaders arbete halvtid med prisstoppet)	94 000
2 Lönekostnad för verkställande direktören (3 månaders arbete heltid 1974–75 med prisstoppet)	100 000
3 Lönekostnad för vice verkställande direktören (1/3 arbetstid med prisstoppet mars–december 1974 och 4 månader heltid 1975)	148 000
4 Lönekostnad för ekonomidirektören (18 månader halvtid 1974–75)	100 000
5 Lönekostnad för sekreterare och övrig personal 1974–75	125 000
6 Sammanträde på arbetstid med företagsnämnderna rörande priskontrollen	3 750
7 Telefonkostnad (minst 500 samtal på i genomsnitt 20 minuter)	10 000
8 Resekostnader för sammanträden i Stockholm och Katrineholm. Omkring 40 resor à 800 kronor per person och resa (flygbiljett, hotellrum, traktamente och taxi)	32 000
Summa handläggningskostnader	612 750

Kommentar. Tabellen är framräknad av Gullfiber AB

retagen har dock sökt göra sådana kalkyler vilka presenteras i tabellerna 7:5–7:8. Beräkningarna – liksom uppskattningarna av effekterna på lönsamheten – måste tolkas som grova uppskattningar och användas med betydande försiktighet.

I tabell 7:5 presenteras en beräkning av handläggningskostnaden för *Gullfiber* under 1974–75. Kostnaderna är uppdelade på åtta poster. De fem första utgör lönekostnader inklusive lönekostnadspåslag för den personal som var engagerad med prisstoppsfrågor. De tre sista posterna omfattar kostnader för sammanträden på arbetstid med företagsnämnderna, telefonkostnader samt resekostnader för sammanträden utanför Billesholm. Totalt uppgår företagets kostnader för handläggning av priskontrollen till 600 000 kronor under perioden mars 1974–juni 1975.

*Siporex AB*s kostnader för handläggning av prisstoppet på lättbetong under 1974–75 omfattar samma kostnadselement som för Gullfiber AB: lön till personal som svarar för arbetet med prisstoppet, telefon- och resekostnader. Siporex beräknar handläggningskostnaden till omkring 166 000 kronor enligt tabell 7:6.

Tabell 7:6 Siporex ABs kostnader för handläggning av prisstoppet på lättbetong 1974–75

	Kronor
Löner till personer i ledande ställning (800 timmars arbete med prisstoppet)	75 000
Löner till personal på kalkyleringsavdelningen och till sekreterare (1 600 timmars arbete med prisstoppet)	80 000
Telefon- och portokostnader	3 000
Resekostnader för sammanträden med SPK i Stockholm. (Omkring tio resor à 800 kr)	8 000
Summa:	166 000

Kommentar. Tabellen är framräknad av Siporex AB

MoDo-K uppskattar kostnaden för handläggning av prisregleringen 1974–75 till 250 000 kronor, vilket motsvarar kostnaden för 1 1/2 person heltidssysselsatt under perioden april 1974–oktober 1975. Kostnaden för oktober 1978–januari 1979 beräknar företaget till 42 000 kronor, därav 15 000 kronor i lönekostnad för ekonomichef, marknadschef och verkställande direktör, 25 000 kronor för personal på ekonomiavdelningen och 2 000 kronor för revidering av prislistor den 15 och 25 september 1978. Enligt marknadschef Rolf Erlandsson var det största problemet med prislistorna inte själva kostnaden för utskrift och distribution, utan den dåliga PR som blev följden av att MoDo-K lämnade olika prisuppgifter med kort mellanrum.

Tegelcentralen uppskattar sina kostnader för handläggning av det kortvariga prisstoppet på tegel 1978 till omkring 38 000 kronor enligt tabell 7:7. Den största posten gäller brev till Tegelcentralens kunder om ändrade prislistor.

Tabell 7:7 AB Tegelcentralens kostnader för handläggning av priskontrollen 1978

	Kronor
Löner till personer i ledande ställning (100 timmars arbete med prisstoppet)	8 000
Tryck- och portokostnader för utskick av meddelanden och prislistor till kunder p g a prisstoppet	18 000
Resekostnader för sammanträden med SPK, Sveriges Tegelindustriförening och för uppvaktning av handelsdepartementet (Omkring tio resor à 1 200 kr)	12 000
Summa:	38 000

Kommentar. Tabellen är framräknad av AB Tegelcentralen

Prisstoppet på jordbruksmaskiner medförde för *Lilla Harrie Verkstads AB* att en person anställdes för sex månader heltid. Vederbörande tog fram material rörande prisstoppet och iord-

ningställde skrivelser till SPK. Dessutom beräknar direktör Holmqvist att han ägnade omkring 30 procent av sin arbetstid åt frågor rörande prisregleringen under perioden september 1974 till februari 1976. I oktober 1975 ansåg direktör Holmqvist att företaget dittills sammanlagt skickat iväg 2,5 kilo papper till SPK. Ett stort antal telefonsamtal utväxlades också mellan Lilla Harrie Verkstads AB och SPK. De totala administrationskostnaderna uppskattas till 120 000 kronor i tabell 7:8.

Tabell 7:8 Lilla Harrie Verkstads ABs kostnad för handläggning av prisstoppet 1974–76

	Kronor
Lön till verkställande direktören (800 timmars arbete med prisstoppet)	75 000
Lön till sekreterare (800 timmars arbete med prisstoppet)	40 000
Telefon- och portokostnader	1 500
Resor för sammanträden med SPK i Stockholm (Omkring fem resor à 800 kronor)	4 000
Summa:	120 500

Kommentar. Tabellen är framräknad av Lilla Harrie Verkstads AB

I tabellerna 7:5–7:8 har företagen uppskattat sina kostnader för handläggningen av prisregleringsåtgärderna, dvs kostnaderna för förhandlingar och kontakter med SPK och andra myndigheter och organisationer och för interna diskussioner och administrativt arbete rörande priskontroller. Siffrorna i tabellerna torde snarare vara under- än överskattningar av den verkliga handläggningskostnaden. Till följd av prisregleringen fick nämligen företagsledningarna mindre tid för de sedvanliga ledningsuppgifterna. Denna kvalitativa försämring av företagens styrning på övriga områden kan knappast beräknas lika lätt som det i tabellerna angivna antal timmar ledningen ägnade åt SPK och priskontrollerna.

7.4 Fallstudiernas representativitet

De företagsekonomiska effekterna av prisregleringspolitiken illustreras här med uppgifter från fem företag. Man kan fråga sig hur väl de ekonomiska konsekvenserna för dessa företag representerar erfarenheterna av prisregleringspolitiken hos andra företag. De fem företagen har inte valts slumpmässigt. Urvalet har styrts till företag som haft en omfattande dokumentation om kontakterna med SPK och som dessutom varit intresserade av att utlämna sitt arkivmaterial.[1)]

Företagen kan under en priskontrollperiod delas upp i två kategorier. Den ena kategorin utgörs av företag vilkas priser i frånvaro av priskontroller skulle ligga över det priskontrollerade priset. Effekterna på intäkter, investeringar m m av priskontrollen beror då på skillnaden mellan det prisreglerade lägre priset och det högre marknadspriset, på prisstoppets varaktighet, på möjligheterna för företaget att anpassa sig till priskontrollen m m. Det torde stå klart att de fem regleringsförloppen i kapitlen 2–6 behandlar företag inom denna kategori.

Den andra kategorin är företag vilkas priser i frånvaro av priskontroller ändå skulle ligga under de av prisregleringen fast-

[1)] Under arbetet med denna bok har som regel enskilda företag varit positiva till att utlämna sitt källmaterial. De har ansett det värdefullt att materialet "kommer fram" och blir allmänt känt. Vid några tillfällen har dock från företagshåll uttryckts oro för att dokumentation skulle göra att företaget ifråga "stötte sig med SPK" och därmed skulle få en besvärligare situation vid eventuella framtida prisregleringar.

Denna oro har författaren till boken sökt dämpa med fyra argument. *För det första* är det flera företag som träder fram offentligt med sina erfarenheter – inte bara ett enstaka. *För det andra* kan SPK knappast ingripa mot företaget i efterhand eftersom företaget ifråga har publicerat sin interna dokumentation. En publicering av företagets erfarenheter bör *för det tredje* bidra till en debatt om prisregleringen och eventuellt då leda till en omvärdering av den förda politiken. Det faktum att enskilda företag över huvud taget är oroliga för att SPK kan tänkas vidta "motaktioner" visar slutligen på behovet av en publicering.

ställda maximipriserna eller stoppriserna. För dessa företag utgör således inte prisregleringen en direkt begränsning av deras prissättning. De två fallen kan illustreras med hjälp av diagram 7:1 eller diagram 9:2. Det förstnämnda fallet inträffar när den prisreglerande myndigheten sätter det reglerade priset p_r under jämvikts- eller marknadspriset p_j. Det andra fallet inträffar när det reglerade priset hamnar ovanför jämviktspriset. Då utgör inte det reglerade priset en restriktion på företagets prissättning.

Under arbetet med denna bok har företag kontaktats som meddelat att prisregleringen av olika skäl inte varit något probem för dem. Prisregleringen har inte påverkat företagets prissättning eftersom företaget utvecklat metoder att undvika prisregleringen, företaget har haft ett myckert gott "samarbete" med SPK, har mött "förståelse" för sina synpunkter från SPKs sida, företagets priser har av olika skäl befunnit sig under prisstoppspriserna, SPK har med god marginal tillåtit prishöjningar, m m. Dessa företag har inte önskat offentliggöra – och därmed avslöja – sina erfarenheter, kontakter och tekniker. Det är inte av primärt intresse att granska dem i en studie över priskontrollpolitiken eftersom de har lärt sig att "hantera priskontrollen" och gjort den till något av en kuliss.[1)]

När rapporten om regleringsförloppet för Gullfiber AB lades fram för prisregleringskommittén, uppstod en diskussion om dess representativitet. SPKs företrädare hävdade att Gullfiber inte var representativt för hur företagen upplevt priskontrollen. Resultatet av diskussionen blev ett uppdrag åt Statskonsult Organisation AB att studera ett antal branscher för att få en bredare bild av prisstoppseffekterna på enskilda företag. Följande fem branscher valdes ut: dörrsnickerier, lättbetong, gödselmedel, elektriska hushållsapparater och personbilar. Dessa var föremål för selektiva prisregleringar i mitten av 70-talet under högst något över ett år.

[1)] Se för övrigt resultaten från en studie gjord inom SNS av Heikensten m fl (1981).

Inom dessa branscher studerades sedan ett 20-tal företag genom intervjuer. Företagsintervjuerna kompletterades med granskning av årsredovisningar, statistisk bearbetning av finansstatistik på företagsnivå och annan uppgiftsinsamling från företagen. Statskonsults undersökning byggde på ett större urval av företag – cirka 20 – jämfört med fem i denna bok. Å andra sidan är dokumentationen från de fem företagen långt mer omfattande, detaljerad och genomarbetad än det material som Statskonsult lade fram.

Statskonsults studie, såsom den sammanfattas i bilaga 12 i SOU 1982:42, visar att

> "det inom samtliga fem studerade branscher har funnits företag som vidkänts långtgående negativa effekter av att införa prisstopp. Dessa effekter har främst kommit till uttryck på lönsamhetssidan. Rörelseresultaten har i några fall starkt påverkats under respektive prisstoppsperiod men även en tid efter denna. Sålunda uppvisar t ex bilföretagen stora intäktsbortfall i samband med prisstoppet på bilar och bilreservdelar vilka inte kunde kompenseras genom volymökning. Ett studerat företag i denna bransch uppskattar sitt intäktsbortfall för 1976 till närmare 35 miljoner kronor. ... Liknande lönsamhetsbortfall för enskilda företag till följd av införda prisstopp återfinns även i andra undersökta branscher."

Beträffande verkningar på investeringssidan drar Statskonsult följande slutsats:

> "Våra undersökningar har också antytt att investeringsbenägenheten i några fall påverkats i negativ riktning. Införandet av prisstopp har bidragit till att öka osäkerheten i företagens framtidsbedömningar, och därigenom kunnat påverka viljan till och beslut avseende investeringar." ...

Statskonsults undersökningar pekar sedan ut några företagsspecifika effekter av prisregleringen. Prisstopp bidrog bl a till åtminstone en företagsfusion. Husqvarna AB upplevde under

prisstoppet på elektriska artiklar betydande lönsamhetsproblem. Företaget kunde på grund av liten exportandel inte kompensera sig på utländska marknader. Electrolux, som var en konkurrent till Husqvarna men med en relativt stark position på exportmarknader, kom i samband med prisstoppet att överta Husqvarna.

Statskonsults undersökning förstärker slutsatsen i avsnitt 7.2 beträffande de negativa effekterna av prisreglering på det enskilda företagets intäkter. Statskonsult presenterar dock inte några beräkningar av de enskilda företagens handläggningskostnader för prisregleringarna och inte heller någon redogörelse för förhandlingsspelet mellan de prisreglerade företagen och SPK, som detta behandlas i nästa kapitel.[1)]

Det finns en rad skäl som talar för att beskrivningen i detta kapitel av prisregleringarnas företagsekonomiska effekter kan betraktas som representativ för företag där prisregleringen utgjort en klar begränsning på prissättningen.

För det första visar undersökningen av Statskonsult samma negativa verkningar på lönsamheten som vår undersökning. Statskonsults granskning täcker dessutom samma tidsperiod och former av priskontroll som behandlas i fallstudierna i kapitlen 2–6.

[1)] En undersökning av Näslund (1978) är av visst intresse i detta sammanhang. Han studerade hur inflationen påverkade företag i England och Sverige med hjälp av bl a en rad intervjufrågor. I mars 1978 sände han ett frågeformulär till 71 svenska börsnoterade företag. Av enkätens 20 frågor behandlade en prisregleringen: "Vilka är de viktigaste effekterna av priskontrollen?" Näslund (1978 s 143) rapporterade:

"Endast ett tiotal företag berörde priskontrollens effekter. Tre ansåg att kontrollen är stel, byråkratisk och tidskrävande, två nämnde att den fördröjer prishöjningarna vilket har till följd att höjningarna görs i för stora steg. Tre företag sade att den försämrar lönsamheten och att den snedvrider planering och produktsortiment.

Dessa kommentarer skall bedömas mot den bakgrunden att endast ungefär 20 procent av företagen besvarade frågan."

Näslund gör ingen närmare analys av priskontrollens verkningar. Hans slutsatser om lönsamheten sammanfaller dock med diskussionen ovan.

För det andra är de effekter som sammanfattas i detta kapitel välkända från många empiriska studier av priskontroll på en rad marknader under olika tidsperioder och i olika länder.[1] De negativa verkningarna på lönsamhet och investeringar är således typiska för företag och marknader där det reglerade priset hållits under den nivå som annars skulle etablerats.

För det tredje ligger de följder som beskrivits här helt i linje med de förutsägelser som traditionell ekonomisk teori gör beträffande priskontroll. Fallstudierna visar slutligen att priskontrollerna blev en fråga för ledningen för de enskilda företagen. När den verkställande direktören och hans närmaste medarbetare väljer att använda en betydande del av sin arbetstid till förhandlingar och kontakter med SPK, måste detta tolkas som att prisregleringarna hade långtgående verkningar på enskilda företags ekonomiska ställning. I annat fall skulle inte prisregleringsåtgärderna blivit uppmärksammade i så stor utsträckning av ledningen.

7.5 Sammanfattning

Diskussionen i detta kapitel visar att priskontrollerna hade betydande effekter på företagens ekonomiska situation. De medförde i första hand minskade intäkter eftersom företagen tvingades ta ut lägre priser än vad de skulle gjort utan kontroller. Intäktsbortfallet medförde i sin tur negativa effekter på investeringsverksamheten. Kostnader för handläggningen av prisregleringarna var dessutom inte obetydliga.

[1] Se Schuettinger & Butler (1979).

8 Prisregleringen som förhandlingsspel

Ett slående drag hos regleringsförloppen för de fem studerade företagen är att prisregleringspolitiken utvecklas till en ofta långdragen förhandlingsprocess mellan två deltagare, SPK och de företag som är föremål för prisreglerande åtgärder. SPK har som sitt primära mål att hålla nere prisnivån. Samtidigt vill myndigheten inte gå så långt att priskontrollen medför att sysselsättningen minskar i prisreglerade företag eller att prisreglerade varor försvinner från marknaden. SPK vill även undvika att företagen överklagar hos regeringen i en för SPK besvärande utsträckning. Företagen å sin sida har som mål att driva igenom prishöjningar. De hotar SPK bl a med nedskärningar i sysselsättningen och med att ta prisreglerade varor ur produktionen. Förhandlingarna, vilka således gäller de prishöjningar som företagen önskar genomföra, kan beskrivas:

> "som en process där två eller flera parter genom bud, motbud, jämkningar och andra handlingar av liknande karaktär klarlägger förutsättningar för en överenskommelse. Typiskt är att alla parter har ett intresse av att en överenskommelse kommer till stånd samtidigt som de har olika intressen beträffande dess innehåll. Förhandlingen kan leda till en överenskommelse i form av ett avtal men också till en insikt om att förutsättningar för en överenskommelse ej är för handen.
>
> Jämförd med marknadsprocessen och den politiska beslutsprocessen är förhandlingsprocessen mindre standardiserad och mindre bunden till i förväg preciserade moment och regler. I en välutvecklad marknadsekonomi ger mark-

naden ett pris som utgångspunkt för säljarens och köparens beslut om ett avtal. Förhandlingsinslaget blir av ringa omfång och närmast av trivial natur. I en välfungerande omröstningsprocess fattas likaledes besluten enligt en i förväg preciserad ordning. En förhandling är mera obestämd och lämnar ett större utrymme vad gäller inslagens karaktär, ordningen mellan dem och processens utsträckning i tiden".[1]

Syftet med detta kapitel är att med utgångspunkt från fallstudierna belysa några centrala aspekter på prisregleringspolitiken som en förhandlingsprocess.[2] Först beskrivs SPKs beteende, sedan diskuteras företagens handlingsmönster och slutligen sammanfattas resonemanget i ett avsnitt, där slutsatsen är att prisregleringspolitiken utvidgat den s k förhandlingsekonomin i det svenska samhället.

8.1 SPKs beteende

Det finns vissa återkommande inslag i SPKs beteende och argument i fallstudierna. Dessa diskuteras här under rubrikerna: SPKs förhandlingstaktik, SPKs prissättningsanalys och SPKs informationsläge.

8.1.1 SPKs förhandlingstaktik

Företagens första reaktion efter införandet av prisreglering är enligt fallstudierna att söka dispens hos SPK. När dispensansökan inkommit, blir SPKs första steg ofta att begära dokumenta-

[1] Citat är hämtat från Höglund & Wadensjö (1983, s 187–88).

[2] Även här uppstår frågan om fallstudiernas representativitet. Detta problem diskuteras närmare i inledningen till del II samt i avsnitt 4 i kapitel 7. Författaren har i kontakter med andra företag som prisreglerats fått bekräftat att SPK har uppträtt på ett sätt liknande det som beskrivs i detta kapitel. Bilaga 9 i SOU 1981:42 visar klart att s k överläggningar, dvs förhandlingar, spelade en viktig roll i prisregleringspolitiken. Denna bilaga kan läsas som ett stöd för resonemanget och slutsatserna i detta kapitel.

tion.[1] Även när ny dokumentation om företagens ekonomiska situation översänts till SPK, kan myndigheten svara med att begära ytterligare dokumentation. Gullfiber klagar vid ett tillfälle (1975-02-12) över att företagets beskrivningar av kostnadssituationen för SPK "tyvärr icke fått något annat gensvar än ytterligare framställningar om mer dokumentation". Kraven på dokumentation – och därmed förhalning av dispensärendena – kan ses som ett led i förhandlingsprocessen, där SPK söker skjuta på ett avgörande och samtidigt finna argument för sina förslag och beslut i företagets beskrivningar. Vidare hålls företagets priser kvar på den lägre reglerade nivån under tiden. Detta är ett skäl för SPK att inte påskynda behandlingen av dispensansökan.

Efter denna insamling av dokumentation följer som regel ett skede där SPK väntar med sitt beslut. SPK drar ut på behandlingen av dispensansökan. Företaget kan efter en tid svara med att kräva snabbare behandling. I denna fas kan företaget och/eller SPK ta initiativ till direkta kontakter och möten. SPKs representanter besöker företaget eller företaget besöker SPK i Stockholm. Denna del av förhandlingsprocessen är gemensam för samtliga företag i fallstudierna utom för det minsta företaget, Lilla Harrie Verkstads AB.

Förhandlingarna består i att företaget eller SPK presenterar ett bud, motparten kommer med ett motförslag, vilket leder till ett nytt bud osv. Dessa förhandlingar, vilka också omfattar ett informationsutbyte, olika löften, eftergifter och hot, dispensansökningar och överklaganden, blir som regel utdragna i tiden. Ibland skiljs parterna åt för att återkomma med nya bud eller motbud, antingen i ett nytt direkt möte eller i brev eller per telefon.

Som ett viktigt led i förhandlingarna kan SPK erbjuda sig att medverka till att ett prisstopp hävs i utbyte mot att enskilda

[1] Se t ex Gullfiber 1974-03-21, Siporex 1974-03-21 och 1974-10-16, MoDo-K 1974-04-04, 1974-12-18, 1975-07-16, 1975-07-29 och 1975-09-01, Lilla Harrie 1974-11-08 och 1974-12-06.

företag accepterar att låsa sina priser under en viss period *efter* prisstoppets slopande.

Denna förhandlingstaktik illustreras av regleringsförloppet för Gullfiber. SPK undrar hösten 1974 om Gullfiber kan lova hålla sina priser konstanta under våren 1975 om SPK som motprestation medverkar "till hävande av gällande prisstopp". Det är alltså SPK som tar initiativ till detta erbjudande. Gullfiber svarar med ett motbud som förkastas av SPK. Förhandlingarna mellan SPK och Gullfiber om olika "erbjudanden" och "förslag" fortsätter under våren 1975. Generaldirektör Englund överlämnar ett bud i februari 1975 där Gullfiber erbjuds vissa prishöjningar mot att företaget "låg stilla med priserna under hela 1975". Gullfiber förkastar förslaget. Englund erbjuder ett nytt bud fem dagar senare, vilket också förkastas av Gullfiber.

Gullfiber återkommer med ett nytt bud i mars 1975 där Gullfiber erbjuder sig att dra tillbaka en besvärsskrivelse hos regeringen mot att SPK bl a arbetar för att prisstoppet upphör. Nya förhandlingar leder i juni 1975 till en överenskommelse där Gullfiber drar tillbaka sitt överklagande och där SPK deklarerar att myndigheten "skall verka för att prisstoppet på mineralull och cellplast avvecklas".[1)]

En liknande förhandlingstaktik används av SPK gentemot MoDo-K. MoDo-K accepterar ett förslag från SPK att inte höja priset på blöjor före den 1 februari 1976. SPK utfäster sig i gengäld att verka för ett avskaffande av prisstoppet på blöjor. Prisstoppet hävs också.[2)]

När MoDo-K i oktober 1978 ansöker om dispens från gällande prisstopp, väljer SPK att ta kontakt med MoDo-K för att förhandla om avveckling av prisstoppet. Efter en serie förhandlingar under november–december 1978 tillåter SPK vissa prishöjningar mot att MoDo-K inte höjer sina priser ytterligare under 1979.[3)]

[1)] Se Gullfiber 1975-06-16.
[2)] Se MoDo-K 1975-10-16 och 1975-10-22.
[3)] Se MoDo-K 1978-12-13.

Siporex föreslår i november 1974 att SPK skall ge dispens för en prishöjning på 12 procent mot att Siporex inte höjer sina priser före den 1 mars. Här tar således företaget initiativ till en viss bindning av priserna. En förhandlingsomgång ligger också bakom Tegelcentralens prishöjningar den 10 april 1978 och upphävandet av prisstoppet på fasad- och murtegel i maj 1978. Tegelindustrin och SPK når en överenskommelse om prishöjning för hela året i slutet av mars 1978. Prisstoppet på tegel upphör sedan i början av maj 1978.[1)]

SPKs taktik att söka nå överenskommelser varigenom företagen binder sig vid en viss prissättning under en tid närmast efter prisstoppets hävande gör det svårt att bedöma omfattningen och effekterna av prisregleringarna. Den officiella statistiken över prisregleringspolitikens omfattning kommer att underskatta den verkliga tidsmässiga utsträckningen av de prisreglerande åtgärderna. Resultatet blir att omfånget av den priskontrollerande verksamheten maskeras. En sådan taktik innebär också att den prisexplosion som ofta rapporteras efter avskaffandet av en prisreglering förskjuts i tiden.

Slutligen visar denna taktik att SPK som myndighet spelar en mycket aktiv roll i prisregleringspolitikens utformning. SPK erbjuder öppet i samtal och brev att bidra till att av regeringen införda prisstopp slopas. Så sker också, dvs myndigheten SPK påverkar på ett märkbart sätt regeringens prisregleringspolitik.[2)]

1) Se Tegelcentralen 1978-02-17, 1978-03-29 och 1978-03-31.

2) Av bilaga 9 i SOU 1981:42 framgår att SPK ofta använde sig av taktiken att först nå en "överenskommelse" med prisreglerade företag för att sedan medverka till att regleringar avskaffas eller mildras. Se t ex följande citat om prisstoppet på mjöl och matbröd:

"Under december 1974 enades bageribranschens företrädare och SPK om att föreslå regeringen att prisregleringen i form av prisstopp skulle ersättas med förhandsanmälningsskyldighet på en månad. I samband härmed utfäste sig ett 30-tal av landets största bagerier jämlikt 3 a § allmänna prisregleringslagen att, om inte SPK medgav annat, under sex månader fr o m den 21 december 1974 hålla oförändrat pris på respektive företags tre vanligaste varianter av mjukt matbröd. Regeringen beslöt att fr o m samma datum ändra formen av

SPKs "aktiva" roll belyses också av att SPK fungerar som initiativtagare till prisregleringsåtgärder i några av fallstudierna. Det är nämligen anmälningar från företagen till SPK om framtida prishöjningar som, sett ur företagets perspektiv, tycks utlösa juridiskt tvingande prisstopp. Så är fallet för Gullfiber, MoDo-K och Tegelcentralen.[1] MoDo-K betraktar prisstoppet 1978 som en följd av att företaget inte accepterade SPKs förslag till prisöverenskommelse. Prisstoppet på tegel införs sedan Tegelcentralen höjt sina priser utan att nå någon överenskommelse med SPK. Företagen kan inte värja sig mot slutsatsen att SPK bidrar såväl till att införa som att avskaffa tvingande prisregleringar. Gränsen mellan prisövervakning och juridiskt bindande prisregleringar suddas således ut för företagen.[2] Dessutom förstärks SPKs förhandlingsposition gentemot företagen av uppfattningen att SPK påverkar regeringens politik.

Ytterligare några drag i SPKs förhandlingsbeteende bör noteras här. SPK återkommer ofta per telefon med förfrågningar om ett företag är redo att acceptera ett bud från SPK. SPK undviker därigenom att det faktiska omfånget av myndighetsutövningen dokumenteras. Ett annat drag hos SPK är centralstyrning av besluten.[3] Handläggande tjänstemän inom SPK ber vid kontakter med företagen att få återkomma sedan de konfererat med

prisreglering från prisstopp till obligatorisk förhandsanmälan av planerade prishöjningar." (SOU 1981:42, s 343.)

Se också avvecklingen av prisregleringarna på byggnadsmaterial (s 383–88), avvecklingen av prisregleringen på gödselmedel (s 424), på elektriska hushållsmaskiner (s 449), på lastbilstransporter (s 504), på matpotatis (s 532), på konserverade och djupfrysta livsmedel (s 550) och på personbilar och bilreservdelar (s 579). (Sidangivelserna hänför sig till bilaga 9 i SOU 1981:42.)

[1] Se Gullfiber 1974-01-10, 1974-02-05 och 1974-02-08, MoDo-K 1974-02-22, 1974-03-08, 1978-08-02, 1978-09-08 samt 1978-10-20 och Tegelcentralen 1977-12-20, 1978-01-16 och 1978-01-19.

[2] Jämför med diskussionen i kapitel 1 om sambandet mellan prisövervakning och prisreglering.

[3] Se t ex Gullfiber 1974-10-22 där Axling (SPK) meddelar Gullfiber att generaldirektör Englund "fattar alltid sista beslutet".

sina överordnade, i åtskilliga fall med generaldirektör Åke Englund eller hans närmaste man (och efterträdare) Åke Hallman.[1] Denna centralstyrning är troligtvis framtvingad av behovet av ensartade bedömningar i prisärendena. Hade de enskilda byråerna på SPK var för sig fattat beslut om dispenser, vore risken stor att skillnaderna i tillåtna prishöjningar skulle upplevas som alltför markanta och därmed försvaga SPKs förhandlingsposition. Detta förklarar varför Englund och/eller Hallman deltar i varje centralt dispensärende.

I kontakterna med SPK söker företagen få klarhet i vilka principer och motiv som är vägledande för SPK vid bedömning av företagens prissättning och dispensansökningar. Några entydiga svar lämnas som regel inte av SPK. SPKs politik på den här punkten bör inte enbart ses som en följd av den omöjliga uppgiften att beräkna det "rätta" priset utan också som ett utslag av en benägenhet att förhindra insyn i verksamheten, en insyn som skulle kunna undergräva SPKs förhandlingsstyrka. Genom att inte lämna ut regler och riktlinjer får SPK en starkare förhandlingsposition och motparten, företagen, kan inte peka på några tidigare beslut som kan tjäna som prejudikat eller principer, och som därmed också borde appliceras konsekvent.[2]

I officiella sammanhang önskar SPK framställa sig som ett "passivt" ämbetsverk som "neutralt" administrerar de beslut som regering och riksdag fattar. Enligt SPKs terminologi "överlägger" myndigheten med företag rörande deras prissättning. SPKs beteende, som det framkommer i fallstudierna, pekar emellertid på en helt annan bild; SPK är en högst aktiv och politiserande myndighet som förhandlar – inte överlägger – med företag och som tar initiativ till att både införa och avskaffa priskontroller.[3]

[1] Vid ett tillfälle hade tydligen en sådan kontakt ej tagits. Siporex fick (1974-09-26) ett muntligt löfte om att få höja priset på armerat material. Några dagar senare meddelar SPK att generaldirektören inte godkänt prishöjningen.

[2] Detta drag hos byråkratier betonas bl a av Mueller (1980).

[3] Jämför med diskussionen om SPKs roll i prispolitiken i kapitel 10.

8.1.2 SPKs prissättningsanalys

SPK tillämpar en historisk prissättningsanalys vid bedömningen av företagens dispensansökningar och argument. SPKs representanter ser som regel enbart på historiska kostnader, vinster och lönsamhet och inte på den framtida förväntade utvecklingen. Regleringsförloppen utgör en lång lista av uppmaningar från SPK till företagen att insända dokumentation om företagens historiska (upplevda) – inte förväntade – pris- och kostnadsutveckling. SPK accepterar bara "dokumenterade prishöjningar".[1] Generaldirektör Englund pekar på att Gullfibers vinst varit god 1971–74 och använder detta som argument mot företagets begäran om prishöjning.[2]

Företagen har, i motsats till SPKs perspektiv "bakåt", ett perspektiv "framåt". För företagen är framtida (förväntade) kostnader, intäkter och vinster helt avgörande för deras planering och prissättning. Gullfiber och MoDo-K höll låga priser på nya produkter (styrolit respektive Nalle-blöjan) som ett led i en introduktionskampanj, när prisreglering infördes på dessa varor. SPK accepterade då inte en prissättning baserad på produktcykelteorin, utan motsatte sig prishöjningar. Vidare strävar företagen efter att nå lönsamhet för varje produkt på samtliga marknader.

SPK förespråkar vanligtvis ett annat synsätt. Förluster på en prisreglerad produkt bör kompenseras med vinster för produkter på icke-prisreglerade marknader, till exempel på utländska marknader. En stor del av förhandlingarna och diskussionerna mellan SPK och företagen rör sig kring dessa skillnader i synen på prissättningen.

SPKs bindning vid historiska priser, vinster och kostnader begränsar ett företags möjligheter att anpassa sig under en inflationsperiod. Effekterna blir särskilt markanta om företaget önskar expandera genom investeringar. Det kan då behöva genere-

[1] Se t ex Gullfiber 1975–01–20.
[2] Se t ex Gullfiber 1975–02–12.

ra kapital antingen genom upplåning och/eller bibehållen eller förbättrad lönsamhet samtidigt som den allmänna prisnivån är stigande. Under sådana omständigheter riskerar priskontrollen att bli ett allvarligt hot mot de priskontrollerade företagens tillväxt. Jämför med diskussionen i avsnitt 7.2 och 7.3.

8.1.3 SPKs informationsläge

SPK har självklart inte lika god information som företagsledningen om det enskilda företaget, dess marknader, konkurrenssituation, produktionsapparat, kostnader, leverantörsförhållanden m m. SPK med huvudkontor i Stockholm har ingen möjlighet att skaffa och upprätthålla den detaljkunskap och informationsnivå som den lokala företagsledningen har. SPK grundar sin uppfattning på andrahandskällor, främst på information som det priskontrollerade företaget ger till SPK.

Det ligger i sakens natur att företagen söker styra informationsflödet till SPK på ett för företaget gynnsamt sätt. SPKs många och ibland upprepade krav på dokumentation får ses mot bakgrund av detta. Att SPK har en underlägsen informationsmängd och begränsade möjligheter att specialisera sitt informationssamlande och sin kontrollverksamhet i förhållande till enskilda företag illustreras av regleringsförloppet för Gullfiber. SPK presenterar vid åtskilliga tillfällen felaktiga uppgifter om företagets kostnader och produktion i förhandlingarna med Gullfiber. Frågor eller sammanställningar av de uppgifter som Gullfiber lämnat anser företagsledningen i många fall missvisande eller irrelevanta.[1] Svårigheterna att i detalj följa verksamheten hos enskilda företag gör SPK intresserat av att förhandla direkt med branschorganisationer.

8.2 Företagens beteende

Ett företag som blir föremål för prisreglering söker underbygga sin förhandlingsposition på olika sätt. Vid förhandlingar med

[1] Se Gullfiber 1974-04-22, 1974-10-22, 1974-12-04, 1974-12-09 och 1975-03-18.

SPK och i dispensansökningar och överklaganden framställs prisregleringen som ett hot mot företagets ekonomi, mot dess lönsamhet, sysselsättning och investeringar. Risken att en prisreglerad vara tas ur produktion betonas också.

Sysselsättningsläget visar sig vara av stor vikt vid SPKs bedömning.[1] Följaktligen blir företagen angelägna att betona priskontrollens negativa verkningar på sysselsättningen. I ett fall tar sig detta uttryck i att SPK öppet rekommenderar Siporex AB att varsla om nedläggning och sedan överklaga hos regeringen med varslet som argument för en prishöjning – underförstått att SPK skall bistå företaget i sitt yttrande till handelsdepartementet.[2] Hotet om nedläggning, minskad sysselsättning och dämpade löneökningar gör det också möjligt för ett av företagen i fallstudierna, nämligen Gullfiber, att mobilisera stöd från företagets fackförening i förhandlingarna med SPK.

En annan metod för företaget att stärka sin förhandlingsstyrka gentemot SPK är att kontakta andra företag inom branschen och dra in dem i förhandlingsspelet. Denna utveckling illustreras av regleringsförloppet för Gullfiber. Konkurrenternas beteende och behandling poängteras av SPK i diskussionen med Gullfiber. Lika stora prishöjningar accepteras för Gullfiber som för konkurrenten Rockwool. Vid ett tillfälle meddelar SPK att Gullfibers ansökan kommer att behandlas först sedan kompletterande uppgifter inkommit från konkurrenten Rockwool.[3]

SPKs inställning gör det mer lockande för Gullfiber att knyta närmare kontakter med sina konkurrenter än vad som skulle vara fallet utan priskontroll. Sådana kontakter tas också mellan Gullfiber och Rockwool.[4] Gullfibers VD uppvaktar tillsammans med marknadschefen för Rockwool generaldirektören för bo-

[1] Se t ex Gullfiber 1974-05-29 där generaldirektör Englund säger att SPK som regel "medgivit dispens för att rädda sysselsättningen".

[2] Se Siporex 1974-05-13 och 1974-06-13.

[3] Se t ex Gullfiber 1974-10-22, 1975-01-20 och 1975-01-29.

[4] Se Gullfiber 1974-09-11 och 1974-11-28.

stadsstyrelsen. Företagen i byggmaterialbranschen diskuterar en gemensam uppläggning av förhandlingarna gentemot SPK och gemensam uppvaktning hos SPK, bostadsstyrelsen och handelsdepartementet.[1] Priskontrollen förstärker således incitamenten till samarbete och samordning inom byggnadsmaterielindustrin.

En liknande bild av samarbete och samordning mellan företag finns också i andra fallstudier. Siporex tar kontakt med byggmaterielindustrins branschorganisationer. Representanter från tegelindustrin träffas på Sveriges Tegelindustriförening i Stockholm. NO poängterar i sin hearing med prisregleringskommittén att prisregleringar driver fram "ökat samarbete eller samförstånd mellan företag, t ex branschvis samordning av prisanmälningar till SPK och ökad säkerhet om konkurrenternas planer genom diskussionerna med SPK". NO exemplifierar att det förekommer ett sådant samarbete mellan olika företag med varuområdena radiatorer, tapeter, dagligvaror, åkerier, färg, finpapper, sanitetsporslin och spånplattor. (Se Appendix 1.)

De företag som blir föremål för långvariga prisstopp, som t ex Siporex och Gullfiber, kontaktar även andra institutioner och organisationer än branschorganisationer och konkurrentföretag för att förstärka sin förhandlingsstyrka. Företagsnämnder och fackliga organisationer vid de prisreglerade företagen underrättas. Länsarbetsnämnden uppvaktas. Politiker och myndighetspersoner kopplas in. I fallet Lilla Harrie Verkstads AB inträffade det till synes ovanliga att företagets kunder i form av Sveriges Betodlares Centralförening och Svenska Sockerfabriks AB vänder sig i en skrivelse till SPK och stöder en framställan om högre pris. Brevet prisar Hilleshögupptagarens prestanda och framhäver dess betydelse för svensk betodling.[2]

[1] Se Gullfiber 1974-05-29 och 1974-06-11.

[2] Fallstudierna pekar på slutsatsen att prisregleringarna utlöste en förhandlingsprocess med bud och motbud, hot och löften. Denna slutsats finner även stöd i en intervjuundersökning av statsvetaren Roger Henning avseende ett 20-tal storföretagsledningars kontakter med staten i mitten av 70-talet. Företagens kontakter med SPK berörs kortfattat av honom (Henning, 1977, s 147–48):

"*Prissättningsärenden* nämndes av ett tiotal intervjupersoner. Kontakterna gällde i huvudsak åtgärder rörande SPKs prisövervakning och administration av prisregleringen. Vid företagsledarintervjuerna framkom att situationerna inte sällan var förhandlingsliknande. Fortias och Kabis prisförhandlingar med Apoteksbolaget AB är specialfall. Vid SPK-kontakterna är det främst i två lägen förhandlingar eller förhandlingsliknande situationer uppkommer.

Det första är i samband med den allmänna prisövervakning som sker med stöd av uppgiftsskyldighetslagen. Enligt nämndens instruktion skall SPK "genom överläggningar med företag, organisationer och andra prissättare söka påverka prissättningen i en för konsumenterna gynnsam riktning", och om den finner att allmänna prisregleringslagen bör träda i tillämpning omedelbart anmäla det för regeringen. Prisregleringspolitiken under 1975 medförde att flera av de i undersökningen studerade företagen förhandlade – eller som uttrycket lyder i lagtexten "överlade" – med nämnden under året. Upprinnelsen var ofta att verkets generaldirektör tog kontakt med koncernledningen för att få förståelse för nämndens verksamhet, varefter kontakterna delegerades till specialisterna.

För det andra uppkom förhandlingar eller förhandlingsliknande situationer i lägen när det var fråga om avveckling av prisstopp eller högstpris på en produkt. Ofta föregås ett dylikt beslut av informella överläggningar som leder till att företaget lovar en lugn prisutveckling mot att prisregleringen upphävs.

Förhandlingsliknande situationer förefaller emellertid inte uppkomma i samband med att företagen ansöker om dispens från ett prisstopp. SPK har befogenhet att medge överskridanden av stoppris när "synnerliga skäl föreligger". Emellertid har kontakterna ett markant inslag av försök till påverkan.

För att övertyga SPK om att företagets ståndpunkt är den riktiga använder företagen i samtliga dessa lägen ibland öppet eller förtäckt hot. Sysselsättningsargumentet synes åter vara vanligast. Ibland hävdar företagen också att om inte deras ståndpunkt accepteras kan de tvingas ta produkten ur sortimentet. Det verkar däremot ovanligt att företagen hävdar att om inte priset får höjas kan företaget tvingas ta ut ökningen på en annan produkt. SPK å sin sida har också påtryckningsmöjligheter. Enligt instruktionen skall den i sin prisövervakning göra en anmälan till regeringen om prisregleringslagen bör träda i tillämpning. Om detta är givetvis företagen informerade."

Euroc-koncernen, till vilken Siporex AB hör, ingick bland de 18 privata storföretag som Henning intervjuade. Hans uppfattning bygger således huvudsakligen på erfarenheter från andra företag än de som ingår i fallstudierna i kapitlen 2–6.

8.3 Sammanfattning

Prissättningen i den svenska ekonomin var före 70-talet "fri" i den bemärkelsen att företag inte var tvingade att anmäla prisändringar till en statlig myndighet eller behöva ansöka om dispens för att ändra sina priser. Fallstudierna visar att den prisregleringspolitik, som inleddes i början av 70-talet, medförde att SPK, enskilda företag samt en rad organisationer och myndigheter blev inblandade i en utdragen förhandlingsprocess rörande det "rätta" priset. Som påpekats tidigare (kapitel 1) finns ingen klar gräns mellan de juridiskt bindande prisregleringsåtgärderna enligt prisregleringslagen och företagens skyldighet att anmäla prishöjningar. Förhandsanmälan utlöser vid åtskilliga tillfällen en förhandlingsprocess som i realiteten utgör ett försök från SPKs sida att styra enskilda företags priser.

Prisregleringspolitikens syfte är att etablera ett lägre reglerat pris än det som skulle råda utan priskontroller. En bidragande orsak till att prisregleringen utvecklats till en förhandlingsprocess är att det inte finns någon entydig och självklar kalkylmetod för att beräkna det "skäliga" lägre priset och för att avgöra vad som är "motiverade" och "omotiverade" prishöjningar. Därför blir utrymmet för skönsmässiga bedömningar från SPKs sida betydande. När företag söker dispens hos SPK eller överklagar SPKs beslut hos regeringen, skapar frånvaron av klara riktlinjer för vad som är det "rätta" priset ett utrymme för förhandlingar om prissättningen, vilket också utnyttjas av de inblandade parterna.

Utfallet av prisregleringsprocessen beror bl a på förhandlingsstyrkan hos de inblandade parterna. Ju mer resurser och ju fler parter – fack, anställda, kommuner, bransch- och intresseorganisationer, politiker etc – företaget kan mönstra, desto större blir företagets möjligheter att få igenom sina krav. Ett stort företag med starka förhandlingsresurser och många anställda har bättre utsikter att hävda sina intressen gentemot SPK än ett litet företag med få anställda och med föga inflytande över grup-

peringar utanför företaget.[1]

Man kanske väntar sig att SPKs åtgärder enbart är en fråga om prispolitik. Fallstudierna visar emellertid att det inte går att skilja prispolitiken från frågor som rör lönsamhet, sysselsättning och tillväxt för berörda företag. Prissättningen är direkt kopplad till företagets sysselsättningsläge och investeringsverksamhet. Prisregleringen blir därför också en del av industri-, regional- och sysselsättningspolitiken.[2] Detta gör det lättare för enskilda företag att i förhandlingsprocessen mobilisera ett intresse från fackliga organisationer, från politiska instanser och andra myndigheter.

Ett system med centralt fastslagna och kontrollerade priser betraktas ofta som ett utslag av s k planhushållning. Införandet av prisregleringar i Sverige under 70-talet skulle kunna betraktas som ett steg mot en centraliserad prissättning där SPK fungerar som prissättare och kontrollmyndighet. Det starka inslaget av förhandlingar gör emellertid att den svenska prisregleringspolitiken, som den beskrivits i detta kapitel, snarare blev ett steg mot den s k förhandlingsekonomin – ett samhälle som enligt vissa ekonomer varken är en marknadsekonomi med en "fri" prissättning eller en planhushållning med centralt fastställda priser.[3] Omfattningen av förhandlingsekonomi i Sverige är, enligt många bedömare, betydande.[4] Löner, hyror, jordbrukspriser,

[1] En liknande slutsats finns hos Heikensten (1981, s 54).

[2] I vissa fall blir prisregleringen även en fråga om handelspolitik. Se kapitel 9 om prisregleringen i en öppen ekonomi.

[3] De effektivitetsförluster som en förhandlingsekonomi skapar belyses bl a av Johansen (1979) och Höglund & Wadensjö (1983).

[4] Det finns en växande litteratur om den svenska förhandlingsekonomin. Se t ex Henning (1977), Arvedson m fl (1983), Skogh (1982) och Höglund & Wadensjö (1983).

Skogh (1982) pekar på en allmän trend i den svenska ekonomin där allt fler beslut blir förhandlingsbara och där det lätt uppstår koalitioner mellan företag, fackföreningar och lokala intressen. Förhandlingslösningarna kommer att bero på "parternas förhandlingsstyrka och strategiska spel". För en kritisk syn på begreppet "förhandlingsekonomi", se Ståhl (1983).

skatter m m bestäms i stor utsträckning genom förhandlingar. Prisregleringen utvidgade förhandlingsekonomin till att även gälla prissättningen på varumarknaden.

Detta resonemang torde i första hand vara tillämpbart på stora företag. Prisregleringarna har troligtvis haft en starkare karaktär av "planhushållning" för små företag med begränsade förhandlingsresurser och därmed mindre möjligheter att påverka SPK. Det bör också påpekas att förhandlingssystemet haft som följd att prisregleringspolitiken blivit ett mer flexibelt system än om regleringarna hade tillämpats utan dispenser, påtryckningar och förhandlingar. Utvecklingen mot en förhandlingsprocess har bidragit till att göra prisregleringarna mer marknadsanpassade än vad som annars skulle varit fallet.

Del III Prisregleringen och samhällsekonomin

9 Prisregleringens samhällsekonomiska effekter

Syftet med detta kapitel är att analysera vilka effekter prisregleringspolitiken har haft på inflationstakten, inflationsförväntningarna, resursallokeringen och inkomstfördelningen i den svenska ekonomin. En redogörelse för eventuella verkningar på dessa områden är en nödvändig del av en totalbedömning av de samhällsekonomiska kostnaderna och intäkterna till följd av prisregleringarna. Först behandlas frågan om effekter på inflationstakten och på inflationsförväntningarna. Sedan diskuteras verkningarna på resursallokeringen och – mycket kortfattat – även på inkomstfördelningen. Utländska erfarenheter av pris- och lönekontroller under 70-talet presenteras därefter. En sammanfattande uppskattning av prisregleringspolitikens samhällsekonomiska verkningar avslutar kapitlet.

9.1 Effekter på inflationstakten

Litteraturen om 70-talets prisregleringspolitik behandlar i första hand de stabiliseringspolitiska konsekvenserna, dvs effekterna på inflationstakt och på inflationsförväntningar. Detta beror på att införandet av priskontroller som regel motiverats av att de dels har en direkt effekt på inflationstakten, dels en indirekt effekt på så sätt att de dämpar existerande inflationsförväntningar och därmed den framtida inflationstakten.

Hur har priskontrollerna påverkat den svenska inflationstakten? Man kan för det första konstatera att inflationstakten såväl som priskontrollgraden har stigit trendmässigt under detta år-

Diagram 9:1 Faktisk, uppfattad och förväntad inflationstakt 1978–82, årlig procentuell förändring.

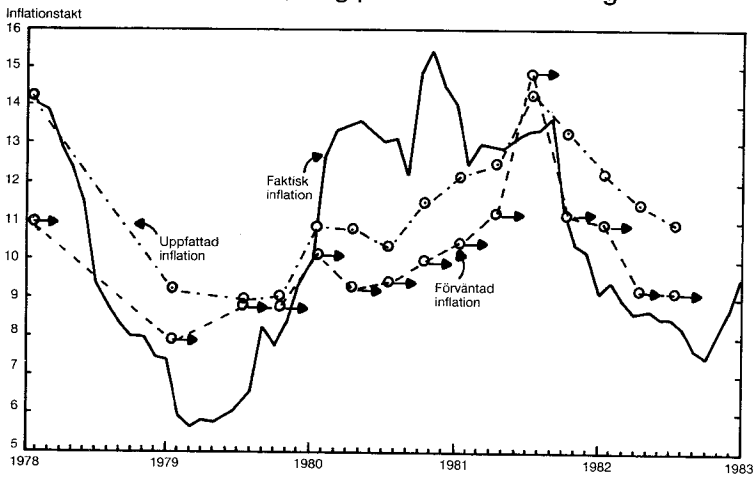

Faktisk inflationstakt markerad med heldragen linje, uppfattad inflation med streck-punkter och förväntad inflation med streckad linje. Horisontella pilar markerar en förväntning framåt 12 månader i tiden. Tidpunkten för intervjuundersökningarna representeras av ringar.

Källa: Jonung (1983).

tionde.[1] (Se tabell 9:1 och diagram 9:1.) Man kan därav inte dra slutsatsen att prisregleringarna har misslyckats med att dämpa inflationstakten. Inflationen kunde nämligen ha varit ännu högre utan priskontroller. För att besvara frågan måste man ha tillgång till ekonometriska modeller som beskriver den inflationsutveckling som skulle följt *om inte* priskontroller hade införts. Problemet är således att beräkna det inflationsförlopp som skulle ha uppstått före, under och efter perioden med prisregleringar – förutsatt att prisregleringar inte hade varit genomförda.

[1] Sambandet mellan priskontrollgraden, inflationstakten och det politiska systemet diskuteras närmare i kapitel 10.

Tabell 9:1 Priskontrollgraden och inflationen januari 1970–december 1983.

De prisreglerade varornas och tjänsternas andel av den totala konsumtionen i slutet av varje månad (procent, kolumn [2]) och inflationstakten (procent/år, kolumn [3]), januari 1970–december 1983.
Prisövervakningen är ej medtagen. Denna omfattade i stort sett hela den privata konsumtionen utom bostadssektorn sedan 1972. Tabellen täcker således prisregleringar baserade på prisregleringslagen.

Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)	Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)
jan	70	0	4,6	jan	71	75	10,0
feb	70	0	6,4	feb	71	58	8,1
mar	70	0	6,4	mar	71	58	8,1
apr	70	0	6,4	apr	71	58	7,2
maj	70	0	6,8	maj	71	58	6,3
jun	70	0	7,3	jun	71	56	6,3
jul	70	0	7,2	jul	71	56	6,3
aug	70	13	7,2	aug	71	50	7,5
sep	70	13	7,6	sep	71	50	7,1
okt	70	75	7,6	okt	71	43	7,9
nov	70	75	8,0	nov	71	43	6,6
dec	70	75	8,0	dec	71	43	7,4

Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)	Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)
jan	72	0	4,8	jan	73	7,5	5,7
feb	72	0	5,2	feb	73	7,5	6,1
mar	72	0	5,2	mar	73	7,5	6,0
apr	72	0	6,0	apr	73	7,5	6,4
maj	72	0	6,8	maj	73	7,5	6,4
jun	72	0	6,8	jun	73	7,5	7,1
jul	72	0	7,1	jul	73	7,5	6,7
aug	72	0	5,9	aug	73	7,5	6,6
sep	72	0	6,3	sep	73	7,5	6,6
okt	72	0	5,4	okt	73	12,2	7,3
nov	72	0	5,8	nov	73	12,2	8,4
dec	72	0	6,1	dec	73	12,2	7,6

Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)	Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)
jan	74	12,0	8,3	jan	75	13,1	10,0
feb	74	12,0	10,4	feb	75	13,1	8,1
mar	74	14,2	11,0	mar	75	13,1	7,7
apr	74	14,2	9,5	apr	75	13,1	8,7
maj	74	14,2	8,8	maj	75	13,8	10,7
jun	74	14,2	8,4	jun	75	14,6	10,6
jul	74	14,4	8,3	jul	75	11,1	11,9
aug	74	14,4	9,0	aug	75	11,1	12,1
sep	74	14,4	9,7	sep	75	11,2	11,0
okt	74	14,4	11,9	okt	75	11,2	8,8
nov	74	14,4	11,8	nov	75	11,6	9,1
dec	74	15,1	11,4	dec	75	10,1	9,0

Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)	Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)
jan	76	10,5	10,9	jan	77	9,3	9,0
feb	76	10,5	10,8	feb	77	9,3	9,5
mar	76	14,3	11,0	mar	77	8,8	9,7
apr	76	14,3	11,6	apr	77	73,8	10,1
maj	76	14,3	11,1	maj	77	73,8	10,3
jun	76	12,3	11,3	jun	77	8,1	11,7
jul	76	12,2	9,7	jul	77	8,1	12,8
aug	76	17,6	9,3	aug	77	6,8	12,2
sep	76	17,6	9,3	sep	77	77,7	13,5
okt	76	17,6	9,8	okt	77	77,7	12,2
nov	76	17,6	9,4	nov	77	6,8	12,4
dec	76	9,3	9,7	dec	77	6,8	12,6

Kommentar. Tabellen är beskriven grafiskt i diagram 1:2. Tabellen omfattar följande former av priskontroller enligt prisregleringslagen under dessa år: prisstopp, högstpris och obligatorisk förhandsanmälan.
Tabellen omfattar inte användningen av utfästelsepriser, där något samlat mått knappast går att konstruera. Utfästelsepriser har emellertid använts förhållandevis sällan. De har enbart gällt kyckling, importerad potatis och matbröd.

Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)	Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)
jan	78	6,7	14,0	jan	79	53,9	5,9
feb	78	6,7	13,8	feb	79	54,2	5,6
mar	78	77,8	13,0	mar	79	54,2	5,8
apr	78	77,8	12,3	apr	79	54,2	5,8
maj	78	77,8	11,5	maj	79	57,2	6,0
jun	78	77,8	9,3	jun	79	57,2	6,2
jul	78	77,8	8,8	jul	79	57,2	6,6
aug	78	77,8	8,3	aug	79	57,2	8,3
sep	78	77,8	8,0	sep	79	57,0	7,8
okt	78	49,6	8,0	okt	79	57,0	8,4
nov	78	54,1	7,4	nov	79	57,0	9,4
dec	78	54,1	7,4	dec	79	57,0	9,8

Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)	Månad (1)		Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)
jan	80	57,0	12,6	jan	81	28,7[1)]	12,5
feb	80	46,8	13,3	feb	81	28,7	13,0
mar	80	79,9	13,5	mar	81	28,7	13,0
apr	80	79,9	13,6	apr	81	28,7	12,9
maj	80	46,8	13,3	maj	81	28,7	13,2
jun	80	46,8	13,1	jun	81	28,7	13,3
jul	80	46,8	13,2	jul	81	28,7	13,4
aug	80	46,8	12,2	aug	81	28,7	13,7
sep	80	40,7	14,9	sep	81	77,7[2)]	11,4
okt	80	40,7	15,5	okt	81	77,7	10,4
nov	80	40,7	14,6	nov	81	77,7	10,2
dec	80	40,7	14,0	dec	81	77,7	9,2

[1)] Priskontrollen utgjordes till 27,5 procent av obligatorisk förhandsanmälan och 1,2 procent av prisstopp under perioden av januari 1981–augusti 1981. Motsvarande siffror för januari 1982–maj 1982 var 24,6 och 1,3.

[2)] I samband med devalveringen den 17 september 1981 infördes allmänt prisstopp t o m 31 december 1981.

Månad (1)	Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)	Månad (1)	Priskontrollgraden (2)	Inflationen (3)
jan 82	25,9	9,5	jan 83	75,6	10,0
feb 82	25,9	9,0	feb 83	75,6[3]	8,2
mar 82	25,9	8,6	mar 83	33,3	8,4
apr 82	25,9	8,7	apr 83	33,3	8,5
maj 82	25,9	8,5	maj 83	33,3	8,6
jun 82	1,3[1]	8,5	jun 83	33,3	8,8
jul 82	1,3	8,2	jul 83	33,3	9,0
aug 82	1,3	7,7	aug 83	33,3	9,2
sep 82	1,3	7,5	sep 83	0[4]	9,4
okt 82	75,6[2]	8,2	okt 83	0	8,6
nov 82	75,6	8,8	nov 83	0	8,6
dec 82	75,6	9,6	dec 83	0	9,3

Källa: Bilaga 10 i SOU 1981:42, SPK och SCB.

[1] Obligatorisk förhandsanmälan avskaffades den 23 juni. Prisstopp på mjölk kvarstod.

[2] I samband med devalveringen infördes allmänt prisstopp den 9 oktober.

[3] Prisstoppet slopades den 1 mars 1983 och obligatorisk förhandsanmälan infördes. Regeringen föreskrev att vissa myndigheter och affärsdrivande verk skulle samråda med SPK innan prisändringar genomfördes. Denna föreskrift täckte 2,9 procent av den privata konsumtionen 1 mars–24 september 1983.

[4] Obligatorisk förhandsanmälan slopades den 24 september 1983.

Litteraturen om prisregleringspolitik anger ett antal tekniker för att uppskatta hur inflationen skulle ha utvecklats om priskontroller inte använts. Bland dessa har simuleringstekniken betydande fördelar. Den innebär att man först statistiskt beräknar de centrala sambanden i inflationsprocessen med en ekvation som beskriver inflationstaktens bestämningsfaktorer (den s k prisekvationen) med data hämtade från perioder utan priskontroller. Prisekvationen för perioden utan priskontroll används sedan för att beräkna den inflationtakt som skulle förekommit vid avsaknad av kontroller. Till slut jämförs den så beräknade hypotetiska inflationstakten med den faktiskt inträf-

fade, varvid skillnaden antas vara ett mått på regleringarnas effekter.

Genom simuleringar kan man således spåra den hypotetiska utvecklingen av prisnivån vid avsaknad av prisregleringar. Det blir då också möjligt att undersöka om och hur effekterna av kontrollpolitiken ändrats under regleringsperioden. Detta är en fördel med denna teknik eftersom prisregleringarna har varierat i omfattning under åren 1970–83. Tabell 9:1 visar på betydande förändringar från månad till månad för den andel av den privata konsumtionen som varit reglerad enligt prisregleringslagen. Simuleringsansatsen kan också göra det möjligt att beräkna effekterna på prisnivån av alternativa typer av konjunkturpolitik.

En simuleringsmodell för inflationstakten konstruerades i en rapport till prisregleringskommittén.[1] Modellen utformades som en kvartalsmodell i syfte att relativt noggrant simulera den svenska inflationsutvecklingen under perioder med priskontroller. Modellen bygger på att inflationen under 60- och 70-talen påverkades av en rad faktorer, såsom kapacitetsutnyttjande och förändringar i detta, förändringar i lönenivån och i penningmängden, den internationella inflationstakten, förändringar i varubeskattningen, inflationsförväntningarna samt vissa säsongsmässiga faktorer.

Denna inflationsmodell skattades först för perioder utan priskontroller, huvudsakligen för 60-talet. Enligt modellen utövade inflationsförväntningarna och den internationella inflationstakten ett starkt inflytande på den svenska inflationen.[2] Med utgångspunkt från modellen beräknades sedan den inflationsutveckling som skulle ha inträffat om prisregleringar ej införts under 70-talet. Det visade sig då att den faktiska inflationstakten följde den simulerade med endast små differenser under de flesta kvartalen. Priskontrollerna hade möjligtvis en viss inflations-

[1] Se bilaga 10 i SOU 1981:42.

[2] Samma faktorer betonas av Myhrman (1979) som centrala i den svenska inflationsprocessen.

dämpande effekt under den första hälften av 70-talet. Under den senare hälften förefaller kontrollerna, som då var mer omfattande än under den första hälften, inte ha haft någon entydig inverkan på inflationen.

Prisregleringspolitiken (vilken omfattar såväl regleringar enligt lagen som systemet med prisövervakning) hade enligt dessa resultat inte någon märkbart dämpande eller höjande långsiktig effekt på inflationstakten.[1] Detta är inget oväntat resultat eftersom bl a avtalsbestämda lönehöjningar helt tillåtits slå igenom i prissättningen. Lönekostnaderna är den största posten i industrisektorns kostnadsutveckling.

Som tidigare nämnts kan det inte uteslutas att den första användningen av priskontroller under åren 1970–71 medförde en viss inflationsdämpande effekt.[2] Ett sådant resultat skulle vara förenligt med modern stabiliseringspolitisk teori enligt vilken störst effekt uppnås första gången ett ekonomisk-politiskt medel prövas. När samma medel återigen används eller utnyttjas mer kontinuerligt har företag, organisationer och allmänhet däremot anpassat sitt uppträdande till det. På lång sikt, dvs efter det första prisstoppet 1970–71 när allmänhet och företag anpassat sina förväntningar och sitt uppträdande till priskontrollpolitiken, kan man vänta sig att regleringarna inte får något märkbart inflytande på prisnivån.[3] [4]

[1] Detta är en slutsats som väl sammanfaller med ekonometriska analyser av den engelska och amerikanska prisregleringspolitiken under 70-talet.

[2] Det är tänkbart att den inflationsdämpande effekten under 1971 – som här tillskrivs prisregleringspolitiken – helt eller delvis är knuten till den osedvanligt hårda åtstramningspolitik som bedrevs i början av 70-talet.

[3] SNS lät göra en enkätundersökning av ett 30-tal större svenska industriföretag under hösten 1980 rörande företagens inflationsförväntningar. Undersökningen ledde till slutsatsen "att de undersökta företagen inte ansåg att SPK påverkade deras prisförväntningar. Övervakningen och regleringen av priserna, som ju har till syfte att bekämpa inflationen, tycks inte ha denna effekt", bl a därför att företagen med tiden lärt sig "hantera prisregleringen". Detta resultat stöder diskussionen här ovan om priskontrollens effekter. (Se Bentzel m fl 1980, s 57–59.)

[4] Detta resonemang förutsätter att prisregleringarna inte görs "hårdare" än de var på 70-talet. Om de skulle göras mer omfattande genom en kraftigt uppbyggd kontrollbyråkrati, skulle den svenska ekonomin övergå från en decentraliserad marknadsekonomi till en byråkratstyrd ekonomi. I ett sådant ekonomiskt system skulle inflationen troligtvis övergå från att vara "öppen" till att vara "undertryckt". Undertryckt inflation karaktäriseras av köer, "brist" på varor och av andra ransoneringsmetoder att fördela varor och tjänster än ett traditionellt prissystem. Prismekanismens centrala funktion som informationssystem skulle undergrävas. (Jämför med diskussionen i avsnitt 9:3.)

Den simuleringsmodell som beskrivits ovan utgör det hittills mest ambitiösa försöket att beräkna prisregleringspolitikens effekter på inflationstakten.[1] Resultatet bygger på att den beräknade modellen ger en realistisk beskrivning av inflationstaktens bestämningsfaktor. Under 70-talet har emellertid en rad institutionella förändringar ägt rum, främst på arbetsmarknaden, som gör att man kan ifrågasätta tillförlitligheten hos en modell som i huvudsak är framräknad med data för 60-talet. Frågan om prisregleringspolitikens effekter på inflationsutvecklingen i Sverige kommer att få ett säkrare svar ju fler ekonometriska undersökningar som genomförs.[2] [3]

[1] Hansson (1983) har använt simuleringsmodellen för att studera effekter av prisregleringarna även under perioden första halvåret 1981–första halvåret 1982 – en period som inte granskades i prisregleringskommitténs studie. Han finner i stora drag samma resultat som för tidigare perioder av prisregleringar, dvs ingen signifikant långsiktig effekt av regleringarna.

[2] Det finns vad jag vet ingen annan ekonometrisk studie av den svenska prisregleringspolitikens effekter under hela 70-talet. Axell (1979) har studerat prisstoppet under oktober 1970 t o m december 1971. Enligt hans modell hade detta prisstopp ingen signifikant verkan på inflationstakten. Prisstegringarna under prisstoppet var lika stora som de skulle ha varit utan något prisstopp. Han finner vidare att inflationstakten var större *efter* prisstoppet än vad den skulle varit om prisstoppet inte införts. Axell tolkar detta mönster som en indikation på att prisstoppet 1970–71 ändrade företagens attityd på så sätt att de strävade att hålla prisökningarna i överkant i syfte att vara garderade om nya prisstopp skulle införas.

[3] De amerikanska och engelska prisregleringarna har studerats betydligt mer ingående med ekonometriska metoder än de svenska. Det finns därför underlag för mer bestämda slutsatser för dessa länder än för Sverige. (Se avsnitt 4 i detta kapitel.)

Empiriska studier ger föga stöd för användningen av priskontroller som ett medel att dämpa inflationen. Detta sammanfaller väl med den traditionella teorin för stabiliseringspolitik. Enligt denna är inflationstakten en s k endogen storhet, dvs en storhet som bestäms av andra faktorer inom samhällsekonomin. Prisnivån är inte en variabel som direkt kan styras av de ekonomiskpolitiska myndigheterna i stil med t ex skattesatser. I den helt dominerande delen av den nationalekonomiska litteraturen finns således inte något stöd för uppfattningen att den allmänna prisnivån bör påverkas "direkt" genom prisregleringar.

9.2 Effekter på inflationsförväntningarna

Inflationsförväntningarna tilldelas stor vikt i dagens stabiliseringspolitiska forskning. Många empiriska studier, främst av amerikanska ekonomer, drar slutsatsen att inflationsförväntningarna utövar ett betydande inflytande på bl a inflationstakten, lönebildningen, växelkurserna och räntenivån. I 70-talets diskussion om priskontrollernas effekter spelar sambandet mellan prisregleringar och inflationsförväntningar en central roll. Priskontroller har nämligen presenterats som en metod att "direkt" reducera existerande inflationsförväntningar och därmed att sänka inflationstakten, bl a över lönebildningen.

Vilka effekter har då den svenska prisregleringspolitiken haft på inflationsförväntningarna? För att ge ett uttömmande svar på frågan bör man ha tillgång till tidsserier över den svenska allmänhetens inflationsförväntningar från perioder såväl med som utan priskontroller. Sådana tidsserier har emellertid inte funnits att tillgå. På prisregleringskommitténs initiativ genomförde Statistiska centralbyrån därför en intervjuundersökning i januari 1978 av ett representativt urval av svenska hushåll på cirka 10 000 personer. Huvudsyftet med undersökningen var att kartlägga intervjupersonernas åsikt om såväl den uppfattade ("historiska") som om den förväntade (framtida) inflationstakten.

Intervjuundersökningen gav flera intressanta resultat. Det

framkom att de svenska hushållen hyste en uppfattning om både den upplevda och den framtida utvecklingen av prisnivån och att de kunde uttrycka denna i kvantitativa termer. Det fanns en klart och starkt etablerad uppfattning att en inflationsprocess pågick och att den skulle fortsätta i framtiden. Ekonometriska beräkningar fastslog ett signifikant samband mellan den uppfattade och den förväntade inflationstakten. Personer, som ansåg att inflationstakten varit relativt hög väntade sig också en relativt hög inflationstakt i framtiden.[1)]

Intervjuundersökningar av samma karaktär genomfördes ett antal gånger under åren 1979–82 i Konjunkturinstitutets regi. Resultaten från dessa sammanfattas i diagram 9:1, som beskriver den tidsmässiga utvecklingen för den uppfattade och förväntade inflationstakten (beräknade som genomsnitt för intervjupersonerna) samt den faktiska inflationen under perioden 1978–1982.[2)] Det framgår här att den uppfattade och den förväntade inflationen förefaller vara relativt trögrörliga i förhållande till svängningarna i den faktiska inflationstakten som de registreras med hjälp av konsumentprisindex. Den uppfattade och den förväntade inflationen tycks följa den faktiska fast med betydligt mindre amplitud. Diagram 9:1 beskriver vidare en i stort sett parallell utveckling av den uppfattade och den förväntade inflationstakten. Den uppfattade inflationstakten utövar sannolikt ett centralt inflytande på den förväntade.

Det går inte att göra en helt tillfredsställande analys av priskontrollpolitikens effekter på inflationsförväntningarna med utgångspunkt från de redovisade intervjuundersökningarna i diagram 9:1, då de samtliga härrör från en period med priskontroller. Data från perioder utan priskontroller är nödvändiga för en mer omfattande granskning. Diagram 9:1 kan dock tjäna som

[1)] Se bilaga 3 i SOU 1981:41. En sammanfattning av undersökningen finns i Jonung (1981).

[2)] Se bilaga 4 i SOU 1981:41 för en närmare beskrivning av utvecklingen 1979–80.

utgångspunkt för en diskussion om eventuella sådana effekter. Priskontrollpolitiken kan i stora drag ha påverkat den förväntade inflationstakten på tre olika vägar.[1)]

1 – genom inflytande på den faktiska (historiska) inflationen och därmed indirekt, via den uppfattade inflationen, på den förväntade prisutvecklingen.
2 – genom inflytande på den uppfattade inflationstakten och därigenom indirekt på den förväntade.
3 – genom en direkt demonstrations- eller informationseffekt på den förväntade inflationstakten.[2)]

Diskussionen nedan om de två förstnämnda effekterna bygger på följande enkla syn: den faktiska (historiska) inflationen påverkar den uppfattade, som i sin tur påverkar den förväntade och därmed också den framtida inflationen.

De ekonometriska tester, som rapporterades i avsnitt 9.1 om prisregleringspolitikens effekter på den faktiska inflationen under slutet av 70-talet, tyder på att priskontrollerna inte hade något signifikant långvarigt inflytande på inflationstakten under dessa år. Det förefaller därför rimligt att utesluta ett märkbart inflytande enligt *1* ovan.

Kan då prisregleringspolitiken ha haft ett självständigt inflytande på den uppfattade och därmed på den förväntade inflationen enligt *2*? De numeriska värdena för den uppfattade såväl som för den förväntade inflationstakten, vilka intervjusvaren anger enligt diagram 9:1, befinner sig knappast på någon uppseendeväckande hög eller låg nivå i förhållande till den faktiska

[1)] I en mer fullständig beskrivning kan andra effekter av prisregleringar uppmärksammas utöver dem som diskuteras här.

[2)] De första två effekterna utgår ifrån uppfattningen att inflationsförväntningarna bygger på information om den historiska utvecklingen av prisnivån, s k autoregressiva förväntningar. Den sistnämnda effekten förutsätter att inflationsförväntningarna påverkas även av annan information.

inflationsutvecklingen. En uppfattad och förväntad inflation på mellan 8 och 15 procent per år under 1978–83 enligt diagram 9:1 är snarast rimlig och realistisk mot bakgrund av dels den trendmässigt stigande inflationen i Sverige och omvärlden sedan början av 70-talet, dels en faktisk inflation i Sverige som varierat mellan 6 och 15 procent på årsbasis under 1978–82. Vidare är skillnaden mellan den faktiska och den uppfattade inflationstakten mycket liten, beräknad som ett genomsnitt för samtliga intervjuundersökningar i diagram 9:1. Det ligger därför nära till hands att dra slutsatsen att prisregleringspolitiken inte gjort den uppfattade inflationen nämnvärt lägre eller högre än vad som annars hade varit fallet. En påverkan på inflationsförväntningarna enligt effekt *2* kan således rimligen uteslutas.

Under de senaste åren har begreppet "trovärdighet" (credibility) fått en framträdande plats i den amerikanska stabiliseringspolitiska forskningen. Se t ex Schelling (1982) och Taylor (1982). De hävdar att möjligheterna för en regering att driva en framgångsrik stabiliseringspolitik, i synnerhet en politik som syftar till att sänka inflationstakten utan större uppgång i arbetslösheten, är nära knutna till den trovärdighet som regeringen kan skapa hos allmänheten för sin konjunkturpolitik. Är trovärdigheten stor blir kostnaden för en antiinflationspolitik låg. Problemet blir då att finna metoder att bygga upp trovärdighet för den nya politiken.

Argumenten rörande trovärdighetens roll kan även tillämpas på prisregleringspolitiken. Priskontroller skulle direkt kunna påverka inflationsförväntningarna genom någon form av demonstrations- eller informationseffekt på så sätt att själva införandet av regleringar får allmänheten att tro att den framtida inflationstakten skulle bli lägre än vad som annars vore fallet. Jämför med effekt *3* ovan. Förväntningarna revideras nedåt, vilket skulle bidra till en lägre faktisk inflation.

Sålunda skulle man vänta sig att införandet eller avskaffandet av priskontroller, dvs en markant förändring i priskontrollgraden under åren 1977–83 (se tabell 9:1), fått en omedelbar och

konstaterbar effekt på den förväntade inflationstakten såsom den anges vid de olika intervjutillfällena.[1)]

De intervjuer som gjordes med ett kvartals mellanrum, juli 1979–juli 1982, är intressanta att granska i detta sammanhang eftersom det finns en sammanhängande serie för denna period. Den förväntade inflationen varierade under denna tid mellan 8 och 11 procent med undantag för intervjuundersökningen i juli 1981, då den gjorde ett kraftigt hopp upp till 15-procentsnivån från en nivå på 11 procent i april. Sedan föll den tillbaka till 11 procent i oktoberundersökningen 1981. Detta markanta hopp i en annars ganska "jämn" tidsserie torde vara orsakat av den livliga diskussionen i massmedia om nedskärningarna i livsmedelssubventionerna med åtföljande prishöjningar under sommaren 1981.

De förhållandevis små kvartalsmässiga fluktuationerna i förväntningarna i diagram 9:1 tyder knappast på att prisregleringspolitiska åtgärder eller för den delen andra ekonomisk-politiska händelser orsakade plötsliga och kraftiga revideringar av förväntningarna – med undantag för undersökningen i juli 1981. Denna var dock inte knuten till en förändring i priskontrollgraden, som låg oförändrad under januari 1981–augusti 1981 (se tabell 9:1). En jämförelse mellan priskontrollgraden i tabell 9:1 och inflationsförväntningarna i diagram 9:1 visar således inte på något systematiskt kortsiktigt samband mellan förändringar i priskontrollgraden och i inflationsförväntningarna.[2)]

Det finns således inget stöd för att priskontrollerna har haft en

[1)] Detta resonemang utgår ifrån att ändringar i priskontrollgraden har symmetriska effekter på inflationsförväntningarna, dvs en ökning (sänkning) av priskontrollgraden sänker (höjer) inflationsförväntningarna.

[2)] Den kraftigaste minskningen i priskontrollgraden ägde dessutom rum samtidigt som inflationsförväntningarna sjönk. Priskontrollgraden sänktes från december 1981 (=77,7 procent) till juni 1982 (=1,3 procent). Under denna period uppvisar inflationsförväntningarna en nedgång. Enligt effekt *3* skulle inflationsförväntningarna istället ha stigit.

direkt effekt på inflationsförväntningarna.[1] En orsak till detta torde vara att prisregleringarna blev ett permanent inslag i 70-talets ekonomiska politik utan att allmänheten såg en nedgång i inflationstakten jämfört med utvecklingen under 50- och 60-talen. Priskontrollpolitiken – i den utsträckning den över huvud taget kontinuerligt uppmärksammades av allmänheten – torde därför ha förlorat mycket av sin eventuella trovärdighet som ett medel mot inflationen – i alla fall i den utformning den hade under 70-talet.

Sambandet mellan prisregleringspolitiken och inflationsförväntningarna kan sammanfattas på följande sätt. Att döma av tillgängligt material förefaller den förväntade inflationstakten huvudsakligen ha påverkats av den uppfattade och denna i sin tur av den faktiska inflationen. Prisregleringspolitiken synes inte ha haft något långsiktigt inflytande på vare sig den faktiska eller den uppfattade inflationstakten. Prisregleringarna tycks inte heller ha haft någon märkbar kortsiktig direkt påverkan av inflationsförväntningarna genom någon typ av demonstrations- eller trovärdighetseffekt.

9.3 Effekter på resursallokeringen och inkomstfördelningen

9.3.1 Resursallokeringen

Den traditionella analysen av effekterna av priskontroll på en vara utgår som regel från en marknad med konkurrens, där jämviktspriset finns i skärningen mellan efterfråge- och utbudskurvan (se diagram 9:2). Vid detta pris p_j produceras och efterfrågas kvantiteten q_j. När en priskontroll införs i form av en högstprisreglering (maximipris) och det reglerade priset p_r sätts

[1] Tyvärr saknas mätningar av allmänhetens inflationsförväntningar under åren 1970–71. Sådana mätningar skulle ha kunnat avslöja om inflationsförväntningarna påverkades första gången prisregleringar infördes efter att ha varit avskaffade sedan mitten av 50-talet.

lägre än jämviktspriset p_j, uppstår ett efterfrågeöverskott ($q_e - q_u$) som utgör skillnaden mellan den kvantitet q_e som efterfrågas vid det reglerade priset och den kvantitet q_u som utbjuds vid det reglerade priset p_r.[1] Efterfrågeöverskottet beskrivs ofta som en "brist" på den prisreglerade varan. En följd av prisreglering blir således varubrist och därmed köer.

Det finns nu köpare som är villiga att betala ett högre pris för varan än det reglerade priset. Prisregleringen skapar därför incitament till en svart marknad där en del av eller hela den producerade kvantiteten köps till ett pris som är högre än p_r. En möjlighet är att hela utbudet omsätts på den svarta marknaden. Då skulle priset kunna hamna vid nivån p_s. De priser som gäller och de kvantiteter som produceras beror på hur regleringen är utformad, hur den övervakas, vilka sanktioner som är knutna till prisöverträdelser, risken för upptäckt m m. Vissa köpare kan få betala priser högre än det ursprungliga marknadspriset, andra köpare kan komma över varan till ett lägre pris – men först efter att ha köat eller fått en tilldelning på annat sätt. På lång sikt medför en prisreglering dessutom att företag drar sig undan den reglerade marknaden. Investeringar och därmed tillväxten inom den prisreglerade branschen minskar. Jämför här diskussionen kring diagram 7:1.[2]

Diagram 9:2 är ritat under förutsättningen att "allt annat är oförändrat" (ceteris paribus). Varje vara kan emellertid beskrivas med olika egenskaper: pris, service i samband med köpet,

[1] När högstpriset sätts över jämviktspriset blir prisregleringen helt verkningslös eftersom köpare och säljare gemensamt kan välja att utföra transaktioner vid jämviktspriset.

[2] Diagram 9:2 beskriver en situation utan inflation. Om en inflationsprocess pågår kommer skillnaden mellan det lägre reglerade priset och det högre jämviktspriset att öka. Många gånger har också den prisreglerande myndigheten låst det nominella priset vid en nivå som visserligen var ett marknadspris då regleringen infördes, men som då inflationen sänkt det reala priset, kommit att ligga under marknadspriset. Slutresultatet blir detsamma som åskådliggörs i diagram 9:2.

Diagram 9:2 Priskontroll på en varumarknad.

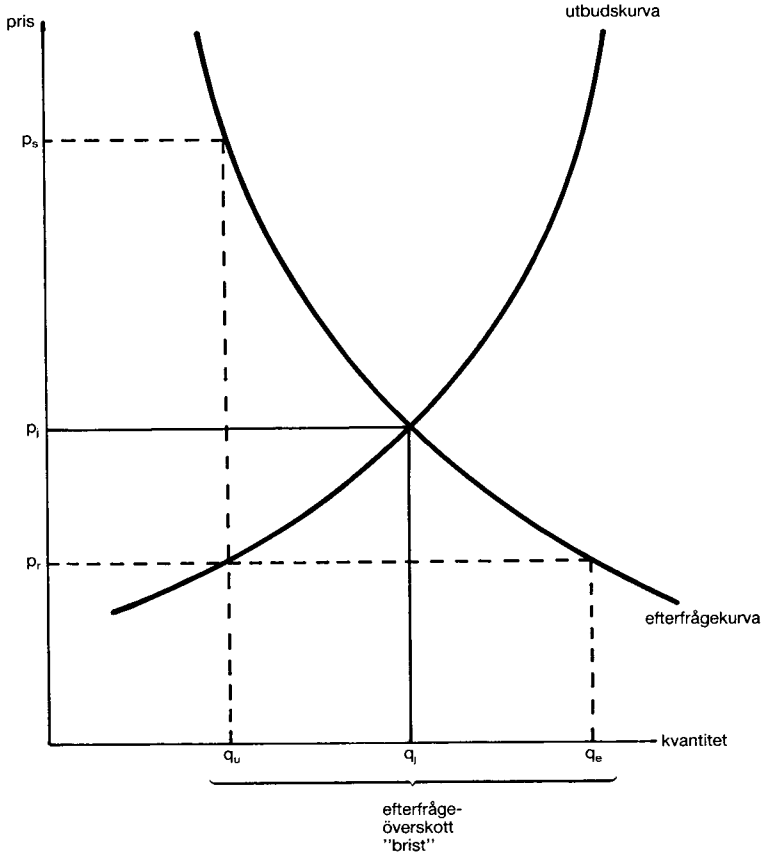

p_j = jämviktspris
p_r = prisreglerat pris
p_s = möjligt svarta börspris vid priskontroll när hela utbudet säljs på en svart marknad.

Kommentar. Diagrammet bygger på förutsättningen "allt annat oförändrat". Prisreglering utlöser emellertid anpassningsprocesser som medför att denna förutsättning måste modifieras.

garantier, rabatter, kvalitet, förfoganderätter rörande varan, samt möjligheter att över huvud taget få tag på varan ifråga. Prisregleringen påverkar dessa egenskaper på olika sätt beroende på de juridiska och institutionella förhållanden som utmärker den prisreglerade marknaden. De dynamiska anpassningsprocesser som en prisreglering utlöser – och som upptar en dominerande del av den empiriska litteraturen om priskontroller på enskilda marknader – medför att antagandet om "allt annat oförändrat" bakom diagram 9:2 bör modifieras. Diagrammet utgör ändå en lämplig utgångspunkt för den följande diskussionen om prisregleringens effekter på resursallokeringen i den svenska ekonomin.

Minskat utbud och "brister". Diagram 9:2 visar att prisregleringar på enskilda varor och tjänster får till effekt ett minskat utbud, varubrist och köer. Den svenska prisregleringspolitiken från andra världskrigets slut och fram till 1956, som den återspeglas i pressklippen, gav upphov till en rad mer eller mindre anekdotiska exempel på sådana "brister".[1] I tidningarna från denna tid finns rubriker som "Klädbrist – barnkläderna försvinner, priskontrollen får skulden" (GHT 1948-02-04), "Pappersbristen fortsätter: Stopp hotar påsfabrik trots 18 månaders order" (Sv D 1951-01-28), "Pappersbristen hotar försena skolböckerna. Allvarligt för grafiska industrin" (Sv D 1951-01-29), "Stor spikbrist i spikens hemland" (SDS 1947-05-21). Texten fortsätter: "Över huvud taget kan man säga att det är ytterst ont om alla slags svenska järnvaror och även om det visat sig möjligt att i viss mån fylla behovet av råvaror med import drar sig bruken för en höjning av den minimala produktionen på grund av prisstoppet. Tillverkningen lönar sig helt enkelt inte med nu rådande höga importpriser och arbetslöner."

Under rubriken "Brist på järntråd, brist på kätting" (SDS

[1] Se Lundberg (1953) för en ingående analys av prisregleringspolitiken under senare hälften av 1940-talet.

1947-06-02), sägs bl a: "På många håll har järnhandlarna inte en ring järntråd för höbärgningen att tillhandahålla jordbrukarna. Hur skall det gå för vårt jordbruk, om en regnig höbärgningsperiod efterträder den långvariga torkan? Då skogsbruket är av största betydelse för vårt folkhushåll, är bristen på kätting katastrofal." "Chokladkakorna försvinna. En absurd prispolitik stoppar kvalitetstillverkning" (SDS 1948-03-09). "Cellstoffen är åter i farozonen. Tillverkningen lönar sig ej" (SDS 1950-09-07). Rubriken följs av följande text: "Det har sedan flera månader tillbaka varit brist på cellstoff – framför allt sådan till blöjvadd – och situationen kan komma att erinra om den som uppstod för något år sedan, då mödrarna fick stå i kö för att få ett paket cellstoff." Många fler exempel på "brister" orsakade av priskontrollen under denna period kan hämtas från dagspressen.

Prisregleringen under andra världskriget och fram till mitten av 50-talet var förvisso "hårdare" än den prisregleringspolitik som inleddes i början av 70-talet. De effekter på utbudet som beskrivits ovan förekommer emellertid i varierande styrka vid alla former av prisregleringar som söker etablera ett pris under marknadspriset[1] vilket även framgår av följande exempel från 70- och 80-talens svenska regleringspolitik.

En reglering som håller det inhemska priset lägre än världsmarknadspriset, gör det lönsamt för svenska producenter att sälja hela produktionen på internationella marknader. En "brist" på den prisreglerade varan uppstår inom Sverige. En illustration av denna effekt utgör prisstoppet på trävaror vilket tillkom i samband med det allmänna prisstoppet som infördes vid devalveringen av den svenska kronan på hösten 1982. Trävaruproducenterna fann det mest lönsamt att exportera sin produktion. Förhandlingar inleddes mellan SPK och Svenska Såg-

[1] Denna slutsats stöds av Schuettinger & Butlers (1979) genomgång av prisregleringens "världshistoria". Det är frestande att säga att få ekonomiska ingrepp tycks ge så klara och förutsägbara effekter som reglering av priset under marknadspriset.

verks- och Trävaruexportföreningen. Prisstoppet luckrades upp i syfte att undvika brist på trävaror inom landet enligt ett brev från SPK till Sågverks- och Trävaruexportföreningen av den 18 november 1982:

> *"Angående prisstoppet på trävaror*
> Efter förda förhandlingar och i avsikt att få igång en fungerande hemmamarknad för trävaror har statens pris- och kartellnämnd beslutat att för sågverk ... följande maximala gängse priser får tillämpas ...
> ..... /Undertecknat: Olof Pontusson"

SPK säger i klartext att prisstoppet på trävaror bidrog till att avskaffa en fungerande hemmamarknad.

Prisstoppet på trävaror i september 1973 medförde samma problem. Det blev lönsamt att exportera hela produktionen till världsmarknadspriser, vilka låg över de inhemska reglerade priserna. Följden blev att sågverk vägrade att till reglerade priser leverera virke till inhemska köpare. Regeringen fick ingripa och tvinga fram leveranser. Detta förlopp beskrivs i prisregleringskommitténs betänkande på följande sätt (se SOU 1981:42, s 290):

> "Regeringen kombinerade prisstoppet på sågade och hyvlade trävaror med ett uppdrag till kommerskollegium att övervaka den svenska marknadens försörjning med dessa produkter. Skulle tendenser till en bristsituation uppstå, skulle kollegiet omedelbart anmäla detta till regeringen.
> De överläggningar med företrädare för sågverksindustrin, som ägde rum under första halvåret och sommaren 1973, innefattade även frågan om försörjningen av svenska marknaden med erforderliga kvantiteter av sågade och hyvlade trävaror. Efter överläggningar med handelsministern gjorde sågverksindustrin i oktober 1973 ett åtagande som innebar att den svenska marknaden skulle förses med tillräckliga kvantiteter trävaror så länge som prisstoppet skulle komma att bestå".

Kommerskollegium och SPK byggde upp ett särskilt rapportsystem för att övervaka sågverkens leveranser till utlandet och till den svenska marknaden.

Prisregleringen på potatis 1975–76 medförde att det inhemska potatispriset sattes *under* världsmarknadspriset. Den erforderliga importen av potatis subventionerades med skillnaden mellan världsmarknadspriset och det lägre prisreglerade inhemska potatispriset. Särskilda s k importbidrag anslogs av regeringen.[1] Svenska potatisodlare hade emellertid ingen möjlighet att exportera sina produkter och erhålla det högre världsmarknadspriset. I stället uppstod, enligt olika pressuppgifter, en inhemsk svart marknad för potatis.[2]

Ändrade ransoneringsmetoder. Prisreglering medför att marknadens centrala uppgift att fördela resurser försvåras. Prismekanismen tenderar att ersättas eller kombineras med andra ransoneringsmetoder. Av fallstudierna och kapitel 8 framgår att prisregleringspolitiken utvecklades till en många gånger långdragen förhandlingsprocess. Förhandlingar mellan SPK och enskilda företag ersatte således sedvanlig prisbildning som sker när företag ändrar sina priser utan att kontakta och förhandla med en statlig myndighet.[3]

Den "traditionella" ransoneringsmetoden vid prisregleringar är köbildning och svartabörspriser. 70-talets svenska prisregleringspolitik var emellertid förhållandevis "mild" vilket förhindrade uppkomsten av bestående köer. Det finns ett antal marknader i den svenska ekonomin där köer bildas till följd av andra prisregleringar än sådana som administrerades av SPK som t ex bostadsköer, tomtköer, obligationsköer och köer till daghems- och utbildningsplatser. Dessa köer är resultat av regleringar där

[1] Se SOU 1981:42 s 527–28.

[2] Se bl a Arbetet 1976-05-15.

[3] De ineffektivitetsförluster som ett förhandlingssystem skapar diskuteras ingående av Johansen (1979).

priset satts under jämviktspriset. Sådana köbildningar skapar grogrund för svarta och gråa varumarknader. Regleringen av bostadsmarknaden är troligtvis det mest välkända exemplet på denna effekt.

Prisregleringen på böcker under första hälften av 50-talet är ett annat exempel på hur prisreglering driver fram en annan ransoneringsmetod än prismekanismerna. Priskontrollnämnden (PKN), vilken var SPKs föregångare, och Svenska bokförläggarföreningen utvecklade då ett system där bokpriserna i stort sett bestämdes av antalet bokstäver – inte av marknadsläget. "De flesta skönlitterära böcker behandlas efter en norm, men undantag från denna medges när det gäller speciella, kända författare samt även debutanter." Enligt byråchef Hellman på PKN skulle författarnamnet i allmänhet "inte ha någon inverkan på vår prissättning". Samma sagesman påpekade: "Vissa undantag måste medges. Så är t ex förhållandet med författaren Olle Hedbergs böcker, som trycks med spatiöst utrymme. Där har man gått ifrån mallöverenskommelsen och beräknat ett något högre pris än det normala. Detta beror givetvis på att författaren i fråga kan räkna med ett högre honorar än vanligt. Det finns ytterligare några författarnamn som åtnjuter denna undantagsförmån." (ST 1949-10-04.)[1]

Den långvariga prisregleringen av köttvaror under 70-talet bidrog troligen till en ökad förekomst av s k kampanjer för att sälja ut de delar av djurkroppen som genom prisreglering fått för "höga" priser. Kampanjer blev mot denna bakgrund en me-

[1] Ytterligare ett exempel på hur en alternativ allokeringsmetod till prismekanismen (i detta fallet ett lotteri) drivs fram av prisreglering återges i följande pressklipp från GHT 1949-12-19:

"204 vill åt tullbil. Vid en tullaktion i Strömstad på förverkat gods tilldrog sig två beslagtagna bilar särskilt intresse. Det var en Ford 1928 och en Mercedes Benz 1938. Priskontrollnämnden hade satt stoppriserna till 500 respektive 2 500 kronor, och om flera gick med till detta högsta pris, skulle lottning företas. 204 spekulanter ville betala 500 kronor för den gamla Forden, och lotten föll på en person från Hälle."

tod att sänka priserna under de reglerade priserna på "icke attraktiva detaljer":

> "Ett problem inom köttvaruområdet är att avsättning måste finnas för *samtliga* detaljer av djurkroppen. Förskjutningar i konsumtionsmönstret kan därför medföra svårigheter i och med att överskott kan uppkomma av icke attraktiva detaljer. Under senare år har det skett en förskjutning av konsumtionen mot magrare detaljer, vilket har medfört svårigheter att finna avsättning för t ex fetare fläskdetaljer . . .
>
> SPK har under prisstoppet medgivit vissa marknadsmässiga anpassningar i prissättningen. Enligt företrädare för branschen behövs dock en större flexibilitet i prissättningen inom köttvaruområdet än nuvarande regleringssystem ger utrymme för. Den bristande flexibiliteten i prissättningen är enligt branschen den största olägenheten med prisstoppet.
>
> Den bristande flexibiliteten har enligt köttbranschen påverkat lönsamheten för berörda företag. Vid vissa marknadslägen har nämligen företagen å ena sidan inte kunnat ta ut stoppriserna på mindre attraktiva detaljer, medan man å andra sidan hindrats av prisstoppet att ta ut marknadsmässiga priser för de detaljer för vilka efterfrågan har varit stor. Detta har medfört att det genomsnittliga priset för samtliga detaljer i djurkroppen under vissa perioder blivit lägre än det förväntade utfallet enligt regleringen."[1]

Samarbete mellan företag. Priskontrollen skapar incitament till ökat samarbete mellan företag inom reglerade branscher som påpekats i kapitel 8. Regleringar underlättar sålunda kartellisering eller kartelliknande organisationsformer. Näringsfrihetsombudsmannen pekar i appendix 1 på en rad företag på varuområden som radiatorer, tapeter, spånskivor, dagligvaror och åkerier, där han har bevittnat en sådan utveckling under 70-talet. Näringsfrihetsombudsmannens redogörelse kan tolkas som att

[1] *Prisstoppet på vissa baslivsmedel – en översyn.* Handelsdepartementet, DsH 1978:2, s 43, 63 och 3:25.

antingen regleras priserna – och då elimineras den traditionella konkurrensen – eller så tillåts fri konkurrens, men då måste prisregleringarna avskaffas. Som framhålls i kapitel 8 visar även fallstudierna på tendenser till ökat företagssamarbete.

"Nya" produkter. En annan regleringseffekt på utbudssidan är att det blir mer lönsamt att introducera "nya" produkter, vilkas pris kan sättas "friare" än om det varit fråga om gamla produkter som funnits på marknaden då prisregleringen tillkom. Detta fenomen illustreras av bilaga 1 till detta kapitel som återger SPKs svar på en förfrågan från Kooperativa Förbundets charkuterisektion i januari 1974 om priset på en ny typ av kalvsylta. Som framgår av svaret ansåg SPK att den nya kalvsyltan "ur prisregleringssynpunkt ej är att betrakta som ny vara".

Samma fenomen illustreras även av följande pressklipp från början av 50-talet, vilket diskuterar hur nya producenter utnyttjade prisregleringen på bekostnad av gamla producenter:

> "Nya tillverkare betingade sig ofta priser som låg 70–100 procent över den gamle producentens stoppriser. En tysk fabrikör, som etablerat sig i Sverige, utbjöd brodersaxar för 55 kronor per dussin, medan PKN vägrade den svenske tillverkaren att få höja stoppriset på 28:84. ...
>
> Det finns inte någon anledning till klander mot den mängd 'småfabrikörer' som blommade upp i detta säljarmarknadens klimat. De såg den chans som PKN välvilligt men troligen själv ovetande tillhandahöll och tog vara på den. Ur samhällsekonomisk synpunkt var resultatet emellertid långt ifrån alltid lyckligt. Priserna blev vida högre än om PKN tillämpat en vettigare politik." (GHT 1953-02-21.)

Produkter som karaktäriseras av stora skillnader i kvalitet och sortiment utgör ett allvarligt problem för den prisreglerande myndigheten. Producenten har nämligen goda möjligheter att kringgå prisregleringen genom att förändra produktens egenskaper – vilket gör regleringen till en chimär. Detta kan illustreras

med priskontrollen på lussekatter under 50-talet. En månad före Lucia 1955 meddelade PKN att lussekatten inte skulle vara underkastad priskontroll eftersom variationer i kvalitetshänseende har "gjort det omöjligt att konstruera ett acceptabelt normalpris". (SvD 1955-11-15.)

Prisregleringen på matbröd i mitten av 70-talet medförde långt framskridna planer på införandet av ett särskilt standardbröd, vars recept och pris skulle bestämmas i förhandlingar mellan SPK och bagerinäringen. De största privata bagerierna och de konsumentkooperativa bagerierna föreslog SPK att "vissa standardbrödvarianter, s k K-bröd" skulle införas under förutsättningen att prisstoppet på matbröd avvecklades. Tre nya brödvarianter, s k K-grova, K-limpa och K-franska, var aktuella.

SPK krävde emellertid att standardbröden skulle omfatta också ett "skivat formbröd, som volymmässigt är större än det icke skivade, och en garanti för att standardbrödsvarianterna skulle få en betydande andel av den totala matbrödskonsumtionen". Bageriföretagen accepterade inte dessa krav och någon överenskommelse nåddes inte. (Se SOU 1981:42, s 341–43.)

Slutsatser. Den initiala effekten av en prisreglering är att köpare och säljare hindras från att fritt avtala om priset. Resultatet blir som regel att de avtalsslutande parterna söker påverka andra sidor av köp och försäljning av den prisreglerade varan i syfte att anpassa sig till och kringgå kontrollen. Servicen kan försämras, rabatter och krediter avskaffas, kvaliteten kan sänkas, utbudet av den prisreglerade varan kan minskas, "nya" varor introduceras, vilka kan säljas till jämviktspris eftersom deras pris inte reglerats, den prisreglerade varan kan avyttras enbart tillsammans med en icke-prisreglerad vara, varvid det sammanlagda priset blir marknadspriset.[1)]

[1)] Hyresregleringen har t ex medfört att prisreglerade bostäder sålts till det reglerade priset men endast under förutsättningen att köparen samtidigt övertagit lösöre, möbler etc till "överpris".

Den reglerande myndigheten vidtager erfarenhetsmässigt åtgärder i syfte att motverka dessa effekter. Följden blir som regel att priskontrollen utvidgas till regleringar av andra förhållanden än bara priset. Den anmälningsskyldighet som ingår i SPKs prisövervakning har t ex inte bara gällt priser utan också förändringar i kvalitet, mängd, betalningsvillkor och förpackningsstorlek.

De effekter på resursallokeringen, som uppstår vid reglering i form av bl a minskat utbud (brister och köer) och lägre tillväxt, liksom de resurser som används av företagen för att motverka och anpassa sig till prisregleringar i form av branschsamarbete m m, representerar samhällsekonomiska kostnader.[1] Förhandlingssystemet mellan företag som prisreglerats och SPK ger också upphov till en sådan kostnad liksom de resurser som används för att förbereda dispensansökningar, författa och besvara skrivelser till SPK – förhållanden som beskrivs i regleringsförloppen. Ju längre prisregleringen varar, och ju hårdare den administreras, desto mer märkbara blir dessa effekter. Man bör hålla i minnet att även kortvariga och "milda" kontroller ger

[1] Diskussionen ovan har behandlat marknader som utmärkts av konkurrens. Resonemangen kan emellertid delvis överföras till marknader som karaktäriseras av olika grader av monopol och företagskoncentration. Tillräckligt "hårda" prisregleringar på dessa marknader får i stort sett samma följder på resursallokeringen som beskrivits ovan.

Det hävdas ibland att koncentrationsgraden inom industrin står i ett visst samband med inflationstakten på så sätt att en hög koncentrationsgrad bidrar till inflation. Följaktligen rekommenderas regleringar av monopol som en metod att bekämpa inflationen. Det har emellertid visat sig svårt att få något empiriskt stöd för denna uppfattning. Se avsnitt 3 i kapitel 10.

Är målet för den ekonomiska politiken att bekämpa monopol, bör i första hand de lagligt sanktionerade etableringshinder som skapar monopol undanröjas. Se Bjuggren (1981). Prisregleringar bör däremot inte tillgripas för att bekämpa monopol eftersom dessa snarare förstärker koncentrationstendenser genom att försvåra nyetablering.

upphov till sådana följder – även om de inte manifesteras lika klart.[1] [2]

9.3.2 Inkomstfördelningen

Priskontrollpolitikens effekter på inkomstfördelningen är svåröverskådliga. Beträffande en generell prisregleringspolitik kan man i korthet säga att de grupper som producerar varor eller tjänster, som är relativt homogena och därmed lätta att priskontrollera, troligtvis får sin position försämrad i förhållande till andra grupper. Denna slutsats är emellertid beroende av hur prisregleringen konstrueras och övervakas.

En selektiv prisreglering riktad mot en viss bransch har en negativ effekt på denna branschs inkomster, vilket klart framgår av kapitel 7. Inkomstbortfallet berör såväl löntagarna som företagarna inom den prisreglerade sektorn. Detta förklarar att arbetsgivare och arbetstagare gemensamt kan kräva att prisregleringar inom den sektor de är verksamma tas bort. Jämför med regleringsförloppet för Gullfiber där fackliga representanter del-

[1] Genomgången av prisregleringens effekter på resursallokeringen blir en katalog av negativa verkningar. Denna katalog är troligtvis långt ifrån fullständig. Man kan nämligen vänta sig också andra negativa effekter av prisregleringspolitiken. Det är dock besvärligt att belägga dem empiriskt. Det har t ex hävdats att den frekventa användningen av extrapriser i detaljhandeln i Sverige under 70-talet delvis kan förklaras av prisregleringarna. Företagen sägs gardera sig mot eventuella regleringar genom att hålla de "vanliga" priserna höga och genomföra prissänkningar genom tillfälliga kampanjer och extrapriser.

Det är svårt att få information om kvalitetsförsämring, svarta marknader, prishöjningar i syfte att gardera sig mot väntade regleringar m m – effekter som man kan förmoda att prisregleringarna under 70-talet gett upphov till. Varken köpare, företag, branschorganisationer eller SPK är intresserade av att avslöja sådana fenomen. Enligt regleringsförloppet i kapitel 6 genomförde dock Lilla Harrie Verkstads AB en prishöjning för att gardera sig mot en väntad reglering. Jämför också med beskrivningen ovan om hur köttprisregleringen bidrog till kampanjer.

[2] Erfarenheterna från centralt planerade ekonomier och ekonomier som varit prisreglerade under krigstid kan också användas till att illustrera effekterna på resursallokeringen av ett omfattande prisregleringssystem.

tar i uppvaktningar m m tillsammans med företagsledningen.

Ett annat exempel lämnas av LOs dåvarande andre ordförande Kurt Nordgren som 1971 ansåg att det gällande prisstoppet inte var förenligt med LOs låglönesatsning: "Den solidariska lönepolitiken måste innebära ökningar av priser på en del varor... Prisstoppet måste i dessa fall lättas så att vi inte får ett lönestopp för de lågavlönade" (Arbetet 1971-03-25). I december 1973 uttalade sig LOs dåvarande andre ordförande Lars Westerberg mot regleringen av oljepriserna. Han var positiv till en friare prissättning i syfte att "trygga sysselsättningen" inom den oljeberoende industrin (se DN 1973-12-01 under rubriken "Fria oljepriser kan rädda jobben").

Prisregleringarnas historia ger åtskilliga exempel på hur anställda och arbetsgivare krävt att den egna sektorn skall förskonas från kontroller.[1] Det är inte heller ovanligt med krav på att andra "närliggande" sektorer skall regleras.[2] Ett exempel på detta är en begäran från Pappers avdelning 9 i Värö om ett prisstopp på timmer och massaved under sommaren 1983:

> "Ett prisstopp på skogsråvara är nödvändigt om Sverige skall bibehålla konkurrensförmåga och lönsamhet i skogs-

[1] Några exempel. När frisörpriserna släpptes fria 1956 beskrevs detta som "ett tillmötesgående av de krav som gemensamt riktats från arbetsgivare och anställda i branschen om större förtjänstmarginaler för att möjliggöra löneökningar" (ST 1956-03-24). Livsmedelsarbetarnas tidskrift "Mål och Medel" kritiserade PKN för att myndigheten "så ensidigt koncentrerat sina ansträngningar på livsmedelsområdet och vissa servicenäringar" (ST 1955-02-21).

[2] Diskussionen ovan har gällt prisregleringar som syftat till att reducera lönsamheten inom en viss bransch, dvs hålla ett pris *lägre* än marknadspriset. Det finns också regleringar som haft till mål eller fått effekten att hålla ett pris högre än det pris som en oreglerad marknad skulle skapat. Dessa regleringar har bidragit till en god lönsamhet, ofta till monopol och därmed till "höga" löner inom den reglerade sektorn. Jämför t ex med systembolagets, postens, televerkets och banksektorns ställning. Här har såväl anställda som arbetsgivare ett gemensamt intresse av att regleringen behålls. Sådana former av regleringar behandlas inte här. Jämför även med den svenska jordbruksregleringen vars syfte varit att reglera priset ovanför den internationella prisnivån.

näringen. Eventuella prishöjningar måste ligga på en rimlig nivå för att inte effekterna av devalveringen skall gå förlorade." (DN 1983-07-12.)

Det är svårt att fastslå vem som "vinner" – om någon – på priskontroller. Detta beror bl a på rådande institutionella förhållanden på den prisreglerade marknaden och på de juridiska formerna för priskontrollen. Vinsten, i form av ett lägre pris än vad som annars vore fallet, kan på kort sikt tillfalla de köpare som kan komma över den produkt som prisreglerats.

På längre sikt minskar emellertid utbudet. Kvalitet, service och andra aspekter på transaktioner med den prisreglerade varan kan förändras till det sämre. Köer och brister tenderar att uppkomma. Det "lägre priset" försvinner och köparna riskerar i själva verket att på längre sikt hamna i en sämre situation än före prisregleringen. Det finns dessutom rimliga skäl att dra slutsatsen att prisregleringar sänker det totala utbudet av varor och tjänster i samhällsekonomin. På så vis riskerar alla grupper att få en lägre inkomst än vad som kunde vara fallet.[1)]

9.4 Utländska erfarenheter från 70-talet

Olika former och kombinationer av pris- och löneregleringar användes under kortare eller längre perioder i praktiskt taget samtliga OECD-länder under 70-talet. Det finns en omfattande litteratur baserad på ekonometriska studier av effekterna av dessa regleringar på inflationstakten och löneändringarna, i första hand rörande utvecklingen i USA och England. För prisregleringskommittén utarbetade Jan Herin en diger studie över de internationella erfarenheterna av pris- och löneregleringar

[1)] En grupp kan utpekas som påtaglig "förlorare" om prisregleringspolitiken definitivt skulle avskaffas, nämligen anställda hos den myndighet som administrerar regleringarna. Deras egenintresse på den här punkten diskuteras i kapitel 10.

under 70-talet (bilaga 7 i SOU 1981:42, s 40–41). Han sammanfattar dessa på följande sätt:

> "De internationella erfarenheterna av lagstadgade pris- och/eller lönekontroller är sålunda allmänt sett inte särskilt goda. Få seriösa empiriska studier tyder på att pris- och/eller löneregleringar varaktigt lyckats dämpa inflationstakten. De negativa resultat som framkommer i olika undersökningar är främst av följande slag:
>
> *a* Kontrollerna kan utlösa pris- eller lönestegringar på förhand, då företagare och löntagare lär sig att förutse regleringsåtgärderna. ...
>
> *b* Kontrollen kan leda till *högre* inflationstakt (än vad som skulle blivit fallet utan kontroller) efter det att en avreglering skett.
>
> Detta beror främst på att regleringsåtgärderna ofta kombinerats med en alltför *expansiv finans- och penningpolitik*. ... Allmänt prisstopp har t ex i vissa fall införts inför ett val och i skydd av detta har en expansiv politik kunnat införas.
>
> Ett allmänt problem med regleringar är att de eliminerar de normala makroekonomiska varningssignalerna och lockar regeringarna till att föra en mer expansiv politik än vad de annars skulle vågat.
>
> *c* Genom regleringarna kan *relativprisernas* anpassning hindras, vilket sätter marknadsmekanismen ur spel. ... Felaktiga relativpriser kan även medföra stora ekonomiska kostnader genom att hindra strukturomvandlingen och näringslivets anpassning.
>
> *d* *Vinsterna* kan pressas vid prisreglering varvid investeringarna hämmas och produktivitetstillväxten blir lägre. Resultaten kan då bli att inflationstakten blir högre efter regleringsperiodens slut. ...
>
> *e* *Lönerelationerna* kan påverkas på ett icke marknadskonformt sätt under regleringsperioden. ...
>
> Vid en utvärdering av pris- och löneregleringarnas effekter måste man se till såväl den samhällsekonomiska kostnadssom intäktssidan. Det är sålunda tveksamt om intäktssidan är positiv. ... Därtill kommer regleringsåtgärdernas kost-

nadssida, dvs de negativa effekter dessa har på resursallokeringen. Slutsatsen måste därmed bli att det är mycket tveksamt om pris- och löneregleringar ur samhällets synvinkel har några bestående positiva effekter." ...

Efter denna huvudsakligen negativa bedömning av effekterna av pris- och löneregleringspolitik, s k inkomstpolitik, diskuterar Herin några positiva verkningar som en dylik politik skulle kunna ge upphov till:

"Om man skall framhäva några positiva sidor hos regleringspolitiken såsom de framkommer i olika undersökningar så kan det vara att:

1 Kostnaderna för politiken skall jämföras med kostnaderna att bekämpa inflationen med andra åtgärder. ...
2 Om inkomstpolitik kan komma åt inflationsförväntningarna kan de få en positiv effekt; speciellt om åtgärderna kombineras med en relativt restriktiv ekonomisk politik. ...
3 Det är möjligt att ett uttalande om en antiinflationspolitik kan bli mer effektivt om det kombineras med någon form av inkomstpolitik. ... Inkomstpolitiken kan i detta sammanhang göra de makroekonomiska signalerna mer synliga samt betona allvaret med politiken.
4 Pris- och löneregleringar kan "kapa av" tillfälliga bubblor på pris- och lönekurvorna. ...
5 Inkomstpolitik kan utnyttjas kortsiktigt för att stoppa inflationen och ge beslutsfattarna tid att sätta in andra efterfrågedämpande åtgärder. ...
6 Regleringsåtgärder kan bara användas under en relativt kort tid. Ju längre tid de används desto svårare är det att få dem accepterade av löntagare och företagare. De politiska kostnaderna blir för höga. Man kan inte förvänta sig några permanenta effekter."...

Herin är överlag kritisk till användningen av inkomstpolitik inom industriländerna under 70-talet. Han kan emellertid tänka sig att en sådan politik skulle kunna dämpa inflationsförväntningarna och därmed inflationstakten under vissa speciella för-

utsättningar: om regleringarna endast används under en kort tid och i kombination med en restriktiv ekonomisk politik. Herin nämner också att regleringar skulle kunna ge de ansvariga för den ekonomiska politiken "tid till att sätta in andra" traditionella medel.

Herins argument är i och för sig tänkbara för regleringar. Problemet är emellertid att det saknas övertygande empiriskt belägg för att regleringar har utnyttjats så att de fått dessa positiva effekter, annat än möjligtvis på mycket kort sikt. Den historiska erfarenheten visar att pris- och lönekontroller som regel har tillämpats under förhållandevis långa tidsperioder. De har ofta kombinerats med en expansiv, ej restriktiv, politik.[1] De har, enligt tillgängliga uppgifter, inte haft någon märkbart långvarigt dämpande effekt på inflationsförväntningarna. De mest omfattande utvärderingarna av regleringspolitiken under 70-talet föreligger för USA och England. För bägge dessa länder drar Herin klart negativa slutsatser beträffande regleringspolitikens samhällsekonomiska effekter.[2]

9.5 Sammanfattning

De samhällsekonomiska effekterna av den svenska prisregleringspolitiken pekar på följande slutsatser. Prisregleringarnas primära mål har varit att dämpa inflationstakten. Någon signifikant långvarig dämpning av inflationstakten kan emellertid inte beläggas. Det går inte heller att finna att prisregleringarna har sänkt inflationsförväntningarna. Regleringarnas effekter på resursallokeringen har i flera avseenden visat sig vara negativa. Verkningarna på inkomstfördelningen är svåra att klargöra. Några entydiga och bestående positiva effekter går inte att spåra på något område av den svenska ekonomin.

Denna sammanfattning bör kompletteras med två kommentarer som knyter samman olika resultat i boken. För det första kan

[1] Jämför med diskussionen om prisregleringarnas politiska ekonomi i kapitel 10.
[2] Se SOU 1981:42, s 206 och s 226.

det förefalla vara en motsättning att fastslå att prisregleringen å ena sidan hållit priserna nere för vissa företag enligt resonemanget i kapitel 7 och å andra sidan inte märkbart påverkat den långsiktiga inflationen enligt diskussionen i detta kapitel. Den samtidiga existensen av dessa till synes oförenliga effekter – den ena på företagsnivån och den andra på det samhällsekonomiska planet – kan emellertid förklaras som resultatet av flera faktorer.

Det totala efterfrågetrycket i samhällsekonomin är den huvudsakliga drivkraften bakom inflationsutvecklingen. Detta bestäms av andra faktorer än prisregleringar. Under dessa omständigheter kommer selektiva prisregleringar av den typ som använts i Sverige att bidra till att priser på oreglerade varor och tjänster drivs upp i förhållande till priser på varor och tjänster som priskontrollerats. Det allmänna prisindexet, vilket mäter inflationstakten, behöver inte påverkas nämnvärt av en sådan politik, men väl prisstrukturen.

Det allmänna prisindexet döljer en rad förändringar på företagsnivån. Företag som väntar sig prisreglering kan i viss utsträckning gardera sig på förhand genom att höja sina priser. Företag som varit reglerade kan efter prisregleringen kompensera sig med prishöjningar. Detta bidrar till att höja prisnivån. Samtidigt kan andra företag vara föremål för selektiva regleringar, vilket bidrar till att sänka prisnivån.

Vidare kan företag, som är föremål för priskontroller på en del av sitt sortiment, kompensera sig med prishöjningar på icke-prisreglerade segment av sin produktion.[1] Det är också möjligt att företag som köper prisreglerade varor som insatsvaror utnyttjar prisregleringen till att tillfälligt öka sina vinstmarginaler snarare än att låta prisregleringen helt slå igenom i prissättningen i nästa led.

[1] Ett exempel på denna utveckling: när författaren intervjuade representanter för Findus framkom att SPK tillåtit att produkter som köptes av storkök och liknande kunder var undantagna den prisreglering som gällde för samma produkt när den såldes till detaljhandeln.

Det finns således en rad faktorer som kan förklara att selektivt prisreglerade företag har upplevt en nedgång i lönsamheten, samtidigt som det inte funnits någon bestående mätbar effekt av regleringarna på inflationstakten.

Den andra kommentaren gäller kopplingen mellan devalveringar och prisstopp. Allmänna prisstopp har införts i samband med devalveringarna under perioden 1977–1982. En devalvering bör betraktas som en marknadskonform lösning. Den syftar till att förbättra lönsamheten och vinstutsikterna i näringslivet genom att skapa en mer gynnsam prisstruktur. För att detta skall lyckas är det viktigt att prismekanismen får verka med ett minimum av ingrepp. Prisstopp, vilka motiverats som en metod att hålla nere inflationsförväntningarna, ingriper emellertid i anpassningsprocessen och motverkar därmed ändamålet med devalveringen genom att hålla nere svenska företags inhemska priser. Här uppstår en klar motsättning mellan användningen av devalveringsinstrumentet och prisregleringsåtgärderna. Någon närmare debatt och analys av denna motsättning har dock inte förekommit utan prisstoppen har betraktats som en "naturlig" del av varje devalvering.[1)]

[1)] En klar motsättning existerar också mellan prisregleringar och besparingspolitik som bygger på prishöjningar på offentliga varor och tjänster. Denna motsättning framgår av följande pressklipp.

"*Dra in handduk prisstoppsbrott*
Att dra in den fria handduken i det kommunala badet mitt under gällande prisstopp går inte för sig.

Det fick fritidsnämnden i Trollhättan erfara på torsdagen sedan länsstyrelsens priskontor fått veta nyordningen. Redan från fredagen gäller också den gamla taxan i badet på nytt: fem kronor för bad, handduk inräknad.

Fritidsnämnden hade genomfört en rad avgiftshöjningar vid nyåret, alla beslutade redan i juni eller november förra året. Syftet var att få in ytterligare 300 000 kronor för att klara de hårda sparkraven i budgetramarna." (DN 1983-01-15.)

"*Måltider smyghöjs*
En smyghöjning av måltidspriset under prisstoppet. Det säger statens pris- och kartellnämnd om ett beslut av distriksstyrelsen i Kristianstads läns landsting

Bilaga 9:1 Prisregleringen och en ny vara. Exemplet KFs kalvsylta. (Brev från SPK till Kooperativa förbundet 1976-04-07.)

SPK 1976-04-07

Kooperativa förbundet
433-095 Charkuterisektionen Adm/avd
Fack
104 65 Stockholm

Beträffande kalvsylta, tillverkad i Göteborg
I skrivelse till statens pris- och kartellnämnd den 11 januari 1974 har Ni meddelat att Ni avsåg lansera en ny kalvsylta. Den nya kalvsyltans recept samt förpackning uppgavs ge en högre kvalitét än tidigare sålda kalvsyltor. Hållbarheten för den nya kalvsyltan skulle vara längre tack vare ny tillverkningsmetod. Den nya kalvsyltan centraltillverkades i Göteborg.

Efter prövning av Er framställning har nämnden funnit att ovannämnda centraltillverkade kalvsylta, ur prisregleringssynpunkt, ej är att betrakta som ny vara.

Vad därefter angår Er framställning 1974-01-28 om att få ta ut 18:00 kronor per kilo (inkl moms) vid försäljning i hela landet av den centraltillverkade göteborgskalvsyltan har nämnden beslutat delvis bifalla denna framställning. Nämndens beslut innebär således att ett pris på högst 19:85 kronor per kilo (inkl moms) brutto och 12:25 netto får tas ut vid försäljning av den centraltillverkade kalvsyltan i Göteborg.

Nämndens medgivande gäller ej för regionalt tillverkade kalvsyltor.

att dra in desserten vid måltider som serveras sjukvårdspersonalen.

Landstinget hade räknat med att kunna spara stora belopp. Det riktiga i åtgärden skall nu vidareundersökas av priskontoret på länsstyrelsen." (DN 1983-01-18.)

En förutsättning för beslutet är att den centraltillverkade kalvsyltan i Göteborg kan särskiljas från regionalt tillverkade kalvsyltor.

Talan mot nämndens beslut föres genom besvär som skall ha inkommit till regeringen (handelsdepartementet) inom tre veckor från det Ni fick del av beslutet.

Ulf Dahlsten
Statens pris- och kartellnämnd

10 Prisregleringen och det politiska systemet

Detta kapitel belyser sambandet mellan det politiska systemet och användningen av priskontroller i Sverige. Syftet är att presentera prisregleringens politiska ekonomi, dvs att granska vilka mekanismer i det politiska systemet som bidragit till att priskontroller kommit att utnyttjas som medel i den ekonomiska politiken. Efter en presentation av prisregleringens politiska ekonomi diskuteras vilka faktorer som påverkat urvalet av de varor och tjänster som prisreglerats. Slutligen granskas SPKs roll inom prisregleringspolitiken.[1)]

10.1 Prisregleringarnas politiska ekonomi

Enligt etablerad nationalekonomisk teori och empiri är prisregleringar en ineffektiv metod för att reducera inflationstakten. Hur kan man då förklara att priskontroller ändå använts såväl i Sverige som i utlandet under 70-talet?[2)] Vilka processer gör att politiker inför priskontroller när regleringar inte tycks ha någon långvarig effekt på inflationstakten? Svaret på dessa frågor bör sökas i det politiska systemets incitamentsstruktur.

[1)] Detta kapitel, i synnerhet avsnitten 10.2 och 10.3, bygger i stor utsträckning på författarens rapport *Priskontrollens politiska ekonomi. Några observationer,* bilaga 2 i SOU 1981:41

[2)] Priskontrollpolitik är ingen ny företeelse. Användningen av prisregleringar i syfte att bekämpa inflation har en historia som går tillbaka till antiken. Se Schuettinger & Butler (1979).

Tabell 10:1 presenterar ett antal opinionsundersökningar om inställningen till pris- och lönestopp och stigande priser, genomförda av SIFO under perioden 1972–82. Undersökningarna visar att intervjupersonerna upplever inflation som något negativt. Under valåren 1970, 1973 och 1976 angav mellan 80 och 86 procent av de tillfrågade att de var "mycket oroliga" eller "ganska oroliga" för prisstegringarna. Inför valen 1976 och 1982 svarade många att inflation, prisstopp samt priser och löner var viktiga politiska frågor.

Tabell 10:1 SIFO-undersökningar om pris- och lönestopp och prisstegringar

Intervjutillfälle	Fråga/svar			
1972 juni	*Fråga:* "Ett sätt att hindra prisstegringar kan tänkas vara att införa både pris- och lönestopp. Vilket skulle ni föredra, inget prisstopp och allmän lönehöjning eller prisstopp och ingen allmän lönehöjning?"			
	Svar:	*Totalt*	*Borgerliga*	*Socialister*
	Inget prisstopp – allmän lönehöjning:	7 %	6 %	9 %
	Prisstopp – ingen allmän lönehöjning:	82 %	83 %	81 %
	Kan inte säga:	11 %	11 %	10 %
1976 mars	*Fråga:* "I september är det val. Vilken politisk fråga intresserar er mest? Välj tre frågor som intresserar er mest."			
	Svar: En fjärdedel av intervjupersonerna anger priser, dvs frågor om inflation (13,7 %) och om prisstopp (11,3 %), som en av de tre mest intressanta valfrågorna. ("Sysselsättning", "miljö", "skatter", "vård" och "lag och ordning" var frågor som erhöll högre procenttal.)			
1976 april/maj	*Fråga:* "Hur orolig är ni för prisstegringarna?" Samma fråga ställdes inför valet 1970 och 1973. En jämförelse mellan svaren för tre valår visar följande:			

	April 1970	April 1973	April 1976
Mycket orolig	47 %	26 %	29 %
Ganska orolig	39 %	56 %	51 %
Inte alls orolig	13 %	16 %	17 %
Tveksam	1 %	2 %	3 %

1980 oktober *Fråga:* "Skulle Du föredra pris- och lönestopp före nuvarande prisutveckling?"

	Medlemmar i:			
Svar:	*Totalt*	*LO*	*TCO*	*SACO/SR*
Ja	83 %	84 %	83 %	73 %
Nej	9 %	9 %	12 %	18 %
Tveksam, vet ej	7 %	7 %	5 %	8 %

1981 februari *Fråga:* "Det talas mycket om olika åtgärder som bör sättas in för att förbättra Sveriges ekonomi. Vilka åtgärder känner Du till? Vilka av de Du har nämnt tror Du själv på? Om Du var regering och fick välja en åtgärd av de Du just nämnt för att få ordning på Sveriges ekonomi, vilken skulle Du välja?"

Svar:	*Känner till*	*Därav:* *Tror på själv*	*Skulle själv välja i regeringsställning*
Sänkt marginalskatt, skatteomläggning	23 %	46 %	32 %
Prisstopp	15 %	58 %	42 %
Lönestopp	16 %	45 %	32 %
Både pris- och lönestopp	14 %	76 %	61 %
Räntehöjning	17 %	17 %	8 %
Ökat sparande	16 %	43 %	25 %
Spara på offentliga sektorn	12 %	52 %	24 %
Devalvering	12 %	18 %	15 %

1981 april/maj	*Fråga:* SIFO delade ut ett kort med nio förslag för den ekonomiska åtstramningen som diskuterats under vintern och våren och frågade "Vad av detta tycker Du är önskvärt i den ekonomiska politiken?" Bara 6 procent tyckte att frågan var så svår att de avstod att svara. De övriga gav i medeltal tre svar vardera.
	Svar: De tre mest populära svarsalternativen var:

	Alla
Inför löne- och prisstopp	64 %
Förbjud kontokorten	57 %
Sänk marginalskatten	47 %

(Ytterligare sex alternativ angavs, vilka alla erhöll lägre anslutning.)

1982 januari/ februari	*Fråga:* "I september är det val. Vilken politisk fråga intresserar Dig mest?" Man fick välja högst fem ämnen i sitt svar.
	Svar: Priser, löner och ekonomisk politik var näst sysselsättningen den viktigaste frågan i väljarnas ögon och nämndes av 41 procent av intervjupersonerna.

Kommentar. Intervjuerna omfattar som regel mellan 1 000 och 1 200 slumpvist utvalda personer.

Tabell 10:1 anger att en överväldigande majoritet – fyra av fem tillfrågade – önskar pris- och lönestopp, oberoende av politisk och facklig tillhörighet. Svaren fördelar sig förvånansvärt lika vid de två tillfällen då frågan enbart gällde att ta ställning för eller mot pris- och lönestopp: 82 procent var för i juni 1972 och 83 procent åtta år senare i oktober 1980.

Det är emellertid osäkert om dessa höga siffror entydigt skall tolkas som ett "ja" till pris- och lönestopp som medel i den ekonomiska politiken. Svaren på frågor om pris- och lönestopp kan nämligen tolkas som att en majoritet önskar ett slut på stigande priser och löner. (Se intervjuerna i juni 1972, oktober 1980 och april–maj 1981.) Vissa intervjupersoner menar kanske

med sina svar att de önskar att priser och löner skall vara oförändrade, utan att de därmed tar ställning till pris- och lönestopp som en ekonomisk-politisk åtgärd.[1] När frågan direkt gäller användningen av pris- och lönestopp som ett inflationsbekämpande medel är nämligen svarsfrekvensen något lägre. I februari 1981 "tror" 76 procent av de tillfrågade på både pris- och lönestopp och 61 procent "skulle själva välja" denna åtgärd i regeringsställning. Några månader senare, i april-maj 1981, är införandet av löne- och prisstopp det mest populära förslaget på det ekonomisk-politiska området och det finner stöd hos 64 procent av de tillfrågade.[2] Tabell 10:1 visar också att fler "tror på" kombinationen pris- och lönestopp (76 %) än enbart på prisstopp (58 %) eller enbart lönestopp (45 %) i februari 1981.

Under alla omständigheter blir slutsatsen att pris- och lönestopp är en utomordentligt populär åtgärd. Amerikanska gallupundersökningar från 70-talet visar ett liknande resultat: den amerikanska allmänheten önskar löne- och priskontroller när sådana inte finns, och att de skall göras hårdare om de redan är i kraft.[3]

Eftersom det av intervjuundersökningar att döma finns en stark efterfrågan på pris- och lönekontroller hos väljarna/allmänheten blir det lockande för regeringen att införa dylika åtgärder. Regleringarna har dessutom andra attraktiva drag, sett ur ett politiskt perspektiv: de kan införas med omedelbar verkan. Regeringen kan på så vis skapa intryck av att den gör någonting – är handlingskraftig. Kontroller ger ett konkret och begripligt budskap till allmänheten: den impopulära inflationen skall stoppas genom förbud. Regleringar är dessutom "billiga"

[1] Med andra formuleringar av frågorna skulle det vara möjligt att skilja mellan intervjupersoner som vill ha ett slut på pris-lönespiralen och intervjupersoner som vill ha pris- och lönestopp som ett medel mot inflation.

[2] Enligt SIFOs kommentar till undersökningen i oktober 1980 gäller den positiva inställningen till pris- och lönestopp "med mycket små variationer, alldeles oavsett ålder, kön, bostadsort, socialgrupp, yrke eller fackligt engagemang".

[3] Se Blinder (1979, s 110–111) samt appendix 2.

att införa. De utgör nämligen ingen märkbar statsfinansiell belastning. Dessa förhållanden torde vara en viktig del av förklaringen till att prisregleringar använts både i Sverige och i en rad andra länder.

Erfarenheterna från Nixons program för pris- och lönekontroller i USA i början av 70-talet belyser ovanstående resonemang. Appendix 2 visar med utgångspunkt från bl a Nixons memoarer hur kraven på att "göra något" mot den impopulära inflationen drev Nixon – som under hela sin karriär varit en svuren motståndare till pris- och löneregleringar – att införa sådana. Efterfrågan på kontroller skapade genom det politiska systemet ett regleringsprogram. Programmet fick omedelbart ett starkt stöd hos allmänheten. Det visade sig sedan bli betydligt besvärligare att avskaffa regleringarna än att införa dem. Även Nixons närmaste medarbetare, Herbert Stein och George Schultz – se även här appendix 2 – framhäver att införandet av kontrollerna var betingat av kortsiktiga politiska överväganden.

Priskontrollpolitik ger omedelbara politiska intäkter, medan de politiska kostnaderna inte är märkbara på kort sikt.[1] Dessa är dessutom betydligt svårare att observera som effekter av just prisregleringar. En generell åtstramningspolitik med målet att reducera inflationstakten har det omvända tidsmönstret vad gäller politiska kostnader och intäkter. En restriktiv konjunkturpolitik ger i regel först upphov till stigande arbetslöshet. En nedgång i inflationstakten kommer betydligt senare. Väljarna/allmänheten upplever således i början av en traditionell åtstramningspolitik en stigande arbetslöshet och en oförändrad eller t o m stigande inflationstakt. Detta är ingen önskvärd situation för en regering, särskilt inte kort tid före ett val. Priskontrollpolitik har således i jämförelse med en restriktiv stabiliseringspoli-

[1] Införandet av priskontroller i syfte att bekämpa inflationen har ofta hälsats med tillfredsställelse från snart sagt alla grupper. Efter en tid förefaller dock entusiasmen och stödet att minska. Denna utveckling diskuteras i appendix 2 i bilaga 2 i SOU 1981:41, som behandlar priskontrollens livscykel.

tik klara politiska fördelar. En priskontrollpolitik kan t o m användas som täckmantel för en mer expansiv politik som på sikt ökar inflationstakten.

Priskontrollernas popularitet hos väljare och politiker torde vara en viktig orsak till att regleringar använts i Sverige sedan början av 70-talet. Användningen av priskontroller har emellertid varierat i betydande utsträckning från år till år. (Se tabell 10:2 som beskriver omfattningen av de juridiskt bindande prisregleringarna med den s k priskontrollgraden.) Hur bör dessa variationer förklaras? Två hypoteser tas här upp till diskussion. Enligt den ena hypotesen (valcykelhypotesen) har priskontrollerna huvudsakligen utnyttjats av valtaktiska skäl. Enligt den andra (inflationshypotesen) utgör priskontrollerna en reaktion på stigande inflationstakt. Ju högre denna är, desto fler ingrepp med priskontroller kan man vänta sig.[1)]

Valcykelhypotesen. Under senare tid har nationalekonomer konstruerat formella modeller över samband mellan det politiska och det ekonomiska systemet. Särskilt intresse har knutits till teorin om den s k valcykeln. Enligt denna förutsätts väljarna bedöma regeringen på grundval av det ekonomiska läget. De håller således regeringen ansvarig för konjunkturutvecklingen som denna återspeglas i främst inflationstakt och arbetslöshet. Regeringen antas söka styra inflationstakten och arbetslösheten under mandatperioden på ett sådant sätt att återvalschansen maximeras. Detta sker genom att en förhållandevis expansiv ekonomisk politik drivs under valåret, vilket medför fallande arbetslöshet och tendenser till stigande inflationstakt. Enligt modellen läggs stabiliseringspolitiken om efter valet i restriktiv riktning. Då måste nämligen den stigande inflationstakten bekämpas – innan konjunkturpolitiken på nytt läggs om i expansiv riktning inför nästa valtillfälle. Resonemanget förutsätter poli-

[1)] Den ena hypotesen utesluter inte den andra. De kan bägge vara delar av förklaringen till variationer i priskontrollgraden.

tisk konkurrens inom ramen för politisk demokrati med regelbundet återkommande allmänna val.

En ekonomisk politik som följer ovanstående modell ger i teorin upphov till politiskt betingade konjunktursvängningar, s k valcykler. Det är en öppen fråga i vilken utsträckning konjunkturpolitiken i moderna industriländer faktiskt utformats efter denna modell. De få studierna av de svenska erfarenheterna ger ungefär följande bild. Det finns ett gott stöd för uppfattningen att makroekonomiska storheter som inflation och arbetslöshet påverkat väljarnas ställningstagande. Det råder emellertid stor osäkerhet om och i vilken utsträckning regeringar försökt och lyckats styra konjunkturutvecklingen efter valtaktiska mål.[1)]

Om valcykelteorin används som förklaring till priskontrollgraden i den svenska ekonomin, skall man vänta sig att omfattningen av prisregleringar är som störst under valår. Den kortsiktiga politiska fördelen av såväl en eventuellt lägre inflationstakt genom priskontroller som av väljarnas uppskattning av prisregleringar värderas högre inför ett val. Under övriga år får välfärdsförlusterna orsakade av prisregleringar en större vikt samtidigt som den politiska vinsten av regleringar är mindre. Under andra år än valår kan priskontrollgraden följaktligen väntas vara lägre.[2)]

[1)] För en diskussion av dessa frågor, se bl a bilaga 2 i SOU 1981:41, s 141–145 och Lybeck (1983).

[2)] Ett samband mellan priskontroller och valtaktik diskuteras i Jan Herins genomgång av utländska pris- och löneregleringar. Jämför med hans slutsats. (SOU 1981:42, s 30):

"Det förefaller sålunda som om regeringarna i flera länder lagt valtaktiska aspekter på konjunkturpolitiken och infört prisstopp i samband med att val varit förestående. Inför valen i USA, Italien och Frankrike 1972 infördes prisstopp och myndigheterna bedrev samtidigt en expansiv ekonomisk politik för att minska arbetslösheten. Samma typ av åtgärder vidtogs i Storbritannien inför valet 1974. Även i Sverige infördes ett prisstopp under hösten 1970 i nära anslutning till ett val."

Det prisstopp som den dåvarande socialdemokratiska regeringen införde i Norge i augusti 1981 kan ses som betingat av det förestående stortingsvalet i september samma år.

Tabell 10:2 Priskontrollgraden, inflationstakten och valperioderna 1969–83.

	År	Priskontrollgraden. Procent (1)	Inflationstakten. Procent (2)
	1969	0	2,8
val	1970	20,9	6,8
	1971	54,0	7,6
	1972	0	5,9
val	1973	8,7	6,7
	1974	14,0	10,1
	1975	12,3	9,8
val	1976	14,0	10,1
	1977	30,6	11,5
	1978	59,7	10,0
val	1979	56,1	7,0
	1980	51,1	13,7
	1981	45,0	11,0
val	1982	30,0	8,6
	1983	29,3	9,0

Kommentar. Priskontrollgraden i kolumn (1) mäter den enligt prisregleringslagen prisreglerade andelen av total konsumtion av varor och tjänster som ett årsgenomsnitt av månadsdata. Om prisövervakningen också inräknas i priskontrollgraden, täcks praktiskt taget hela den privata konsumtionen utom boendet av prisregleringar.

Inflationstakten i kolumn (2) mäts som förändringen i årsmedeltal av månadsvärden.

Källa: Tabell 9:1

Enligt tabell 10:2 och diagram 1:2 på sid 36 är priskontrollgraden högre under valår än under året dessförinnan vid tre av fem val under perioden 1969–82, nämligen 1970, 1973 och 1976. Ökningen i omfattning av prisregleringar som bygger på prisreg-

leringslagen från åren före valåret till valåret är ganska liten från 1972 till 1973 och från 1975 till 1976. Under valåren 1979 och 1982 reducerades priskontrollgraden jämfört med 1978 och 1981.[1)]

En nedbrytning av årsgenomsnitten för priskontrollgraden på månadsvärden ger följande bild (se tabell 9:1). Under augusti-september före valet 1970 och 1979 registreras en höjning av priskontrollgraden jämfört med månaderna innan. Vid övriga tre valtillfällen finns inget mönster som stöder en direkt valtaktisk användning. Införandet av priskontroll i slutet av augusti 1970, några veckor före valet i september är ett klart exempel på en valtaktiskt betingad användning av prisreglering. Uppgifter om stigande priser hotade att bli en politiskt känslig fråga för regeringen. Hotet avvärjdes och vändes till den socialdemokratiska regeringens fördel genom att prisregleringslagen tillämpades. Inför valet i september 1982 avskaffade mittenregeringen prisregleringarna i det närmaste helt i juni 1982. Mittenregeringen använde denna avreglering som ett argument i sin valkampanj. När det socialdemokratiska partiet återkom i regeringsställning höjdes på nytt priskontrollgraden. Den bild som framgår både av års- och månadssiffrorna för priskontrollgraden under perioden 1969–82 ger föga stöd för ett systematiskt valmönster.

Inflationshypotesen. Inflationshypotesen säger att användningen av priskontroller förklaras av tillväxten i prisnivån. De ansvariga för den ekonomiska politiken möter stigande priser eller förväntade prisstegringar med att förstärka inslaget av regleringar.

[1)] Priskontrollgraden mäts som de enligt prisregleringslagen prisreglerade varornas och tjänsternas andel av den totala konsumtionen i tabell 10:2. Förutom prisregleringar enligt prisregleringslagen har SPK under större delen av 70-talet genomfört en prisövervakning som i praktiken utgjort en form av prisreglering. Variationer i prisövervakningens omfattning är emellertid svåra att mäta. Av detta skäl behandlar den följande diskussionen enbart juridiskt bindande regleringar.

Tabell 10:3 Sambandet mellan priskontrollgrad, inflationstakt och valåren 1969–83. Priskontrollgraden (PKG) är den beroende och inflationstakten (INF) och valår (VAL) oberoende variabler. Valåren är representerade med s k dummyvariabler.

Skattning (standardfel inom parentes):

$$\log PKG = -\underset{(2{,}74)}{11{,}04^{**}} + \underset{(1{,}25)}{6{,}03^{**}} \log INF + \underset{(0{,}97)}{1{,}76^{*}}\ VAL \qquad R^2 = 0{,}67 \quad DW = 2{,}44$$

** markerar signifikans på 1-procentsnivån
* markerar signifikans på 10-procentsnivån
Källa: Data hämtade från tabell 10:2.

Kommentar. Beräkningarna bygger på uppfattningen att priskontrollerna inte har påverkat inflationstakten, dvs kausaliteten löper från inflation till priskontroller och inte tvärtom. De ekonometriska skattningar som rapporteras i kapitel 9 kan anföras som stöd för denna uppfattning. Enligt dessa finns ingen systematiskt dämpande eller höjande effekt av priskontrollerna på inflationstakten.

Man kan följaktligen vänta sig att år med hög inflation också är år med hög priskontrollgrad. Tabell 10:2 och figur 1:1 ger stöd för denna hypotes. Den trendmässiga ökningen av inflationstakten är associerad med en trendmässig ökning i omfattningen av priskontroller. Vidare verkar det som år med kraftig ökning i inflationstakten också är år då priskontrollgraden ökar.

Tabell 10:3 sammanfattar en mer formell test av inflations- och valcykelhypoteserna. Här skattas priskontrollgraden som en funktion av inflationstakten och valår utgör en s k dummyvariabel under åren 1969–83. Resultatet av regressionsanalysen bör tolkas som att inflationstakten är en signifikant förklaringsfaktor för priskontroller. En logaritmisk funktionsform har valts vilket innebär att koefficienten för inflationstakten mäter en elasticitet, dvs en ändring i inflationstakten på 1 procent medför något mer än 5 procents ändring i priskontrollgraden. Regressionsberäkningen ger således stöd för uppfattningen att de ansvariga för

den ekonomiska politiken inför priskontroller som ett svar på stigande priser. Koefficienten för valåren är däremot ej lika starkt signifikant som för inflationstakten. Tabell 10:3 lämnar ett svagt stöd för valcykelhypotesen.

Den samvariation mellan inflation och regleringar som återspeglas i tabell 10:3 kan delvis förklaras med uppläggningen av den allmänna stabiliseringspolitiken. Devalveringarna under våren och början av hösten 1977 medförde att priskontrollgraden för mars-april och september-oktober det året låg över 70 procent. Devalveringarna i september 1981 och oktober 1982 utlöste också omfattande prisregleringar. Dessa devalveringar kan i sin tur hänföras till en snabb inhemsk inflation i förhållande till inflationen i de länder som Sverige höll en fast växelkurs till. En internationellt sett kraftig inflation utlöser ökade priskontroller – fast indirekt och med en viss tidsförskjutning – genom devalveringar.[1)]

En annan faktor som bidragit till sambandet mellan hög inflation och omfattande priskontroller är den s k garantiregeln som ingick i löneavtalet 1978–79. Denna föreskrev omförhandlingar om konsumentprisindex översteg vissa i förväg angivna värden under avtalsperioden. Regeringen höjde priskontrollgraden 1978 i syfte att hålla inflationstakten inom den ram som angavs i avtalet och därmed hindra omförhandlingar. Den höga priskontrollgraden på 56 procent under 1979 förklaras också av förekomsten av en garantiregel. Det allmänna prisstoppet och medföljande höga priskontrollgrad under våren 1980 utgjorde ett led i regeringens politik att "underlätta" en överenskommelse i avtalsförhandlingarna. Dessa kopplingar mellan avtalsförhandlingar och snabb prisutveckling har förstärkt motiven för regeringen att utnyttja priskontroller.

[1)] Inflationstakten har som regel stigit under året *efter* val. Så är fallet vid samtliga valtillfällen under 70-talet, nämligen 1971, 1974, 1977 och 1980. Regeringarna har haft en tendens att höja indirekta skatter och devalvera efter, snarare än under valåret, vilket har bidragit till en högre inflationstakt efter valåret och även en högre priskontrollgrad.

Resonemanget i detta avsnitt kan sammanfattas på följande sätt. Den långsiktiga tillväxten i priskontrollgraden under åren 1970–83 förklaras av inflationstaktens trendmässiga tillväxt. Regleringarna förefaller främst ha tillkommit som en reaktion på en stigande prisnivå. Något klart valcykliskt mönster för hela perioden kan knappast skönjas.

10.2 Urvalet av prisreglerade varor och tjänster

Priskontrollpolitiken har varit baserad på 1956 års prisregleringslag (1956:236). Vissa skärpningar av denna lag gjordes 1973 (1973:301). Förarbetena till 1973 års ändring utgår från att priskontroller skall användas i ett stabiliseringspolitiskt syfte – något annat syfte nämns ej.[1] Enligt lagtexten kan prisreglerade åtgärder vidtas bl a då det "uppkommit fara för allvarlig prisstegring inom riket på viktigare varu- eller tjänsteområden". Följande frågor uppkommer då. Hur gjordes urvalet av de tjänster och varor som blev föremål för regleringar, dvs vilka områden var "viktigare"? Vilka motiv var vägledande – stabiliseringspolitiska eller andra motiv?

Den följande diskussionen utgår från tabell 10:4 som visar de varor och tjänster som varit föremål för selektiva ingripanden under år 1973–80, vid sidan av generella kontroller som allmänt prisstopp och obligatorisk förhandsanmälan. Tabellen bygger på en uppdelning i fem grupper: *1* livsmedel, *2* hushållsartiklar, *3* bilar och oljeprodukter, *4* byggnadsmaterial, papper och trävaror och *5* övrigt. Det är i första hand livsmedel och byggnadsvaror som varit föremål för särskilda prisregleringsåtgärder. Tabell 10:4 underskattar i vissa fall betydelsen av dessa varuområden. Regleringen av lantbruksmaskiner och gödselmedel i grupp 5 motiverades med hänsyn till livsmedelsprisernas utveckling i grupp 1. Regleringen av elektriska hushållsapparater i grupp 2 var nära knuten till kontrollen av byggnadsvaror i grupp 4.

[1] Se departementspromemorian *Prisreglering som stabiliseringspolitiskt instrument* (Ds H 1972:49).

Tabell 10:4 Enskilda varor och tjänster föremål för selektiva prisreglerande åtgärder 1973–83 enligt prisregleringslagen. Schematisk uppdelning på fem områden. Prisregleringens varaktighet anges inom parentes. Prisreglerande åtgärder omfattar prisstopp, högstpris, utfästelsepris och obligatorisk förhandsanmälan.

Livsmedel (1)	Hushållsartiklar (2)	Bilar, oljeprodukter (3)	Papper, trävaror, byggnadsvaror (4)	Övrigt (5)
Kyckling (6/9 76–31/12 80) Konserverade och djupfrysta livsmedel (3/3 76–21/12 76) Mjöl, matbröd (15/3 74–22/6 82) Margarin (28/5 75–6/4 77) Matpotatis (24/11 75–24/6 76) Kaffe (26/7 75–4/6 77) (19/5 79–1/2 80) Subventionerade baslivsmedel: ost, kött, fläsk och chark (1/1 73–21/10 80) mjölk (1/1 73–24/9 83)	Kemisk-tekniska varor (18/6 75–24/3 76) Blöjor och mjukpapper (15/3 74–24/3 77) (24/10 78–25/1 79) Menstruationsskydd (24/7 74–21/12 75) (16/6 76–24/3 77) Elektriska hushållsapparater (21/12 74–21/12 75)	Bensin, eldningsolja (19/10 73–30/6 75) (18/11 78–12/9 80) Personbilar, bilreservdelar (4/8 76–21/12 76) Startbatterier (18/11 78–25/1 79)	Byggnadsmaterial m m (15/3 74–21/12 75) Trävaror, snickerier m m (7/9 73–21/12 74) (16/6 76–22/6 82) Pappersmassa, finpapper, kraftpapper och kartong (7/9 73–24/3 77) Massaved (7/9 73–21/12 75) (16/6 76–22/6 82) Mineralull, isolerrutor och cellplast (25/3 77–22/6 82) Takpannor av betong (21/12 77–10/10 78) Tegel (27/1 78–3/5 78) Planglas (4/8 78–10/10 78) Plastgolv (24/10 78–18/5 79) Köksskåp och garderobsskåp av trä (28/3 79–16/5 80) Spånskivor (28/6 80–21/10 80)	Hudar, skinn, läder (3/3 76–10/10 78) Lantbruksmaskiner (11/9 74–24/2 76) Gödselmedel (11/9 74–21/10 75) Lastbilstransporter (2/9 75–13/7 76) (18/12 79–31/12 80) Rumsuthyrning (19/5 79–31/8 79)

Kommentar. Tabellen gör inte anspråk på att vara heltäckande. I åtskilliga fall gjordes justeringar i typen av prisreglering av en viss vara. Tiden för prisregleringens varaktighet i tabellen täcker alla former av prisregleringsåtgärder enligt prisregleringslagen. Prisövervakningen som bygger på särskilda instruktioner för SPK från regeringen är således ej medtagen i tabellen.

Källa: Se tabell 1:1.

Den höga frekvensen av prisregleringar på matvaror och byggnadsmaterial förklaras till stor del av den centrala plats som kostnaderna för livsmedel och bostad har i den politiska debatten. Dessa utgör betydande poster i hushållens utgifter och har därmed stora vikter i konsumentprisindex.[1] Det är följaktligen av särskilt intresse för de ansvariga för den ekonomiska politiken att koncentrera åtgärder till dessa varugrupper.

Vilka principer har styrt valet av enskilda varor och tjänster i tabell 10:4? De pressmeddelanden som lämnats av handelsdepartementet i samband med införandet av olika prisregleringar ger en god redovisning av preferenser och motiv som varit vägledande för de selektiva regleringarna.

När prisstoppet för matbröd, mjöl, en rad byggnadsmaterial, tidningspapper, hushållspapper, servetter, toalettpapper och barnblöjor infördes i mars 1974 motiverade handelsministern dessa åtgärder som en fortsättning på "vår politik att söka begränsa hushållens kostnader för maten och bostaden".[2] Liknande argument framfördes också när matpotatisen prisreglerades i november 1975. Då hävdade det ansvariga statsrådet att de kraftiga prisstegringar som inträffat på matpotatis "drabbar särskilt barnfamiljer och låginkomsttagare. Det framstår därför regeringen som angeläget att genom reglering sänka potatispriset till en mer skälig nivå".[3]

Fördelningspolitiska argument för kontroller dyker upp i andra pressmeddelanden. Priskontrollen på konserverade och djupfrysta livsmedel i mars 1976 motiverades bl a med att prisstegringarna i branschen varit betydande vilket "delvis lett till ökad lönsamhet hos företagen av vilka flera är utlandsägda".[4] Inkomstöverföring till utlandsägda företag ansågs således icke

[1] Under 70-talet låg vägningstalet för livsmedel kring 25 procent och för bostad, bränsle och lyse något över 20 procent. De utgjorde de största enskilda posterna förutom posten "diverse".

[2] Pressmeddelande från handelsdepartementet den 8 mars 1974.

[3] Pressmeddelande från handelsdepartementet den 18 november 1975.

[4] Pressmeddelande från handelsdepartementet den 26 februari 1976.

önskvärd.[1] Man kan dra slutsatsen att prisregleringarna på livsmedel och byggnadsvaror delvis varit betingade av fördelningspolitiska överväganden – förutom av stabiliseringspolitiska.

Ett annat argument är att statliga ingripanden på ett område också kräver priskontroller. Energisparstödet angavs som motiv för kontrollen av isoleringsmaterial i mars 1977.[2] Lånen för energisparandet var orsak till prisregleringen på planglas och isolerrutor i augusti 1978.[3] Subventionerna på baslivsmedel var motivet för prisstoppet på baslivsmedel mellan 1973 och 1980 samt för en rad priskontroller inom livsmedelsområdet. Liknande motiv framfördes för prisregleringen av gödselmedel och lantbruksmaskiner i september 1974.[4] Dessa varor hade stigit i pris och en fortsatt prisstegring ansågs påverka livsmedelspriserna via jordbruksregleringens konstruktion.

En vanlig anledning är att kraftiga prishöjningar på varan ifråga redan har inträffat och/eller kraftiga höjningar förväntas i framtiden. Detta skäl ligger bakom bl a priskontrollen på bensin och oljeprodukter, trävaror, pappersmassa och kaffe. Dessa råvaror uppvisar traditionellt kraftiga prisfluktuationer. Syftet med kontrollerna har varit att dämpa prisuppgången. Förr eller senare måste dock de svenska råvarupriserna motsvara världsmarknadspriserna. Pressmeddelandena återspeglar också denna insikt men stöder regleringarna med argumentet att genomslaget på den svenska prisnivån inte skall bli omedelbart och fullständigt och/eller att priserna befinner sig temporärt på en – vad SPK och handelsdepartementet ansett – "onormalt" hög nivå.

[1] En internationell fördelningspolitisk aspekt motiverade också prisregleringen på bilar i juli 1976. Enligt pressmeddelandet av den 28 juli "måste beslutet ses mot bakgrund av den svenska bilmarknadens snabba expansion. Det kan självfallet inte accepteras att de svenska bilköparna genom betydande prishöjningar skall stå för eventuella förluster på den internationella marknaden".

[2] Pressmeddelande från handelsdepartementet den 24 mars 1977.

[3] Pressmeddelande från handelsdepartementet den 3 augusti 1978.

[4] Pressmeddelande från handelsdepartementet den 11 september 1979.

Priskontroller som införs som en reaktion på redan inträffade prishöjningar kan ifrågasättas ur ett stabiliseringspolitiskt perspektiv. En sådan kontrollpolitik förefaller snarare stödja tesen att det politiska systemet reagerar med priskontroller för att visa att något "görs" för att bemöta ett problem som upplevs som politiskt akut.[1)]

Vilka faktorer drev fram priskontrollen på menstruationsskydd i juli 1974? De krav på gratis menstruationsskydd som framfördes i den politiska debatten medförde att priset på menstruationsskydd blev en politiskt uppmärksammad fråga. Denna politisering av en tidigare opolitisk vara bidrog till ett intresse från regeringens sida som tog sig uttryck i en prisreglering.[2)]

Granskningen av de varor och tjänster som blivit föremål för selektiva prisregleringar enligt prisregleringslagen visar att det inte finns någon klar stabiliseringspolitisk argumentering bakom regleringarna – trots att lagstiftningen utgår ifrån att så skall vara fallet. Stabiliseringspolitiska argument framförs förvisso i huvudsak som motiv men andra grunder är också viktiga. Urvalet har framför allt varit starkt påverkat av politiska överväganden rörande inkomstfördelningen. De fördelningspolitiska argumenten tycks dessutom ha brukats flitigt under det socialdemokratiska maktinnehavet. Under den borgerliga regeringsperioden kan en starkare stabiliseringspolitisk inriktning skönjas genom att prisregleringar har använts i huvudsak generellt i form av allmänna prisstopp i samband med devalveringarna 1977 och 1981 och indexklausulerna 1978 och 1979 samt i samband med avtalsförhandlingarna under våren 1980.

Diskussionen om urvalet av priskontrollerade varor och tjänster har byggt på en granskning av handelsdepartementets pressmeddelanden. En amerikansk ekonom, Charles Cox, har utvecklat en modell för att förklara hur prisregleringspolitik utfor-

[1)] Jämför här med diskussionen i föregående avsnitt.

[2)] Det är orimligt att hävda att denna reglering var baserad på stabiliseringspolitiska överväganden, möjligtvis kan fördelningspolitiska överväganden även här ha spelat en roll.

mas i praktiken. Hans modell, som av allt att döma är den enda inom sitt område, är intressant att beskriva i detta sammanhang. Modellen torde i betydande utsträckning vara tillämpbar även på de svenska erfarenheterna.

Cox (1980) påpekar inledningsvis att priskontroller inte kan avskaffa inflation. Det är allmänt erkänt i ekonomisk teori att ett pris som reglerats till ett läge under marknadspriset leder till överskottsefterfrågan, till ransonering på andra grunder än priset och till felallokering av resurser.[1] Enligt Cox saknas däremot kunskap om hur priskontroller fungerar i detalj. Han ställer bl a följande frågor. *1* Hur kommer användning av kontroller att variera från industri till industri och vilka industrier kommer att kontrolleras? *2* Vem vinner och vem förlorar på priskontroller? *3* Hur anpassar sig företag för att undvika eller dämpa effekterna av kontroller? Av dessa tre frågor söker Cox besvara den förstnämnda.

Cox utgår från att målet för den priskontrollerande myndigheten är att maximera det politiska stödet mätt i röster, pengar eller andra resurser för de makthavande politikerna. Han sätter således likhetstecken mellan den priskontrollerande myndighetens mål och regeringens.[2]

Han antar vidare att en nedgång i inflationstakten ökar det politiska stödet och att välfärdsförlusten av regleringarna minskar det politiska stödet. Förekomsten av t ex köer och minskad tillgång på prisreglerade varor är således en politisk kostnad för ett kontrollprogram. Den prisreglerande myndigheten, som har en given budget, söker balansera de politiska intäkterna för varje reglerad industri eller varugrupp mot övervakningskostnader och de politiska kostnaderna.[3]

[1] Jämför med diskussionen i kapitel 9.

[2] En möjlig utveckling av modellen vore att tillåta olika målfunktioner för den prisreglerande myndigheten och regeringen.

[3] På kort sikt är budgeten given för den prisreglerande myndigheten. På lång sikt kan budgeten ökas om priskontrollprogrammet förbättrar det politiska stödet för de politiker som är ansvariga för prisregleringarna.

Cox påpekar att det inte är helt klart vilka politiska intäkter som priskontroller ger. De kan vara av två slag, stabiliseringspolitiska, dvs priskontroller gör inflationstakten temporärt lägre än vad den annars skulle varit, och fördelningspolitiska, dvs priskontrollerna överför inkomster från vissa grupper till andra. Han lämnar denna fråga öppen i sin modell men antyder att det vore värdefullt om teorin utvecklas för att avgöra den relativa betydelsen av stabiliseringspolitiska och fördelningspolitiska mål. I modellen är emellertid den priskontrollerande myndighetens mål att hålla nere inflationstakten genom att dämpa prisstegringarna i olika industrigrenar, där varje industrigren har en speciell struktur. Kostnaderna för att kontrollera en industri beror på denna struktur.

Den modell som Cox bygger ger upphov till en rad testbara empiriska implikationer. Modellen förutsäger att priserna kommer att hållas lägre i de industrier vilkas varor och tjänster har stora vikter i det officiella prisindexet därför att effekten av priskontrollen på prisindex är proportionell till vikten. Priserna kommer att hållas mer under jämviktsprisnivån i industrier med oelastiskt utbud och mer elastisk efterfrågan därför att välfärdsförlusten under dessa förhållanden är mindre än vid elastiskt utbud och oelastisk efterfrågan.[1] Modellen visar också att priserna kommer att hållas mer nedpressade under jämviktsnivån i industrier som är koncentrerade, producerar homogena varor, har stabila marknadsförhållanden och har stor försäljning till den offentliga sektorn, eftersom dessa karaktäristika gör branscherna ifråga relativt lätta att övervaka. Cox genomför en rad empiriska tester för ett stort antal amerikanska industrier och får stöd för sina hypoteser.

[1] Modellen ger också en förklaring till att priskontroller blir impopulära med tiden och till att de så småningom avskaffas. När kontrollerna införs är utbudet av prisreglerade varor och tjänster till en början relativt oelastiskt. På längre sikt är utbudet mer elastiskt. Välfärdsförlusten ökar och priskontrollen avskaffas till slut.

Cox drar slutsatsen att maximering av det politiska stödet är en god förklaring till den faktiska utformningen av det amerikanska regleringsprogrammet 1971–74. Under priskontrollpolitiken hölls priserna nere där de politiska fördelarna var höga, de politiska kostnaderna låga och kostnaderna att reglera priserna låga.

De svenska erfarenheterna av prisregleringspolitiken förefaller sammanfalla med Cox' argument på en rad punkter. Regleringarna har bl a varit inriktade på livsmedel och bostäder. Dessa områden står ju också för en dominerande andel av den privata konsumtionen. Cox' utgångspunkt att kontrollernas inriktning är resultatet av en process som söker maximera det politiska stödet för regeringen, stöds av uppläggningen av den svenska regleringspolitiken. Denna har ofta haft en stark fördelningspolitisk profil trots att prisregleringslagen bygger på synen att regleringarna skall användas som ett stabiliseringspolitiskt instrument.

10.3 SPK som lobby för prisregleringar

En beskrivning av priskontrollens politiska ekonomi måste uppmärksamma den priskontrollerande myndigheten. Denna utgör en s k "regulatory agency", dvs en förvaltning som har till uppgift att praktiskt administrera en reglering som tillkommit genom lagstiftning eller regeringsbeslut. Den omfattande amerikanska litteraturen om regleringsförvaltningar arbetar med några centrala hypoteser. Varje "regulatory agency" utvecklar ett egenintresse kring sin verksamhet. Den värnar om sitt kontrollområde och söker utöka det genom olika åtgärder. Ekonomer analyserar ofta dessa myndigheter som "tillväxtmaximerare" eller "budgetmaximerare". Den moderna litteraturen poängterar också likheterna mellan offentliga förvaltningar (byråkratier) och vinstmaximerande företag.[1] Bägge företeelserna analyseras

[1] Se t ex Mueller (1980).

således med traditionell ekonomisk teori. En beskrivning av incitamentstrukturen för en reglerande förvaltning gör det därför möjligt att förutsäga dess uppträdande.

Som regel befinner sig en reglerande förvaltning i en konkurrenssituation med andra myndigheter om anslag från offentliga budgetar. Den kommer följaktligen att bli inblandad i ett politiskt spel. Offentliga förvaltningar har ju tillkommit genom politiska beslut, och deras existens är beroende av ett fortsatt politiskt stöd. Denna ståndpunkt sammanfattas av Schuck (1979) på följande vis.[1)]

> "Reglering (regulation) är inte bara en juridisk, administrativ och teknisk företeelse. Den är slutligen och oundvikligen också en politisk företeelse... När en reglerande förvaltning väl har etablerats, måste den sträva efter att få fortsatt politiskt stöd i syfte att slå vakt om den lagstiftning som ursprungligen gav regleringsmöjligheten och för att få tillräckligt med budgetanslag för att genomföra sina egna prioriteringar, kontrollera sin interna aktivitet och upprätthålla sin externa regleringsverksamhet."

Olika myndigheter har olika framgång i denna konkurrens beroende på bl a ledningens förmåga att anpassa sig till och utnyttja den politiska situationen. Det finns inget som säger att konkurrensen behöver vara mindre på denna marknad än på traditionella marknader.[2)]

Man kan med utgångspunkt från ovanstående mycket allmänna resonemang göra några specifika observationer kring SPKs verksamhet. SPK sysslade under 60-talet huvudsakligen med utrednings- och övervakningsverksamhet. Tillkomsten av prisregleringspolitiken under 70-talet öppnade en tillväxtmöjlighet för

[1)] Jämför också med Cox' (1980) modell av prisreglering där målet för den prisreglerande myndigheten är att maximera det politiska stödet.

[2)] Se Posner (1974) som betonar att reglerande förvaltningar varje år måste vända sig till sin kapitalmarknad, dvs till regering och parlament, för att få anslag, vilket förstärker konkurrensmomentet.

organisationen, vilken också SPKs ledning har sökt utnyttja.[1] SPK har därmed i praktiken kommit att fungera som en påtryckare, en lobby, för prisregleringspolitik.

Det finns en rad företeelser som visar att SPK, ofta på ett självständigt sätt, utformat sin verksamhet så att den bidragit till tillväxt i omfattningen av prisregleringarna. I första hand bör följande två förhållanden framhävas:

1 SPKs utformning av systemet med regleringar av och förhandlingar med enskilda företag, dvs framväxten av det s k SPK-systemet, och *2* SPKs anslagsframställningar, vilka i stora drag är en katalog med krav på nya former av regleringar.

SPK byggde under 70-talet upp en betydande regleringsverksamhet grundad på den s k prisövervakningen – vilken baserades på nämndens instruktion och särskilda riktlinjer från regeringen till SPK 1971. Prisövervakningen skulle enligt instruktionen utgå ifrån "överläggningar" med syftet att "påverka prissättningen i en för konsumenterna gynnsam riktning". Prisövervakningen i kombination med det s k anmälningsförfarandet, där företag anmälde beslutade framtida prishöjningar till SPK, utvecklades emellertid av SPK många gånger till en omfattande faktisk reglering av priser.[2] Sett ur företagens perspektiv hotade SPK enskilda företag bl a med att vända sig till regeringen och därmed, genom sina "goda" kontakter med handelsdepartementet, få beslut om lagligt bindande prisstopp. Denna tolkning av SPKs "expansionistiska" attityd till regleringar stöds av regleringsförloppen för företagen.

SPK har enligt sin instruktion bl a till uppgift att övervaka prisutvecklingen och skall enligt av regeringen givna riktlinjer för prisövervakningen anmäla till regeringen "om utvecklingen av prisnivån påkallar särskild åtgärd". SPK skall således infor-

[1] SPK hade under 1980 cirka 200 heltidstjänster. Av dessa var cirka 30 direkt knutna till prisreglerande verksamhet. En stor del av övrig personals verksamhet var också nära knuten till denna aktivitet genom SPKs utredande verksamhet.

[2] Jämför med beskrivningen i kapitel 1 och appendix 1.

mera regeringen genom handelsdepartementet om prisförändringar som kan motivera prisregleringar. SPKs skyldighet representerar i realiteten en viktig initiativrätt. Det blir sedan regeringens sak att bestämma om någon typ av priskontroll skall införas. Litteraturen kring priskontroller visar att det inte existerar någon klar kalkylmetod för vad som är ett "skäligt" pris och vad som är "motiverade" eller "omotiverade" prishöjningar. Det finns därför inga enkla regler för när ett ärende skall anmälas eller ej till regeringen. Det ligger i sakens natur att utrymmet för SPKs egna bedömningar är betydande. Under perioden 1977–80 gjorde SPK sammanlagt 123 anmälningar till handelsdepartementet om företag som i sin prissättning bl a sägs ha inkalkylerat kompensation för väntade kostnadsökningar, minskad volym och/eller löneglidning utöver centrala avtal. Dessa förhållanden kunde var för sig ha varit ett tillräckligt argument för en prisreglering enligt gällande bestämmelser, dvs enligt de riktlinjer som regeringen gav SPK i oktober 1977.[1)]

Regeringen beslöt att införa prisstopp eller högstpris på sammanlagt 12 av dessa 123 varuområden. SPKs initiativrätt, vilken utnyttjats regelbundet, är således en viktig del av förklaringen till användningen av priskontroller under 70-talet. Man kan tolka denna statistik som att SPK hade en "expansionistisk" attityd till prisregleringar, i alla fall i förhållande till regeringen. En annan tolkning vore att SPK följt sin instruktion mycket bokstavstroget och anmält varje prisstegring som SPK betraktade som ett "hot" mot en "lugn" prisutveckling. Det skulle kunna förklara att så marginella områden som plåster m m, likkistor, amerikanska bilar, stearinljus och tidningen *Vi* blev föremål för anmälningar.

SPK hävdar i sina anslagsframställningar att om prisregleringarna och prisövervakningen skall administreras så effektivt som statsmakterna "kräver", måste SPK få mer resurser, bl a i form av fler tjänster. I 1980/81 års anslagsframställning (s 18) heter det t ex:

[1)] Se appendix 2 i bilaga 2 till SOU 1981:41.

"Erfarenheterna har emellertid givit vid handen att nämndens resurser inom väsentliga områden är otillräckliga för att nämnden på ett tillfredsställande sätt skall kunna fullgöra de uppgifter som lagts på nämnden."

Detta resonemang återkommer i olika sammanhang som motiv till anhållan om resurser inte bara för områden som redan regleras eller övervakas utan för en utökning av övervakningen till varu- och tjänsteområden som tidigare inte varit föremål för någon ingående granskning från SPKs sida (s 18):

"Mot denna bakgrund begärde nämnden i anslagsframställningen för budgetåret 1979/80 en särskild enhet för prisövervakning och utredningsverksamhet på boendeområdet och yrkade totalt elva nya tjänster härför. I anslagsframställningen för budgetåret 1980/81 begärde nämnden dessutom medel för en tjänst för prisövervakande och utredande verksamhet avseende frukt, grönsaker och rotfrukter. Inga resurser för dessa båda angelägna ändamål har ännu tillförts nämnden vilket naturligtvis menligt påverkat resultatet av nämndens verksamhet."

Inför budgetåret 1980/81 skrev SPK (s 18):

"De begränsade personella resurser som stått till nämndens förfogande har dock inneburit att en effektiv övervakning inte har kunnat upprätthållas på alla för konsumenterna viktiga varu- och tjänsteområden. I det föregående avsnittet har redovisats att väsentliga krav på nämndens prisövervakande och utredande verksamhet inte kunnat tillgodoses.

Resursbrist förekommer på så angelägna områden som bostäder, transporter, kommunala taxor och avgifter samt frukt och grönsaker. Effektiviteten i nämndens verksamhet över huvud taget skulle vidare ha kunnat ökas om tillräckliga resurser funnits för statistiskt metodarbete och företagsekonomiska analyser samt om assistent- och biträdespersonalen varit rätt dimensionerad."

I 1981/82 års anslagsframställning argumenterar SPK på följande vis: om regeringen önskar en bättre fungerande prisövervakning, bör en rad lagändringar komma till stånd. Här diskuteras bl a en förlängning av anmälningstiden från en till två månader vid obligatorisk förhandsanmälan och en ändring i lagen så att prisreglering kan tillämpas på enskilda företag – en möjlighet som inte finns för närvarande. SPK pekar också på en utökning av prisregleringslagens räckvidd till fast egendom (s 92).

> "Genom slopande av hyresregleringen har bortfallit ett motiv för att fast egendom skulle undantas från prisregleringslagens räckvidd. Prisregleringslagens beröringspunkter med SPKs löpande prisövervakning – som även omfattar fast egendom – och KBL respektive uppgiftsskyldighetslagen – som föreslagits ändras så att de även omfattar fast egendom – motiverar att även prisregleringslagens räckvidd ändras."

SPK diskuterar också möjligheten att införa en marginalreglering med stöd av prisregleringslagen i anslagsframställningen för 1981/82 (s 91):

> "Den enda möjligheten att stoppa en allvarlig prisstegring på varuområden med snabbt skiftande varusortiment, som återstår, är att genomföra en marginalreglering. Oklarhet råder för närvarande om möjligheterna att införa marginalreglering med stöd av prisregleringslagen. Frågan har behandlats bl a i prisregleringskommitténs delbetänkande "Prisstoppet på vissa baslivsmedel – en översyn". Det är angeläget att den oklarhet som för närvarande råder beträffande möjligheterna att med stöd av prisregleringslagen införa marginalreglering undanröjs på så sätt att i lagen klart anges möjligheterna till och utformningen av ingripanden i företagens marginalsättning och kalkylering. Därmed ges de politiska instanserna möjlighet att – i den mån de anser erforderligt – ingripa på ett selektivt men samtidigt effektivt sätt i en inflationistisk prissättning."

En oligopolistisk marknadsstruktur anförs ofta som ett viktigt argument för prisövervakning i SPKs anslagsframställningar. Den teoretiska och empiriska hållbarheten hos detta argument är emellertid mycket svag.[1] Ett införande av ett monopol eller oligopol kan förvisso medföra en prishöjning initialt. Det ger emellertid inte upphov till inflation, dvs till en långvarig uppgång av den allmänna prisnivån. Förespråkare för uppfattningen att monopol eller oligopol skapar inflation måste i så fall hävda att en kontinuerlig ökning i monopolgraden har bidragit till den kraftiga inflationen i industriländerna under 70-talet. Empiriskt stöd för denna tolkning saknas emellertid. Den konjunkturpolitiska forskningen föreslår att inflationens orsaker står att finna i uppläggningen av den allmänna konjunkturpolitiken, dvs i utformningen av penning-, finans- och valutapolitiken, och inte i en hög företagskoncentration. Konjunkturpolitiken är den huvudsakliga förklaringen till skillnader i inflationstakt mellan länder med ungefär samma industriella struktur.[2]

SPKs anslagsframställningar under de senaste tio åren kan tolkas som en lång lista på argument för och förslag till expansion av den prisövervakande och prisreglerande verksamheten. Detta är i sig inget anmärkningsvärt. SPK bedriver nämligen

[1] Se t ex Lustgarten (1975).

[2] En aspekt på SPKs verksamhet är den särskilda inflationstolkning som finns i SPKs publikationer. Den bygger på några centrala moment. I SPKs månatliga stencil *Prisutvecklingen* analyseras inflationen som orsakad av en rad prisändringar på enskilda varor och tjänster under rubriken "faktorer som påverkar prisutvecklingen", sedermer ändrat till "faktorer i prisutvecklingen". Med detta synsätt bortser man från de grundläggande orsakerna bakom inflationsprocessen som t ex utvecklingen av stabiliseringspolitiken och den allmänna efterfrågan i samhällsekonomin. Om intresset fokuseras på omedelbart registrerade prisstegringar på enskilda varor, ligger det nära till hands att föreslå ingripanden med prisregleringar för att stoppa inflationen. En sådan kortsiktig syn på inflationen kan betraktas som ett led i en politik att motivera och legitimera priskontroller.

samma budgetspel som andra offentliga förvaltningar.[1] Problemet är emellertid att SPK fungerar som lobby för en verksamhet som är dubiös sett ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. De negativa effekterna av prisregleringar är påtagliga medan några klara positiva samhällsekonomiska konsekvenser är svåra att spåra. Under dessa omständigheter kan SPKs roll som påtryckare för prisregleringar medföra mer prisreglering – och därmed större skadeverkningar på svensk ekonomi – än vad som annars vore fallet.[2]

[1] Jämför med följande slutsats hos Tarschys & Eduards (1975, s 121):

"Ju mer förvaltningen växer, dess mer vilseledande blir det att enbart betrakta den som ett "styrt system". Med en sådan analogi ser man inte myndigheternas möjligheter att göra sig gällande i det dynamiska samspelet med statsmakterna. Budgetarbetet är en genuint politisk process med aktörer som drar åt olika håll. I en stor organisation som den svenska statsförvaltningen kan varken en kvardröjande ämbetsmannaanda eller en attitydmässig solidaritet mellan regering och ämbetsmän förhindra att varje enhet och varje sektor gör sin egen uttolkning av "allmännyttan". För detta är den moderna petitan ett klart uttryck. Den är en partsinlaga i den mest politiska av alla aktiviteter, konkurrensen om offentliga resurser."

[2] Inom prisregleringskommittén framfördes med all önskvärd tydlighet SPK-ledningens positiva syn på prisregleringar. SPKs representanter bemötte kritiken mot regleringar med följande tre argument:

a) Ekonomernas kritik av regleringar var i och för sig korrekt på ett teoretiskt plan. Men i praktiken var förhållandena annorlunda, vilket SPK kunde intyga med sina erfarenheter från "fältet".
b) Ekonomernas kritik av regleringar byggde på historiska erfarenheter, men nu var världen annorlunda. Följaktligen var dessa erfarenheter ointressanta för dagens situation och kunde därmed avfärdas.
c) Ekonomernas kritik av regleringarna under 70-talet är till en del riktig, men detta beror på att SPK inte helt lärt sig att hantera systemet. Nu har däremot SPK kunskaper som gör att några märkbara negativa effekter inte behöver uppstå.

Dessa argument, som fördes fram i olika varianter och kombinationer, presenterades utan stöd av någon empirisk undersökning. De utgjorde däremot ett ständigt försvar för priskontroller och SPKs verksamhet under arbetet inom prisregleringskommittén 1977–81.

10.4 Sammanfattning

Den svenska prisregleringspolitiken är i högsta grad politiskt betingad. Införandet och användningen av kontroller har inte byggt på någon omsorgsfull avvägning mellan samhällsekonomiska intäkter och kostnader. Regleringarna utgör snarast en politisk reaktion på stigande priser, där frågor om regleringarnas effekter inte ägnas någon närmare granskning. Urvalet av varor och tjänster som reglerats med stöd av prisregleringslagen har i en betydande utsträckning påverkats av fördelningspolitiska överväganden, trots att förarbetena till prisregleringslagen angav priskontroller som ett stabiliseringspolitiskt medel.

SPK har aktivt verkat som en påtryckare för priskontroller. SPK har – utan närmare politisk diskussion och insyn – byggt upp ett omfattande regleringssystem på basis av prisövervakningen. Nämndens verksamhet illustrerar en trend inom svensk förvaltning där byråkratin i ökad utsträckning styr politikerna och politiken genom ett självständigt myndighetsutövande. Som framgår av fallstudierna är dessutom den praktiska prisregleringen ofta en utdragen förhandlingsprocess mellan SPK och enskilda företag. Sammanfattningsvis kan sägas att prisregleringar är en fråga på politik på tre nivåer: på företagsplanet, på verksplanet och på det parlamentariska planet.

Slutsatser

Prisregleringar, vilka syftat till att bekämpa inflationen, har kommit till utbredd användning i Sverige sedan början av 70-talet. De har omfattat dels regleringar med stöd i prisregleringslagen, dels ett system med prisövervakning, som SPK byggt upp i stort sett på eget initiativ. Omkring 75 procent av den privata konsumtionen har vid några tillfällen täckts av olika former av priskontroller. Den resterande delen, boendet, har i sin tur varit föremål för omfattande reglering. Prisregleringar, motiverade av stabiliseringspolitiska skäl, blev ett permanent inslag i den ekonomiska politiken under 70-talet.

Denna bok utmynnar i följande slutsatser beträffande de företagsekonomiska och samhällsekonomiska verkningarna av regleringarna. Företagsstudierna visar att företagen i samband med prisregleringar fick lägre intäkter. Därmed urholkades deras finansiella ställning och investeringarna hämmades. Regleringarna ökade dessutom osäkerheten i företagens planering. Detta är allvarliga effekter med tanke på att svensk industri brottades med svåra lönsamhets-, soliditets- och investeringsproblem samtidigt som prisregleringarna var som mest omfattande.

Regleringarna påverkade vidare spelreglerna inom näringslivet negativt. Regleringspolitiken, som den administrerades av SPK, utvecklades ofta till en långvarig förhandlingsprocess som omfattade många parter. Förhandlingar med SPK blev en resurskrävande verksamhet för de reglerade företagen. Prisregleringspolitiken bidrog till att öka inslaget av förhandlingar i den svenska ekonomin.

Beträffande de samhällsekonomiska verkningarna kan det med rimlig säkerhet konstateras att regleringarna inte haft märkbar effekt på den långsiktiga inflationstakten. I det tillgängliga materialet kan inte heller någon dämpande effekt på inflationsförväntningarna spåras. Regleringarna har vidare utövat negativt inflytande på resursallokeringen i den svenska ekonomin. De har bidragit till bl a ökat samarbete inom prisreglerade sektorer och branscher.

Varför har då prisregleringar använts, när de inte har någon klart dämpande effekt på inflationstakten och i övrigt har en rad negativa ekonomiska effekter? Svaret är att inflationen under 70-talet upplevts som ett allvarligare politiskt problem än tidigare. Någon omedelbar konjunkturpolitisk lösning på de stigande priserna har inte funnits. Det politiska systemet har därför, såväl i Sverige som i utlandet, svarat med att införa kontroller. Regleringarna har angripit symptomen på inflationen – men inte de underliggande orsakerna till den.

Prisregleringspolitiken har i vissa fall använts i syfte att omfördela inkomster, dvs det stabiliseringspolitiska motivet har kombinerats med eller ersatts av ett fördelningspolitiskt. Det är oklart om och i vilken utsträckning regleringarna faktiskt har omfördelat inkomster.

Sammanfattningsvis kan sägas att prisregleringspolitiken inte är förknippad med några märkbara bestående samhällsekonomiska vinster. De samhällsekonomiska kostnaderna förefaller däremot vara betydande. Bevisbördan vad gäller följderna av regleringar har som regel vilat hos dem som varit kritiska till införandet av kontroller. Det omvända förhållandet bör få råda: de som förordar prisregleringar bör på förhand kunna visa att de ger upphov till större samhällsekonomiska intäkter än kostnader.

* * *

När prisregleringskommittén publicerade sitt slutbetänkande sommaren 1981, rekommenderade kommitténs majoritet att 70-

talets regleringspolitik skulle upphöra – såväl prisregleringar grundade på prisregleringslagen som den prisövervakning vilken direkt påverkar individuella företags prissättning. Kommitténs majoritet önskade en återgång till 50- och 60-talens prispolitik med dess "registrerande, konsumentupplysande och konkurrensfrämjande inriktning".

Som följd av kommitténs betänkande beslöt den dåvarande mittenregeringen i juni 1982 att lägga om regleringspolitiken. Omläggningen innebar en rejäl nedskärning av priskontrollgraden. Prisövervakningen samt prisregleringar grundade på prisregleringslagen avskaffades. Enbart mjölk återstod som prisreglerad vara.[1] Samtidigt uttalade sig regeringen för en utökning av NO-ämbetets roll.

Efter den socialdemokratiska valsegern i september 1982 infördes allmänt prisstopp i oktober 1982 i samband med devalveringen av kronan. Prisstoppet avskaffades i stort sett den 1 mars 1983 och ersattes med anmälningsplikt för ett antal varugrupper. Anmälningsplikten slopades i september 1983. För första gången sedan 1970 var den svenska ekonomin fri från prisregleringar motiverade som ett led i stabiliseringspolitiken.

Framtiden får visa om 1983 markerar slutet på den prisregleringspolitik som introducerades i början av 70-talet. Det socialdemokratiska partiet har tidigare visat en ideologisk böjelse för regleringar: kreditmarknaden, valutamarknaden, bostadsmarknaden, jordbruksmarknaden och sedan 1970 varumarknaden har under efterkrigstidens långa socialdemokratiska regeringsinnehav varit prisreglerade. Prisregleringspolitiken tillkom på initiativ av en socialdemokratisk regering i början av 70-talet. Å andra sidan utnyttjade de borgerliga regeringarna under åren 1976–82 prisregleringarna i större utsträckning än vad socialdemokraterna gjorde 1970–76. I dag finns erfarenheter från prisregleringspolitik under åren 1970–83 som inte ger stöd för en

[1] Se tabell 9:1 som visar en nedgång i priskontrollgraden från 25,9 till 1,3 procent för den totala privata konsumtionen.

dylik politik. Denna kunskap bör motverka införandet och användningen av kontroller oberoende av vilket politiskt parti eller partier som innehar regeringsmakten.

* * *

Hur skall inflationen bekämpas i Sverige – med eller utan prisregleringar? Efter att ha studerat den svenska prisregleringspolitiken och tagit del av internationella erfarenheter, är det min uppfattning att svaret måste bli att inflationen *inte* skall bekämpas med prisregleringar. Prisregleringarna, såväl de lagstadgade som prisövervakningen, är otjänliga medel i stabiliseringspolitiken. Kontrollerna angriper inte orsakerna till inflationen. Kortsiktigt kan de maskera inflationsprocessen men till betydande samhällsekonomiska kostnader – kostnader som växer ju längre kontrollerna är verksamma.

Den ekonomiska historien uppvisar inte något fall där inflation har stoppats med priskontroller. Tvärtom finns det talrika exempel på hur prisregleringar har förvärrat den ekonomiska situationen genom att kontroller har kombinerats med en inflationsdrivande ekonomisk politik. Erfarenheten säger att prisregleringspolitik ofta blir en metod för de makthavande att undvika de impopulära åtgärder som är nödvändiga för att på längre sikt dämpa inflationstakten.

Så länge den svenska inflationstakten upplevs som hög kommer med stor sannolikhet krav på priskontroller att resas av politiska partier och intressegrupper. Det är frestande för regeringen eller oppositionen att framstå som ”handlingskraftig” och ”aktiv” genom att införa eller bygga ut, respektive föreslå priskontroller. Den politiska processen har en tendens att driva fram prisregleringar.

Under dessa omständigheter är det viktigt att utforma en institutionell ram, som minimerar risken för användning av prisregleringar. Ett lämpligt steg i denna riktning vore att lägga ned

SPK.[1] Så länge SPK existerar, även om myndigheten skulle syssla med andra uppgifter än prisreglering, är risken stor att någon regering, vid en tillräckligt hög inflationstakt i framtiden, kommer att falla för frestelsen att använda SPK för prisregleringar. De intressegrupper, som önskar priskontroller, kan dessutom hänvisa till SPK och hävda att myndigheten har erfarenhet av regleringar och att den också bör syssla med denna verksamhet. Med stor sannolikhet kommer också SPK att vara intresserad av att prisregleringar används.

En nedläggning av SPK skulle klart markera att prisregleringspolitiken har upphört. Detta steg skulle skapa tilltro hos företag och allmänhet till att priskontroller inte kommer att utgöra ett reguljärt inslag i morgondagens svenska stabiliseringspolitik.

[1] De delar av SPKs verksamhet som inte är knutna till prisregleringspolitiken kan i lämplig utsträckning överföras till andra myndigheter.

Appendix 1 Näringsfrihetsombudsmannens syn på prisregleringspolitiken

Näringsfrihetsombudsmannens (NO) uppgift är i korthet att värna om konkurrensen i det svenska näringslivet bl a genom att motverka kartell- och monopolbildning. NO gav sin syn på sambandet mellan prisregleringspolitik och konkurrens vid en hearing inför prisregleringskommittén den 15 oktober 1980. Vid denna hearing deltog, som framgår av följande minnesanteckningar,[1] bl a Torsten Löwbeer (NO), Gunnar Hermanson (ställföreträdande NO), Lars Jonson, ordförande i prisregleringskommittén, Erik Dahmén och Nils Lundgren, bägge ledamöter av kommittén, samt Lennart Göranson, sekreterare i kommittén.

Torsten Löwbeers redovisning är ett värdefullt bidrag till kunskapen om den svenska prisregleringspolitiken. Här beskriver en "praktiker" med en lång erfarenhet av svenskt näringsliv en rad effekter av prisregleringarna, vilka han betecknar som negativa från allmän konkurrenssynpunkt. Han uppger bl a att priskontrollerna drivit fram ökad prisstelhet, förstärkt samarbetet mellan företag, att regleringarna har haft strukturkonserverande verkningar, att de minskat företagens benägenhet att sänka priser samt att kontrollerna försvårat företagens långsiktiga planering och minskat deras investeringsbenägenhet inom prisreglerade områden. Efter denna lista övergår han sedan till en mängd praktiska exempel som stöd för sin uppfattning.

[1] Minnesanteckningarna förvaras i Riksarkivet tillsammans med prisregleringskommitténs övriga material. Dessa anteckningar har tidigare inte publicerats.

I sin sammanfattning av 70-talets prisregleringspolitik menar NO att prisreglering "bör vara en åtgärd som förbehålls undantagssituationer". Han kritiserar även avsaknaden av rättslig grund för SPKs system med förhandsanmälningar, som i praktiken lett "till samma resultat som den obligatoriska förhandsanmälan som är reglerad i prisregleringslagen". NO avslutar med att säga att han sällan sett några bevis för att prisregleringar varit positiva. Bevisbördan borde vara omvänd menar han, dvs förespråkare för prisregleringar bör vara ålagda att bevisa att kontrollerna har några positiva effekter.

Den kritiska tonen från NOs sida gentemot SPKs myndighetsutövning beträffande prisregleringspolitiken bör ses mot bakgrund av motsatsförhållandet mellan konkurrenspolitiken och prisregleringspolitiken. NOs ämbetsutövning syftar till att motverka kartellbildningar och företagssamarbete samt att öka konkurrensmomentet i svensk ekonomi. De prisregleringsåtgärder som SPK administrerar får enligt NO emellertid ofta effekter som går i rakt motsatt riktning, dvs de förstärker samarbetet mellan företag och försvagar konkurrensen.[1)]

Minnesanteckningarna bör ses mot bakgrund av beskrivningen i kapitlen 2–8 av enskilda företags erfarenheter av prisregleringspolitiken. Många av de effekter av regleringarna som behandlas där diskuteras också av NO.

De minnesanteckningar som här följer är hämtade ur ett protokoll som upprättats av Lennart Göranson. De är återgivna med några mindre strykningar:

> "Löwbeer inledde redovisningen med att hänvisa till en PM av arbetsgruppen för prisövervakningsfrågor (Ds H 1965:2), vars slutsatser rörande prispolitiken han helt anslöt sig till. Enligt Löwbeer är sålunda långvariga eller ofta återkommande prisregleringar – eller prisövervakning av

[1)] SPK såg sig föranledd att bemöta NOs synpunkter i en särskild rapport: "Kommentar till kritiska synpunkter på prisregleringar och prisövervakning", stencil, SPK, 1980-11-26.

sådan karaktär att den i praktiken uppfattas eller fungerar som en art av prisreglering – i allmänhet föga förenliga med den konkurrensfrämjande verksamheten. En effektiv konkurrens, som positivt påverkar resursallokeringen i samhället, förutsätter i stort en marknadsekonomi där priset får spela sin roll som informationsfaktor. Om denna grundregel åsidosätts kan man – enligt Löwbeer – inte undgå negativa effekter för konsumenter, näringsliv och samhälle. Löwbeer anförde att det finns åtskilliga exempel på sådana negativa effekter, men han fann det vara betecknande att effekter av sådana åtgärder som prisreglering är svåra att isolera från andra påverkansfaktorer. Dessutom visar sig negativa effekter först på längre sikt.

Löwbeer redovisade därefter sex olika kategorier av från allmän konkurrenssynpunkt negativa effekter, nämligen följande:

1 Ökad prisstelhet, t ex med hänvisning till att priserna är 'godkända' av SPK.
2 Ökat samarbete eller samförstånd mellan företag, t ex branschvis samordning av prisanmälningar till SPK och ökad säkerhet om konkurrenters planer genom diskussionerna hos SPK.
3 Prisuppehållande och strukturkonserverande effekter, t ex genom att kostnadsförhållanden vid mindre effektiva företag visas större hänsyn än vid fri prisbildning, genom prishöjningar i garderingssyfte då prisstopp väntas, genom minskad benägenhet för prissänkningar då företagen befarar att väntade kostnadshöjningar inte får tas ut och genom minskat intresse för kostnadspress.
4 Svårigheter för företagen att planera på längre sikt och minskad benägenhet för investeringar, t ex undvikande av satsningar inom ofta prisreglerade områden samt i ytterlighetsfall nedläggning.
5 Snedvridning av produktion, varuförsörjning och kostnadsfördelning, t ex att produkter försvinner från marknaden, leveransvägran p g a olönsamma reglerade priser, kompensationsprishöjningar på icke prisreglerade produkter, fördelar eller nackdelar för import visavi inhemsk produktion och kvalitetsförsämringar.
6 Minskad prismedvetenhet hos konsumenter i förlitan på myndigheterna.

Härtill pekade Löwbeer på risken för konflikter mellan SPKs roller som priskontrollorgan respektive konkurrensövervakande organ. Kostnaderna för administration av regleringen hos både SPK och företagen borde enligt Löwbeer inte heller glömmas bort.

Löwbeer ifrågasatte om farhågor av detta slag kunde tänkas vara enbart teorier som inte styrks av verkligheten, i vart fall inte under det senaste decenniets prisregleringar. Detta skulle i så fall innebära att man numera skulle kunna hantera även långvariga prisregleringar på ett sådant sätt att skadeeffekter av berört slag inte uppkommer och alla erfarenheter och bedömningar från tidigare år skulle sakna aktualitet. Löwbeer bedömde dock detta inte vara fallet. Enligt Löwbeers bedömning finns även i dag åtskilliga exempel som styrker teorier och erfarenheter från tidigare år.

Hänvisningar till SPKs godkännande av priserna förekommer, enligt Löwbeer, både i förhållande till konkurrenter, återförsäljare (beträffande skor), kunder (beträffande skoreparationer) och NO (beträffande olika byggmaterial, frisörer m fl).

Beträffande riskerna för samarbete eller samförstånd mellan företag visar, enligt Löwbeer, många uttalanden från näringslivet att man har branschvisa kontakter före prisförhandlingar med SPK.[1] Detta gäller bl a varu- och tjänsteområdena radiatorer, tapeter, spånskivor, dagligvaror och åkerier. Löwbeer pekade vidare på att företag i vissa fall också uppträder gemensamt hos SPK. Så sker, enligt Löwbeer, bl a beträffande dagligvaror, åkerier, färgfabrikanter och finpappersbruk. Även om man inte alltid "pratat sig samman" före förhandlingarna ansåg Löwbeer att diskussionerna hos SPK klargör för respektive företag vilka prishöjningar konkurrenterna fått igenom. Detta skulle ha skett beträffande bl a sanitetsporslin. Enligt Löwbeer gör prisregleringen det också angeläget att alla företag i en bransch tar ut "tillåtna" priser då det annars kan vara svårt att få förståelse för krav på höjningar. Som exempel på detta slag av effekter nämnde Löwbeer spånskiveområdet.

[1] Detta framgår för övrigt i beskrivningen av Gullfibers och Siporex erfarenheter i kapitel 2 och 3.

Löwbeer anförde vidare att SPK av praktiska skäl inte kan prisförhandla med varje enskild företagare i branscher med många företag. Detta skulle bl a gälla för byggmaterialhandeln, dagligvaruhandeln och åkerierna. Här blir det nödvändigt att i stället behandla gemensamma listprisändringar i den mån prisledande företag inte finns. Löwbeer finner att befintlig prissamverkan därigenom förstärks och att prislistorna får mer officiell prägel. . . .

Löwbeer tog därefter upp frågan på prispolitikens prisuppehållande och strukturkonserverande effekter. Eftersom sysselsättningsskälet enligt riktlinjerna för prisreglering är väsentligt för möjligheterna att höja priserna, ansåg Löwbeer att ett svagt företag i en bransch kan pressa upp hela prisnivån och rationalisering motverkas. Överhuvudtaget fann Löwbeer att principen om medgivande av kostnadsmotiverade prishöjningar gör att företagen mer inriktar sig på att kunna bevisa kostnader än att driva en effektiv rörelse. Detta fann Löwbeer vara klart ägnat att hålla priserna uppe. Att prishöjningar i garderingssyfte förekommer, liksom minskad benägenhet för prissänkningar då företagen befarar svårigheter att senare genomföra höjningar, fann han också vara mycket sannolikt. Motsatsen skulle tyda på dåligt förutseende hos företagen. . . .

Löwbeer underströk att svårigheten för företagen att vid en politik med upprepade prisingrepp planera på längre sikt hade påtalats från näringslivshåll. Han fann ingen anledning att betvivla att sådana problem uppkommer. Detta får, enligt Löwbeer, i sin tur negativa effekter på företagens investeringsvilja, på benägenheten för risktagning och etablering samt på sysselsättning och utveckling.[1]. . .

Löwbeer påpekade att investeringsutvecklingen har varit oroväckande svag under senare år. Han ifrågasatte om någon kunde bevisa att prisregleringspolitiken inte skulle ha haft någon betydelse härför.

Alltför låga vinster har enligt Löwbeer också lett till försämrad soliditet och stabilitet i företagen till men för konkurrenskraft och sysselsättning, vilket är till nackdel även för konsumenterna på sikt. Kortsiktiga besparingar

[1] Jämför med slutsatserna i kapitel 7.

för konsumenterna riskerar sålunda att gå förlorade många gånger om. . . .

Beträffande risken för snedvridning av produktion, varuförsörjning och kostnadsfördelning pekade Löwbeer på att prisstoppet på trävaror måste följas av särskilda överenskommelser för att inte hemmamarknaden skulle bli underförsörjd. Han anförde vidare att oljebolag har hänvisat till olönsamma stoppriser vid leveransvägran, att uppgifter tidigare har figurerat om att vissa företag inom lantbruksmaskinsektorn måste ändra produktionsinriktning till följd av prisstoppet samt att det har hävdats att dagligvaruhandeln måste kompensera prisstoppsförluster genom högre priser på icke prisreglerat sortiment.

Löwbeer underströk att kvalitetsförsämringar kan ske smygande. Ett köp är inte bara pris utan även kvalitet, service och andra villkor som är mera svårkontrollerade.[1]. . .

Löwbeers samlade intryck av 70-talets olika former av prisregleringar och likartade åtgärder var närmast att man visserligen lyckats uppskjuta en del prishöjningar men att inflationstakten i stort inte märkbart påverkats. Löwbeer ansåg att detta också överensstämde med erfarenheten i andra länder. Enligt Löwbeers mening överväger de positiva effekterna inte de allvarliga negativa effekterna utan prisreglering bör vara en åtgärd som förbehålls undantagssituationer. Löwbeer fann vidare att konkurrenslagstiftningen och prisövervakningen normalt borde ge tillräckliga möjligheter att ingripa mot missbruk av den fria prisbildningen. Prisregleringslagens funktion som enbart beredskapslagstiftning borde, enligt Löwbeer, återupprättas. Om prisregleringslagen såsom nu under flera år oavbrutet är i kraft kan prisreglering införas på ytterligare områden utan att i lagen uppställda kriterier för införande av prisreglering egentligen behöver vara uppfyllda för varje nytt område. Löwbeer ansåg att lagen härigenom förlorar sin ursprungliga karaktär.

Avslutningsvis hänvisade Löwbeer till den föreskrift i SPKs instruktion som ålägger nämnden att genom överläggningar med företag, organisationer och andra prissättare söka påverka prissättningen i en för konsumenterna

[1] Jämför med beskrivningen i avsnitt 3 i kapitel 9.

gynnsam riktning. Löwbeer påpekade att enligt Sveriges grundlag kan offentlig makt utövas endast enligt lagarna. Detta innebär att regeringen inte får ge direktiv till myndigheter, vilka strider mot gällande rätt. Löwbeer erinrade om att möjligheter att påverka prissättningen förelåg med stöd av konkurrensbegränsningslagen 21 § och prisregleringslagen. Enligt Löwbeers mening får man däremot inte ta en instruktionsföreskrift till intäkt för att skapa ett system med förhandsanmälningar som i praktiken leder till samma resultat som den obligatoriska förhandsanmälan som är reglerad i prisregleringslagen.[1)]

Hermanson redovisade, som ett exempel på konflikt mellan den konkurrensfrämjande verksamheten och prisregleringen, utvecklingen av prissättningen på lokala lastbilstransporter. Enligt Hermansons redovisning hade NO genom förhandling lyckats förmå Sveriges Åkeriförbund att upphöra med sin rekommenderade taxesättning. Genom att SPK i sin prisövervakande verksamhet inte kunde ha direkt kontakt med 20 000 företag, tvingades nämnden att fortsätta prissättningsdiskussionerna med Åkeriförbundet. Enligt Hermanson ledde detta till att de procentuella höjningar som SPK godtog i förhållande till Åkeriförbundet kom att fungera på samma sätt som prisrekommendationerna. Hermanson anförde vidare att NO hade uppmanat SPK att på dagligvarusidan föra överläggningar med vart och ett av de ledande blocken separat. Sammanfattningsvis ansåg Hermanson att SPK av praktiska skäl ofta måste förhandla med företrädare för hela branscher eller prisledande företag och att detta i längden får en uniformerande verkan på prissättningen.

Jonson undrade om NO också hade några särskilda erfarenheter av kortvariga prisingrepp. Enligt Löwbeer beror prisstoppens effekter i stor utsträckning på i vilken miljö de införs. Prisstopp som begränsas till en kortare tid – som t ex i Finland högst fyra månader – får enligt Löwbeer knappast negativa effekter i början utan kan bromsa inflationsförväntningarna. Om prisstoppsvapnet används med stark regelbundenhet, vilket faktiskt varit fallet i Sverige, blir företagen med tiden "vaccinerade" och snedvrid-

[1)] Jämför med diskussionen i kapitel 1 rörande omfattningen av prisregleringspolitiken.

ningseffekter kommer att uppträda. Löwbeer ansåg mot denna bakgrund att tillämpningen av prisregleringslagen borde reserveras för extraordinära förhållanden. Hermanson ansåg att så länge som en intensiv prisövervakning bedrivs, med risk för blixtsnabbt ingripande vid behov, får detta samma effekt som ett långvarigt prisstopp. Enligt Hermanson har vi på detta sätt under 70-talet haft ett nästan genomgående totalt prisstopp trots att själva ingreppen har varit förhållandevis korta och få.

Dahmén, Lundgren och Jonson undrade om NO hade möjlighet att lägga fram något material eller dokumentation som närmare belyser de effekter och synpunkter som hade framförts. Löwbeer anförde att det fanns möjlighet att närmare studera de olika fall som han under redovisningen hänvisat till. När det gällde bevisbördan ansåg Löwbeer dock att han sällan hade sett några förhållanden som tydde på att prisregleringar hade varit positiva. Mot denna bakgrund borde, enligt Löwbeers mening, bevisbördan vara omvänd."

Appendix 2 Prisregleringens politiska ekonomi – erfarenheter från Nixons kontrollprogram

De amerikanska erfarenheterna av pris- och löneregleringar under åren 1971–74 komplementerar diskussionen i kapitel 10 kring den svenska prisregleringens politiska ekonomi.[1] Det amerikanska regleringsprogrammet inleddes den 15 augusti 1971 när president Nixon i ett tal till nationen meddelade att priser och löner skulle "frysas" under 90 dagar. Detta var en dramatisk brytning med den stabiliseringspolitiska traditionen i USA. För första gången i landets historia infördes pris- och lönekontroller i fredstid. Detta gjordes dessutom av en republikansk politiker som tidigare varit hård motståndare till varje form av inkomstpolitik.

Priskontrollprogrammet, som var i kraft under åren 1971–74, genomgick en rad "faser". Den första varade från augusti till november 1971 då den ersattes av fas II. Fas III, som tog sin början i januari 1973, hade till syfte att avskaffa kontrollerna. Eftersom inflationstakten börja öka blev resultatet i stället "Freeze II", som representerade en skärpning av kontrollerna i juni 1973. Denna övergick i augusti samma år i fas IV, under vilken pris- och lönekontrollerna gradvis eliminerades. Den 30 april 1974 var de helt avskaffade.

Den amerikanska stabiliseringspolitiken under åren 1971–1976 har analyserats ingående av Blinder (1979). Han betonar skillnaden mellan allmänhetens och nationalekonomernas syn på löne- och priskontroller med utgångspunkt från det ame-

[1] Detta appendix bygger på författarens bidrag om priskontrollens politiska ekonomi i SOU 1981:41.

rikanska gallupinstitutets opinionsundersökningar om allmänhetens inställning till kontroller före, under och efter regleringsperioden. Mellan 1958 och 1966 var intervjupersonerna ungefär jämnt uppdelade i två block: för och emot kontroller. Denna period företedde relativt låg inflation. Efter 1968 ändrades mönstret när inflationstakten började öka. Fem undersökningar, som genomfördes med början i januari 1971, visade att en majoritet var för kontroller i form av en frysning av löner och priser så länge Vietnamkriget varade. I juni 1971 gav 50 procent sitt stöd till en sådan politik, 39 procent var emot och 11 procent hade ingen bestämd uppfattning.

Den opinionsundersökning, som gjordes några dagar efter Nixons tal i augusti 1971, visade att det nya programmet var känt av 91 procent av intervjupersonerna, att 68 procent uppskattade det och att enbart 11 procent var motståndare till det. Den amerikanska allmänhetens åsikter om kontrollerna undersöktes vid sex tillfällen under den period kontrollprogrammet var i kraft mellan november 1971 och april 1973. Intervjupersonerna fick svara på frågan om kontrollerna skulle göras hårdare, mindre hårda eller behållas oförändrade. Vid samtliga tillfällen fanns en röstövervikt – och vanligtvis också en absolut majoritet – för att förstärka regleringarna. De sju undersökningar, som gjordes efter kontrollprogrammets slut under perioden 1974–78, gav ett mycket starkt stöd för ett införande av nya löne- och prisregleringar.

Blinder (1979, sid 111) anser att gallupundersökningarna visar att det amerikanska folket kontinuerligt begärde kontroller i nästan fyra år innan Nixon till slut införde sådana, att allmänheten önskade göra existerande regleringar hårdare, och att allmänheten önskade se dem återupprättade efter deras avskaffande. Enligt Blinder önskar allmänheten löne- och priskontroller när sådana inte används, och att de skall göras hårdare under perioden då de är i kraft.[1)]

[1)] Jämför här med de svenska opinionsundersökningarna som sammanfattas i tabell 10:1.

Om gallupinstitutet i stället vänt sig till amerikanska nationalekonomer, skulle svarsfördelningen blivit annorlunda, tror Blinder. Han gissar att en överväldigande majoritet av ekonomer hade motsatt sig kontroller under 60-talet. Troligtvis hade motståndet försvagats något i början av 70-talet. Enligt Blinder skulle emellertid kontrollprogrammet ha gjort nästan alla nationalekonomer kritiska mot tanken på sådana åtgärder.[1)]

Richard Nixon

Den politiska sidan av kontrollpolitiken illustreras av Nixons (1978) memoarer. Under hans första år i Vita huset, dvs 1969–70, steg inflationen och arbetslösheten. Kongressen, som kontrollerades av demokraterna, röstade under 1970 fram en lagstiftning som gav presidenten möjlighet att reglera löner och priser. Nixon betraktade denna lag som en "politisk ploj" från demokraternas sida. Den syftade till att visa att den republikanska administrationen tog otillräckligt ansvar för landets ekonomi genom att inte använda lagen. Nixon fruktade att om han inte gjorde något, skulle inaktiviteten bidra till minskad framtidstro och tillförsikt beträffande ekonomin. Han valde därför som ett första steg att tillsätta en allsidigt sammansatt kommission med uppgift att övervaka kostnads- och produktivitetsutvecklingen.

Den amerikanska ekonomin befann sig fortfarande i en lågkonjunktur i början av 1971. Det politiska tålamodet började ta slut. Vita huset överöstes av krav på handling. Massmediakritiken blev allt häftigare. Republikanska och demokratiska kongressledamöter pressades av sina väljare att föreslå nya ekonomisk-politiska åtgärder för att bekämpa inflationen och arbetslösheten. Offentlig kontroll av priser och löner betraktades av allt fler som en lämplig lösning. Nixon stretade emot. I slutet av

[1)] Blinders egen ekonometriska analys av effekterna av regleringarna 1971–74 utmynnar i en mycket kritisk slutsats. Programmet representerar "a remarkable act of national self-flagellation", Blinder (1979, s 132).

juni lät han John Connally, sin talesman i ekonomiska frågor, offentligt säga ett bestämt nej till ett sådant steg.

I mitten av juli träffade Nixon ledande kongressledamöter i samband med sin nya Kinapolitik. Deras stora oro visade sig gälla arbetslösheten och inflationen – inte utrikespolitiken. Efter detta sammanträffande bestämde sig Nixon för att något måste göras – men vad? Han lät Connally utarbeta ett förslag. Nixon väntade sig att han skulle föreslå något djärvt – men inte så djärvt som en total kontroll av löner och priser. Connally förklarade: "Jag är inte säker på att detta program kommer att fungera. Men jag är säker på att allt som är mindre drastiskt än detta kommer att misslyckas."

Nixon fick också rådet att vänta ett tag. Tillfället att handla kom oväntat en vecka senare när Storbritannien krävde att få växla ett dollarinnehav på tre miljarder till guld. USAs ställningstagande till framstöten skulle få avgörande effekt på det internationella området. Ett krismöte sammankallades med ledande ekonomiska beslutsfattare. Resultatet blev ett ekonomiskt program med långtgående effekter: USA skulle lämna guldet och införa en 90 dagars "frysning" av löner och priser.

När Nixon förberedde sitt TV-tal funderade han på massmedias kommande reaktioner till pris- och lönefrysningen. Skulle rubrikerna bli "Nixon handlar djärvt" eller "Nixon ändrar ståndpunkt". Det blev det förstnämnda. Han noterar med förtjusning det goda genomslaget hans kontrollprogram fick i massmedia. På Wall Street steg börsindex. En opinionsundersökning sex veckor senare visade att 53 procent av det amerikanska folket trodde att hans ekonomisk-politiska åtgärder "fungerade".

Problemet blev sedan att avskaffa kontrollerna. Det blev betydligt svårare än att införa dem. Mot sina rådgivares vilja införde Nixon en ny "frysning" 1973. George Schultz, en av hans medarbetare i ekonomiska frågor, sammanfattade situationen: "Nu har vi åtminstone övertygat alla om att vi hade rätt i vår ursprungliga ståndpunkt att löne- och priskontroller inte är svaret." När kontrollerna slutligen togs bort 1974, var inflationstak-

ten och arbetslösheten högre än 1971. Nixon uttrycker också en viss nostalgi över den gamla goda tiden före kontrollerna.

Vilka lärdomar drar Nixon av kontrollprogrammet? Han fastslår att beslutet var "politiskt nödvändigt och oerhört populärt på kort sikt". Men på lång sikt är han övertygad om att det var "fel". Samtidigt tar han också helt avstånd från kontrollerna genom att deklarera att han "filosofiskt sett" var motståndare till hela idén men tvingades pröva den på grund av de ekonomiska och politiska omständigheterna.

Herbert Stein

Herbert Stein var en av Nixons närmaste rådgivare i ekonomisk-politiska frågor. Stein (1978) har sammanfattat sina erfarenheter av och synpunkter på kontrollprogrammet. Hans framställning är mer analyserande och mindre biografisk än Nixons memoarer.

Stein försöker besvara två frågor:

1 Hur kunde en regering som var "nästan religiöst fientlig till kontroller" införa sådana?
2 Kunde misslyckandet med kontrollprogrammet ha undvikits, om regleringarna hade administrerats på ett annat sätt eller av andra beslutsfattare?

Stein framhåller fyra väsentliga faktorer som bidrog till att kontrollerna infördes och att regleringana blev långvariga. Den första faktorn var lagstiftningen i augusti 1970 som gav presidenten fullmakt (stand-by authority) att introducera pris- och löneregleringar. Syftet med lagen var helt politiskt. Nixon skulle placeras i en besvärande situation. Den demokratiska kongressen kunde sedan lägga ansvaret för inflationen på presidenten. Enligt Stein fanns en allmän övertygelse i kongressen att Nixon inte skulle använda lagstiftningen. Om så inte hade varit fallet, hade kongressen överhopats med krav på undantagsbestämmelser vid utarbetandet av lagen.

När fullmaktslagen väl tillkommit, blev det snarast en tidsfråga när den skulle användas. Sex månader senare, i februari 1971, kom det första tillfället i samband med löneförhandlingar inom byggnadssektorn. Presidenten uppmanade ledningen för fackföreningarna att frivilligt begränsa lönekraven. Ledningen fruktade emellertid att dess ställning skulle undermineras av konkurrenter inom de egna leden för den händelse att en frivillig överenskommelse nåddes. Dilemmat löstes genom en formell anknytning till fullmaktslagstiftningen, vilket skapade intrycket att fackföreningarna hade tvingats att gå med på begränsningar av lönepåslagen. I realiteten kom en uppgörelse till stånd genom förhandlingar.

I mars 1971 bad John Connally kongressen på administrationens vägnar att fullmaktslagstiftningen skulle förlängas. Argumenten var att administrationen önskade att den inte "skulle framstå som så blyg i sin anti-inflationspolitik att den var rädd för att ha det definitiva vapnet i sitt förråd". Samtidigt försäkrade han dock att det inte fanns några som helst planer på att utnyttja kontrollerna. Den slutliga övergången till kontroller kom sedan i augusti 1971, då Nixon införde en fullständig frysning av löner och priser.

Stein anser att om kongressen inte hade infört fullmaktslagen 1970, hade inte heller pris- och lönekontrollerna sett dagens ljus. Den republikanska administrationen skulle inte ha valt att vända sig till kongressen med förslag om en sådan lag och utsätta sig för de politiska risker som ett sådant steg var förknippat med. Som påpekats ovan tror Stein att om kongressen verkligen varit övertygad om att presidenten tänkte använda sig av regleringar, skulle meningsskiljaktigheter inom kongressen medfört att någon lagstiftning inte kommit till stånd. Han drar slutsatsen att man inte skall "spela politiska spel med dödliga ekonomiska instrument".

Den andra orsaken till införandet av regleringarna var enligt Stein orealistiska förväntningar om effektiviteten hos de traditionella stabiliseringspolitiska instrumenten. Den amerikanska

allmänheten hade i slutet av 60-talet bibringats uppfattningen att inflationen kunde reduceras relativt snabbt och smärtfritt med hjälp av konventionell finans- och penningpolitik. Dessa förväntningar hade huvudsakligen skapats av regeringen – såväl Johnsons demokratiska som Nixons republikanska administration. Inflationen visade sig dock svårare att dämpa än vad man ursprungligen trott. Samtidigt steg arbetslösheten. De felslagna prognoserna bidrog till uppfattningen att den traditionella konjunkturpolitiken inte fungerade längre. En ny lösning behövdes och den bestod i någon typ av löne- och priskontroller. Stein pekade på faran att regeringar även i dag skapar orealistiska förväntningar om stabiliseringspolitikens möjligheter. Misslyckanden riskerar då att bidra till att regleringar införs.

Den tredje faktorn bakom regleringarna står att finna i de processer som styrde opinionsbildningen i ekonomisk-politiska frågor. Stein, som här kommer in på ett relativt kontroversiellt område, anser att efterfrågan på kontroller stimulerades och kanaliserades av opinionsbildare i ledande positioner inom det politiska livet, inom massmedia och bland intellektuella. Dessa krävde att något måste göras och förslagsvis då någon typ av frivilliga överenskommelser. Därigenom gavs ett indirekt stöd åt obligatoriska och lagstadgade kontroller. Distinktionen mellan frivillighet och tvång raderas ut. Detta bidrog till en felaktig ekonomisk-politisk skolning av allmänheten ("miseducation of the public") som röjde mark för ett införande av obligatoriska kontroller.

Den fjärde faktorn i Steins analys är kontrollpolitikens inneboende dynamik. Administrationen hade ursprungligen tänkt sig att kontrollerna skulle vara kortfristiga – frysningen planerades att vara i 90 dagar. Det visade sig emellertid snart att det var politiskt och psykologiskt omöjligt att avskaffa dem efter denna tid. Pris- och lönestoppet blev omedelbart den mest populära ekonomisk-politiska åtgärden i mannaminne. Frysningen föreföll ha visat allmänheten att inflationen kunde stoppas direkt, helt enkelt genom ett förbud. Denna popularitet gjorde att reg-

leringarna blev mycket långvarigare än vad man ursprungligen hade tänkt sig på ansvarigt håll.

De amerikanska pris- och löneregleringarna 1971–74 har kritiserats med argumentet att de inte administrerades med tillräcklig entusiasm och engagemang. Följaktligen har värdet av erfarenheterna från denna politik ifrågasatts. Om förvaltningen av regleringarna lagts i händerna på en annan administration, som hade trott mer och satsat mer på kontrollerna, skulle enligt detta argument resultatet också ha blivit annorlunda.

När Stein diskuterar denna ståndpunkt gör han en distinktion mellan att "gilla" och att "tro" på kontroller. Det finns inget att vinna på att de som administrerar regleringarna gillar kontrollerna. Det finns snarare betydande risk att förtjusning på den punkten också leder till överdrivet utnyttjande av kontroller. Å andra sidan är Stein medveten om att de som administrerar pris- och lönekontroller – och som får en maktposition och en känsla av betydelse i ett sådant system – också kommer att vara positivt inställda till kontroller.[1] De pris- och lönekontrollerande förvaltningarna lämnades i stor utsträckning att själva utforma detaljadministrationen utan inblandning från Vita huset. Kontrollbyråkratins engagemang inför sin uppgift var det dock inget fel på.[2]

I sin sammanfattning drar Stein två lärdomar av de amerikanska regleringarna under 70-talet. Det går inte att inbjuda till tankelek med regleringar utan att också drabbas av dem. Den ineffektivitet som kontroller är förknippade med kan inte av-

[1] Stein nämner här Galbraiths stöd för priskontroller och förklarar det med hänvisning till hans tid som ledande priskontrollör i Washington under andra världskriget.

[2] Ledningen för den ekonomiska politiken, vilken inräknade Nixon, Schultz och Stein, "gillade" inte kontrollerna, men enligt Stein "trodde" den starkt på att kontrollerna kunde användas till att reducera inflationstakten. Detta skulle dock ske på ett sådant vis att den amerikanska ekonomin inte blev genomreglerad för all framtid. Målet att så småningom avskaffa regleringarna var vägledande och gjorde att Stein och hans medarbetare inte önskade inrätta en stor och permanent regleringsbyråkrati.

skaffas genom att man anställer tillräckligt entusiastiska kontrollbyråkrater. Stein poängterar också att kontrollprogrammet var resultatet av ett "starkt externt tryck", dvs av stark politisk press. Han anser att det främsta hindret för återgång till nya kontroller är frånvaron av lagstiftning liknande den som Nixon utnyttjade för att införa regleringar i augusti 1971.

George Schultz

George Schultz, USAs nuvarande utrikesminister, innehade en rad höga positioner i Nixons administration. Han betonar den inneboende dynamiken i regleringsprogram (Schultz & Dam, 1977). Han ställer följande fråga: "Varför är det inte möjligt att genom detaljerad planering konstruera ett enkelt kontrollprogram som kan genomföras en gång för alla för att reglera löner och priser för all framtid?"

Hans svar är enkelt. Han anser att varje kontrollprogram utlöser ett dynamiskt förlopp med motåtgärder, förhandlingar och förväntningar från olika grupper i samhället. Denna växelverkan mellan den offentliga och privata sektorn ger upphov till en utveckling som inte går att överskåda. Kontrollprogrammet kommer under sådana omständigheter inte att förbli opåverkat – det kommer att genomgå en rad faser, som fallet var i USA innan det avskaffades. Ett annat viktigt problem med kontrollerna är att de – även sedan de tagits bort – skapar förväntningar om att de på nytt kan införas.

Schultz betonar hur lätt det politiska systemet introducerar kontroller. Det skapade förväntningar om någon typ av inkomstpolitiskt paket under 1970–71, då trycket på administrationen att "göra något" ökade. Samtidigt torde vissa priser ha höjts just som följd av en väntad förändring i den ekonomiska politiken. Den inre dynamiken i den politiska processen drev, enligt Schultz, fram Nixons frysning av löner och priser.

Problemet blev sedan att gå vidare efter de första 90 dagarnas frysning. Det fanns en tendens hos de myndigheter som förvalta-

de regleringarna att göra dem permanenta. Fackföreningarna och industrin ändrade sitt handlingsmönster därefter. De löne- och priskontrollerande byråkraterna hamnade i en position där de i sin tur sökte förutse och anpassa sig till uppträdandet hos näringslivet och löntagarna. Förhandlingsprocessen tenderade att skapa sina egna regler och knep, som ingen hade förutsatt när kontrollerna infördes.[1)]

Kontrollprogrammet påverkade inte enbart den privata sektorn utan också den allmänna ekonomiska politiken, i första hand stabiliseringspolitiken. Enligt Schultz skapade förekomsten av kontroller känslan att inflationen inte var ett lika allvarligt problem som tidigare. Finans- och penningpolitiken behövde således inte göras så restriktiv som annars hade varit fallet. En jordmån skapades för en expansiv ekonomisk politik som ökade inflationstakten och motverkade syftet med regleringarna. De intressegrupper som motsatte sig en restriktiv stabiliseringspolitik sökte utnyttja kontrollerna i sin argumentation.

I sin sammanfattning framhäver Schultz hur "frestande det är att införa löne- och priskontroller och hur svårt det är att bli av med dem". Hans framställning framhäver, liksom Nixons och Steins, det politiska elementet i regleringsprogrammet – men klarare än Nixon och Stein visar Schultz hur regleringarna tenderar att få ett eget liv och utlösa processer och handlingsmönster som inte fanns med i övervägandena när kontrollerna tillkom i augusti 1971.

Slutsatser

Nixons, Steins och Schultz' beskrivningar visar klart hur den politiska processen drev fram löne- och priskontroller – trots att administrationen bekände sig som motståndare till dessa. De ansvariga för den ekonomiska politiken ansåg att kontrollerna inte var den rätta lösningen på problemen. Regleringarna ut-

[1)] Jämför här med regleringsförloppen i kapitel 2–6.

gjorde emellertid det politiska svaret på inflationen och därmed legitimerades regleringspolitiken.

För andra västländer, i vilka löne- och priskontroller prövats under 70-talet, saknas öppenhjärtiga skildringar liknande Nixons, Steins och Schultz', skrivna av personer som varit ansvariga för den ekonomiska politiken. Det finns föga skäl att tro att den politiska incitamentstruktur, som här beskrivits för USA, inte i stora drag också gäller för övriga demokratier. Slutsatsen bör då bli att den politiska processens funktionssätt är en central del i förklaringen till att löne- och prisregleringar införts i så många industriländer under 70-talet.

Litteraturförteckning

Arvedson, L m fl, *Land i olag.* Kristianstad 1983.

Axell, B, Inflation och resursutnyttjande, s 59–116 i Axell m fl, red, *Utrikeshandel, inflation och arbetsmarknad.* IUI, Stockholm 1979.

Bentzel, R m fl, *Stabiliseringspolitik för 80-talet, Konjunkturrådets rapport 1980–81.* Stockholm 1980.

Bjuggren, P-O, Brister i konkurrensutredningens betänkande, *Ekonomisk Debatt,* 2:1981, s 107–114.

Blinder, A S, *Economic Policy and the Great Stagflation.* Academic Press, New York 1979.

Cox, C C, The Enforcement of Public Price Controls, *Journal of Political Economy,* s 887–916, 1980.

Grayson-Jackson, C, *Confessions of a Price Controller.* Irwin, 1974.

Hansson, I, Inflation and Price Controls in Sweden, *Scandinavian Journal of Economics,* s 415–423, 1983.

Heikensten, L m fl, Förväntningar och ekonomisk politik i *Företag och Samhälle* nr 1, 1981. SNS 1981.

Henning, R, *Företagen i politiken. Om selektiv politik och industrins kontakter med staten.* SNS, Stockholm 1977.

Höglund, B & Wadensjö, E, *Spelet om resurserna i den svenska blandekonomin,* provupplaga. Lund 1983.

Johansen, L, The Bargaining Society and the Inefficiency of Bargaining, *Kyklos,* s 497–522, 1979.

Jonung, L, Perceived and Expected Inflation in Sweden, *American Economic Review,* s 961–68, 1981.

Lundberg, E, *Konjunkturer och ekonomisk politik.* Stockholm 1953.

Lustgarten, S, *Industrial Concentration and Inflation.* Domestic Affairs Studies, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington 1975.

Lybeck, J, Finns det en politisk konjunkturcykel i Sverige?, *Ekonomisk Debatt* 5:1983, s 313–322.

Mueller, D, Power and Profit in Hierarchical Organisations, *Statsvetenskaplig Tidskrift,* s 293–302, 1980.

Myhrman, J, The Determinants of Inflation and Economic Activity in Sweden, kap 12 i A Lindbeck, red, *Inflation and Employment in Open Economies.* Amsterdam 1979.

Nixon, R M, *The Memories of Richard Nixon.* Grosset & Dunlop, New York 1978.

Näslund, B, *Företaget och inflationen.* SNS, Kristianstad 1978.

Posner, R, Theories of Economic Regulation, *The Bell Journal of Economics and Management Science,* s 335–358, 1974.

Schelling, C T, Establishing Credibility: Strategic Considerations, *American Economic Review,* s 77–80, 1982.

Schuck, P H, Regulation: Asking the Right Questions, *National Journal,* nr 17, 1979.

Schuettinger, R L & Butler, E F, *Forty Centuries of Wage and Price Controls.* Heritage Foundation, Washington 1979.

Schultz, G P & Dam, K W, The Life Cycle of Wage and Price Controls, kapitel 4 i G P Schultz och K W Dam, *Economic Policy beyond the Headlines.* Norton, New York 1977.

Skogh, G, Förhandlingssamhället 1990 – varken marknadsekonomi, blandekonomi eller planhushållning, s 53–67 i *Facklig företagsledning? Vägval inför 90-talet.* Stockholm 1982.

Stein, H, Price-Fixing as seen by a Price-Fixer: Part II, s 113–135 i W Fellner, (red), *Contemporary Economic Problems,* 1978. American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington 1978.

Ståhl, I, Vad menar vi med "förhandlingsekonomi"? manuskript FA-rådet, 1983.
Tarschys, D & Eduards, M, *Petita. Hur svenska myndigheter argumenterar för högre anslag*. Uddevalla 1975.
Taylor, B J, Establishing Credibility: A Rational Expectations Viewpoint, *American Economic Review*, s 81–85, 1982.

Den höga inflationstakten i Sverige under de senaste decennierna har utgjort ett allvarligt problem för stabiliseringspolitiken. Alltsedan augusti 1970 har olika prisregleringar varit ett nästan permanent inslag i den ekonomiska politiken. De har varit inriktade på att styra enskilda företags prissättning med hjälp av såväl juridiskt bindande regleringar som administrativa påtryckningar och förhandlingar mellan företag och den reglerande myndigheten, Statens pris- och kartellnämnd (SPK).

Denna bok belyser allsidigt de svenska erfarenheterna av regleringspolitiken under perioden 1970–83. Tonvikten ligger på en beskrivning av växelverkan mellan några prisreglerade företag och SPK med hjälp av en unik företagsdokumentation. Den visar hur regleringarna utlöste en resurskrävande förhandlingsprocess med bud och motbud, hot och löften. En central tes i boken är att regleringarna bidrog till att förstärka inslaget av förhandlingar i den svenska ekonomin.

Lars Jonung är docent i nationalekonomi vid Lunds universitet samt innehavare av en forskartjänst vid Konjunkturinstitutet. Han var under åren 1977–81 sakkunnig i den statliga prisregleringskommittén, inför vilken han ansvarade för fem expertbilagor.

Civilekonom *Jan Rydenfelt*, MA, har medverkat i undersökningen av prisregleringens effekter på enskilda företag.

Boken ingår i SNS program Samhällsorganisation under Om Prövning. Programmet tar upp till debatt och forskning frågor och perspektiv som kan bidra till fördjupad förståelse av samhällsutvecklingen. Deltagare från företag, forskning, förvaltning, politik och organisationer inbjuds medverka.

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2 · 114 27 Stockholm

ISBN 91 7150 2521